S. KOVALJOV

VANA-AEG

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS

S. I. KOVALJOV

VANA-AEG

ÕPIK
KESKKOOLI V—VI KLASSILE

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1955

Originaali tiitel:

С. И. Ковалев.

История древнего мира.

Учебник для 5—6 классов средней школы.
Утверждён министерством просвещения РСФСР
Учпедгиз. Москва, 1954.

Tõlge kinnitatud
Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt.

TARTU Ü_IKOOLI
RAAMATUKOGU

SISSEJUHATUS.

§ 1. Mida uurib ajalugu.

Maailmas kõik muutub. Suured jääliustikud libisevad mägedest alla ning neist saavad alguse jõed. Jõed uuristavad sügavaid lõhesid mägedesse. Tuul ja vihm purustavad tugevaid kaljusid...

Muutub ka inimeste elu. Sajad tuhanded aastad tagasi hulkusid inimesed väikeste rühmadena steppides ja metsades. Nad olid varustatud ainult kaigaste ja kividega ning hankisid vaevaga endile toitu, pidades jahti väikestele loomadele ja korjates söödavaid taimi. Inimesed sõltusid siis täielikult loodusest. Alatasa ohustasid nende elu röövloomade kallaletungid, nälg ja ähvardavad loodusnähtused — veeuputused, metsatulekahjud, vulkaanide pursked...

Nüüd sõltub inimene vähem loodusest. Ta muutub looduse isandaks. Inimene vallutab õhuruumi, rajab maa-aluseid teid. Ta muudab jõgede voolu ja niisutab viljatuid kõrbeid.

Kuid inimesed kannatasid mitte ainult sellepärast, et nad olid jõuetud võitluses loodusega. Nad kannatasid ka inimese rõhumise tõttu teise inimese poolt, rikaste inimeste vägivalla tõttu, õigusetuse, viletsuse ja tööpuuduse tõttu. Ja seniajani viibivad sajad miljonid töötajad kapitalistlikes maades kapitalistide ja mõisnike ikke all. Nad töötavad kapitalistide ja mõisnike heaks ning loovad oma tööga kogu nende rikkuse.

Meil NSV Liidus ei ole kapitaliste ega mõisnikke, viletsust ega tööpuudust. Nõukogude rahvas on üles ehitanud sotsialismi, kus ei ole inimese rõhumist teise inimese poolt. Nüüd sammub meie rahvas kommunistliku partei juhtimisel edasi kommunismile.

Kuidas see kõik on toimunud? Kuidas elasid inimesed minevikus? Kuidas ja mispärast on muutunud nende elu? Kuidas elavad inimesed praegu?

Vastused neile küsimustele annab ajalugu. Ajalugu on teadus inimühiskonna elust. Ta uurib, kuidas elasid esimesed inimesed, kuidas neil tuli võidelda neile vaenuliku loodusega, kuidas nad leiutasid tööriistu ja neid järk-järgult paremaks muutsid, kuidas inimesed õppisid kasutama loodust enda huvides. Ajalugu uurib, kuidas tekkisid rikkad ja vaesed, rõhujad ja rõhutud. Ajalugu jutustab, kuidas rõhutud võitlesid oma rõhujate vastu vabaduse ja õnneliku elu eest, miks ja kuidas saavutas töötav rahvas Nõukogude Liidus võidu rõhujate üle ning ehitas üles sotsialismi.

Ajaloo tundmine aitab meil mõista, kuidas muutub inimeste elu ja miks kommunism võidab kogu maailmas.

§ 2. Kust me teame minevikku.

Kust me siis teame inimeste elust minevikus, ammu möödunud sündmustest? Minevik ei kao jäljetult. Ammu elanud inimestest on järele jäänud mitmesuguseid esemeid: tööriistu, relvi, elamute jäänuseid, majakraami, ehteasju. Neid uurides saame me teada, kuidas elasid inimesed varem. Peale selle on mineviku sündmusi kirjeldatud meie ajani säilinud kirjalikes mälestusmärkides, kaljudele, kividele ja muule materjalile raiutud pealiskirjades.

Mineviku jäänuseid, mis aitavad minevikku tundma õppida, nimetatakse ajaloolisteks allikateks ehk ajaloolisteks mälestusmärkideks.

Paljud mineviku mälestusmärgid saadakse maa seest kätte väljakaevamise teel. Juhtus vahel, et hukkusid terved linnad vaenlaste kallaletungide või maavärisemiste läbi. Nende rusude peale on aastatuhandete jooksul kuhjunud määratu suured mullakünkad. Teadlased kaevavad mullakihid läbi ja leiavad linna jäänuseid; neid uurides taastavad teadlased seda linna asustanud inimeste elu minevikus.

Väljakaevamisega ja sel teel saadud mineviku mälestusmärkide uurimisega tegeleb arheoloogia — teadus muinsustest.

Suuri edusamme on teinud arheoloogia meie maal. Nõukogude arheoloogid on teinud tähelepanuväärseid avastusi Kesk-Aasias, Musta mere rannikul, Krimmis, Taga-Kaukaasias, Siberis. On leitud ürginimese tööriistu, muistsete linnade varemeid, vana-aja kunsti suurepäraseid teoseid.

Ajaloolisi mälestusmärke säilitatakse muuseumides. NSV Liidus on palju muuseume: igas liiduvabariigis ja peaaegu igas linnas on oma kohalikud muuseumid.

Vana-aja mälestusmärke säilitatakse peamiselt kolmes suures muuseumis: Ajaloomuuseumis ja Kujutavate Kunstide Muuseumis Moskvas ning Riiklikus Ermitaažis Leningradis.

§ 3. Kuidas arvatakse ajaloos aega.

Mineviku tundmaõppimisel omab suurt tähtsust aja õige arvestus. Ajaloos arvatakse aastaid mingist tähtsast sündmusest alates. Meie NSV Liidus peame kinni sellest *ajaarvamisest*, s. o. aastate arvestusest, mis on juba ammugi tarvitusele võetud paljudes maailmamaades. Selle juures arvatakse aastaid Jeesuse Kristuse kujuteldavast sünnist alates. Teaduse poolt on tõestatud, et tegelikult mingisugust Kristust ei ole olnud. Kuid varem inimesed uskusid temasse, uskusid, et ta elas, ja pidasid tema sünniaastat väga tähtsaks sündmuseks. Seda aastat hakatigi pidama *ajaarvamise alguseks*.

Kogu seda aega, mis on möödunud ajaarvamise algusest kuni meie päevini, nimetatakse *meie ajaarvamiseks*. Seepärast, kui tahetakse kindlaks määrata selle sündmuse *daatumit*[1], mis on toimunud pärast ajaarvamise algust, siis öeldakse: «Sel ja sel aastal meie ajaarvamise järgi» (m. a. j.). Kui sündmus on toimunud enne ajaarvamise algust, siis öeldakse: «Sel ja sel aastal enne meie ajaarvamist» (e. m. a.). Aastate arvestus meie ajaarvamise järgi toimub suurenevas, enne meie ajaarvamist aga kahanevas joones. Iga kümme aastat aja arvestuses moodustab aastakümne; iga sada aastat — sajandi; iga tuhat aastat — aastatuhande (vaata joonis).

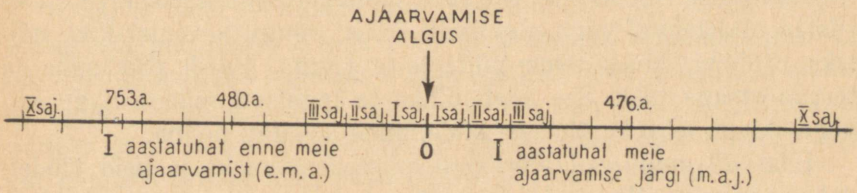

Ajaskaala.

[1] *Daatumiks* nimetatakse mingi sündmuse aega.

ÜRGINIMESTE ELU

§ 4. Muistsed kütid.

Inimene tekkis maa peal sajad tuhanded aastad tagasi. Esimesed inimesed olid abitud looduse ees. Kivi, raske kaigas, terava otsaga kepp olid nende tööriistadeks toidu hankimisel.

Nad ei tundnud põlluharimist ega karjakasvatamist. Oma algeliste tööriistade abil pidasid ürginimesed ühiselt jahti loomadele, korjasid puuvilju ja juuri. Nad katsid endid tapetud loomade nahkadega, elasid lihtsates okstest onnides või pimedates koobastes, mis kuidagi kaitsesid külma eest ja metsloomade kallaletungi eest.

Kuid aastatuhandete jooksul, raskes võitluses loodusega parandas inimene vähehaaval oma elutingimusi. Ta õppis kasutama t u l d. Algul said inimesed tuld puudest, mis olid äikese ajal välgulöögist põlema süttinud. Hiljem õpiti tuld hankima ühe kuivanud puutüki teise vastu hõõrumise teel.

Tule ilmumisel oli inimeste jaoks määratu suur tähtsus: tuli kaitses külma eest, peletas eemale metsloomi; lõkkel valmistatud toit muutus maitsvamaks ja toitvamaks.

Järk-järgult õppis inimene kivi töötlema. Esimesed kivist tööriistad olid tehtud väga algeliselt. Täkiti mingit kõvemat kivi, näiteks ränikivi, lüües tema pihta teise kiviga. Saadi pikergune ja terava otsaga tükk. See võeti pihku ja tegutseti sellega nagu kirvega. Kivist tehti ka õhukesi kilde, mida kasutati noana.

Edaspidi muutuvad tööriistad mitmekesisemaks ja neid töödeldakse paremini. Ilmuvad kivist kirved, mis seotakse puust varre külge, ja odaotsad. Luust tehakse harpuune[1] kalade ja loomade

[1] *Harpuun* — kiskudega oda, mis seotakse nööri otsa.

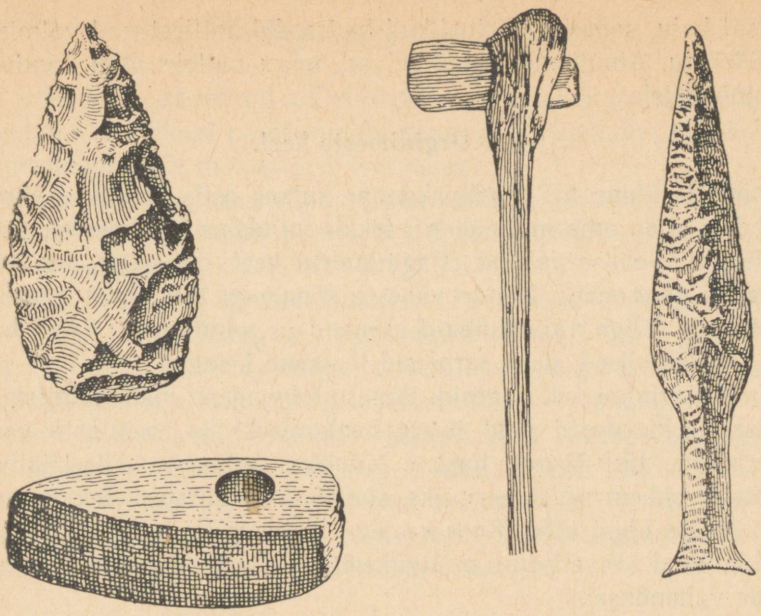

Ürginimese tööriistad.

püüdmiseks, nõelu rõivaste õmblemiseks. Lõpuks hakatakse kivist tööriistu lihvima, s. o. nende pind tehakse tasaseks ning siledaks. Lihvimist teostati kivist tööriista hõõrumise teel teise kiviga või liivaga.

Küttimine muutus ürginimestel edukamaks, kui nad õppisid kasutama vibu. Vibust lastud noolega võis tappa metsloomа või linnu päris suurel kaugusel.

§ 5. Ühine töö ja ühisomand.

Kivist ja luust tööriistad olid puudulikud. Nad läksid kiiresti nüriks või purunesid. Nende abil oli inimestel võimatu tegutseda üksikult. Igasugune tegevus — olgu see küttimine, kalapüük, elamu ehitamine — nõudis ühist, kollektiivset tööd. Küttimisel näiteks jagunesid osavõtjad kahte salka: ühed ajasid metsloomа välja, teised heitsid tema pihta odasid ja pildusid kividega.

Kuna inimesed töötasid üheskoos, siis ka oma töösaadusele vaatasid nad kui ühisele, kollektiivsele omandile. Ühisomandiks oli samuti maa, vesi ja mets, kus inimesed küttisid või

püüdsid kalu, samuti väärtuslikud kivisordid, millest nad valmistasid tööriistu. Ainult mõningad relvad, nagu näiteks vibu, kuulusid üksikinimestele.

§ 6. Ürginimeste keel.

Inimeste ühine töö ürgühiskonnas kutsus esile vajaduse üksteisele edasi anda oma mõtteid. Nii tekkis inimkõne kui inimeste omavahelise suhtlemise vahend. Ürginimeste keel oli väga puudulik. Selles oli vähe sõnu. Nende väheste sõnadega tähistasid inimesed ainult neile kõige vajalikumaid esemeid ja toiminguid. Keele häälikud olid algelised: need sarnlesid loomade kisaga.

Kuid ürginimesed erinesid järsult loomadest: nad valmistasid tööriistu ja kasutasid neid toidu hankimiseks ja vaenlaste vastu võitlemiseks. Järk-järgult hakkas inimkõne arenema: selle häälikud muutusid rohkem artikuleerituiks, sõnade arv suurenes. See kergendas inimeste ühist tööd. Koos keelega arenesid ka inimeste mõtted, sest inimesed saavad oma mõtteid väljendada ja edasi anda ainult sõnade vahendusel.

§ 7. Religiooni tekkimine.

Ürginimesed olid täiesti kaitsetud võitluses loodusega. Neis tekitasid hirmu äike ja orkaanid, hävitavad veeuputused ja vulkaanide pursked. Ürginimesed ei saanud aru nende loodusnähtuste tekkimise põhjustest ega teadnud, kuidas nende vastu võidelda. Ja ka oma elus puutusid inimesed alati kokku niisuguste kohutavate sündmustega, nagu näiteks haigused või surm, millest nad aru ei saanud.

Kõrvuti ähvardavate ja purustavate loodusjõududega olid teised jõud, mis ei toonud inimestele kurja, vaid head. Nii andis päike valgust ja soojust; tema kiirte all ärkas ellu kogu loodus. Jõgede tormilised üleujutused tekitasid põlluharijatele palju kahju, kuid needsamad jõed niisutasid põlde ja katsid neid viljaka mudakihiga.

Mitte aru saades loodusnähtustest, oskamata neid valitseda ja kartes neid, mõtles inimene, et need kutsutakse esile mingite kõrgemate, ü l e l o o m u l i k e j õ u d u d e p o o l t. Neid jõude nimetasid inimesed j u m a l a t e k s. Kartes üleloomulikke jõude, lootis inimene neid enda vastu lahkeks teha kummardamisega, palvetega või ohvrite toomisega (kinkidega).

Usku jumalatesse ja nende kummardamist nimetatakse religiooniks.

§ 8. Ürghord ja ürgsugukond.

Selle tõttu, et töö oli kollektiivne, ei elanud ürginimesed kunagi üksikult või väikese perekonnana, vaid alati rühmana, mis koosnes mõnekümnest või mõnesajast inimesest.

Algul ei olnud need rühmad püsivad ega alatised: nad lagunesid kergesti ja ühinesid uuesti. Niisuguseid kõige varasemaid ürginimeste ühendusi nimetatakse ürghordiks.

Kuid ühine töö ühendas inimesi üha rohkem. Nende vahel tekkis sugulus. Niisugust ürginimeste rühma, kes tegeles ühise tööga ja oli seotud sugulusega, nimetatakse sugukonnaks.

Sugukonnad elasid rändelu, vahetades oma peatuskohti metsloomade ja söödavate taimede otsinguil. Suur tähtsus ürgsugukonnas oli naistel. Sel ajal, kui mehed läksid sageli mitmeks päevaks jahile, jäid naised peatuskohta. Nad korjasid taimi ja püüdsid väikseid loomi, valmistasid ja jaotasid toitu, ehitasid puuokstest onne, tegid ja hoidsid alal tuld, hoolitsesid laste eest.

§ 9. Põlluharimise ja karjakasvatuse tekkimine.

Põlluharimise tekkimine. Metsikult kasvavate söödavate taimede (puuviljade, kõrsviljade, marjade) korjamisega tegelesid peamiselt naised. Nad tegid sel alal palju kasulikke tähelepanekuid. Nii märkasid nad, et kui maasse sattus tera, siis kasvas sellest mõne aja pärast uus taim.

Siis hakkasid naised pilduma teri kobestatud pinnasesse ja neid kastma. *Nii tekkis põlluharimine.*

Algul tegelesid sellega eranditult naised. Peatuskoha lähedal tegid nad terava otsaga kaevamiskepiga väikese maatüki kobedaks, külvasid sellele ja kasvatasid taimi. Aja jooksul keppi täiustati: selle otsa hakati kinnitama nurgeti teravat kivi — ja kepp muutus kõplaks.

Karjakasvatuse tekkimine. Sel ajal, kui naised tegelesid põlluharimisega, kodustasid mehed-kütid metsloomi. Juhtus vahel, et jahil tapetud loomal jäid järele pojad. Kütid püüdsid neid sageli elusalt ja viisid endaga kaasa. Loomad kasvasid üles, harjusid inimesega ja muutusid taltsaiks.

Juhtus ka nii, et kütid ajasid tarastatud alale terve karja. Osa loomi tapeti toiduks, teised aga jäeti ellu ja need harjusid järk-järgult inimesega.

Kodustatud loomad, s. o. koduloomad tõid inimestele suurt kasu. Koerad valvasid peatuskohta ja abistasid küttimisel; sealiha läks toiduks; veised andsid piima, liha, nahka ja neid kasutati tööloomadena. Sellepärast hakkasidki inimesed kasvatama koduloomi. *Nii tekkis karjakasvatus.*

§ 10. Põlluharijate ja karjakasvatajate sugukond.

Põlluharimise ja karjakasvatuse tähtsus. Küttimine kandis juhuslikku iseloomu: täna see õnnestus, ja inimesed olid söönud, hiljem aga, võib-olla mitme nädala jooksul, kütid ei toonud koju mingisugust saaki. Sel ajal tuli toituda ainult marjadest ja juurtest. Niisugustes tingimustes ei olnud võimalik õigesti organiseerida majapidamist: hankida toidutagavarasid ja teha mingisuguseid tulevikuarvestusi.

Põlluharimise ja karjakasvatuse tekkimine tõi inimeste ellu suuri muudatusi. Nüüd sõltus inimene hoopis vähem juhuslikkusest. Põlluharimise ja karjakasvatuse saadused hakkasid muutuma tähtsaks toeks majapidamises ning edaspidi asusid selles esikohale. Küttimine kaotas oma endise tähtsuse. Põlluharimise ja karjakasvatuse tõttu siirdusid inimesed harvemini ühest kohast teise, nad hakkasid ehitama alatisi elamuid, panid saaduste ülejäägid tagavaraks. Inimeste elu muutus paremaks.

Emajärgne ja isajärgne sugukond. Põlluharimisega tegelesid naised. See suurendas nende tähtsust sugukonnas. Loomade kodustamine jäi kauaks ajaks meeste-küttide juhuslikuks tegevuseks. Oma tähtsuselt jäi see maha kasulike taimede kasvatamisest. Kõplapõllunduse ajal muutusid naised sugukonna peamisteks toitjateks, mis suurendas ka nende tähtsust kõigis toiminguis. Vanim naineema sugukonnas juhtis majapidamist, tema arvamist võeti kuulda kõigi küsimuste lahendamisel. Niisugust sugukonda nimetatakse e m a j ä r g s e k s sugukonnaks.

Kuid emajärgne sugukond eksisteeris ainult kõplapõllunduse tingimustes. Põlluharimise edasiarenemine tõi endaga kaasa ürgse a d r a (saha) tekkimise. See oli lihtne, suure terava oksaga puupakk. Pakku lohistati mööda maad ja oks tekitas vaod, millesse pilluti teri.

Algul vedasid naised atra käsitsi, kuid põllumaade suurenemisega niisugune künniviis enam ei kõlvanud. Adra ette hakati rakendama kodustatud loomi, peamiselt härgi. See soodustas karjakas-

vatuse arenemist, millega tegelesid mehed. Seetõttu adrapõllunduse arenemine tõstis sugukonna elus meeste tähtsust.

Sugukonna etteotsa tõuseb nüüd vanim mees-isa sugukonnas. Tema hoolitseb tööloomade eest, tegeleb kündmise ja külvamisega, juhib kogu sugukonna majapidamist. Naistele jäävad teisejärgulised majapidamistööd: toidu valmistamine, rõivaste ja majakraami valmistamine, elamute ehitamine. Niisugust sugukonda nimetatakse isajärgseks sugukonnaks.

Põlluharijate sugukondlik kogukond. Isajärgse sugukonna tingimustes elasid paiksed põlluharijad suurte sugukondlike kogukondadena. Iga kogukond koosnes ühest või mitmest sugukonnast. Sugukondlik kogukond võttis enda alla asula, mis oli ümbritsetud kraavi ja valliga kaitseks vaenlaste ja metsloomade kallaletungide vastu. Mõnikord ehitati niisugused asulad järvedele: järve põhja taoti vaiad, nendele asetati kate ja tehti onnid. Asula ühendati kaldaga sildade abil, mis ohu korral ära korjati.

Sugukondliku kogukonna elanike peamiseks tegevuseks oli põlluharimine, karjakasvatus aga etendas kõrvalist osa. Põllud ja koduloomad olid ühisomandiks.

Kogukonna asju juhtis valitav sugukonna pea, sugukonna vanem. Tema määras inimesed tööle, jagas saaki ja kogutud saadusi, otsustas kogukonna liikmete vahelisi vaidlusi.

Hõim. Mitu sugulaskogukonda moodustasid hõimu. Hõimu eesotsas oli hõimu juht, kes juhtis hõimu sõja ajal. Koos juhiga valitses hõimu vanemate nõukogu, kuhu kuulusid iga kogukonna sugukonnavanemad. Kõige tähtsamaid asju otsustas hõimu koosolek, mis koosnes kõigist hõimu täiskasvanud meestest. Hõimukoosolek kuulutas sõja ja sõlmis rahu, valis juhi ja mõistis kohut kõige raskemate kuritegude puhul, nagu näiteks reetmine.

Ürgkogukondlik kord. Pikk ja raske oli tee, mille inimkond läbis ürgsete küttide rändelust kuni põlluharijate paikse eluviisini. Inimeste elu ei olnud selle ajaloolise tee algul ja lõpul ühesugune. Kuid nende ühiskondlik kord muutus vähe: inimestel oli ülekaalus kollektiivne töö, eksisteeris kollektiivne omand ja puudus inimese rõhumine teise inimese poolt.

Sellist ühiskondlikku korda, mis oli inimestel nende ajaloo algul, nimetatakse ürgkogukondlikuks korraks.

VANA-IDAMAA

1. VANA-EGIPTUS.

§ 11. Egiptuse loodus ja rahvastiku tegevus vana-ajal.

Kirde-Aafrikas, keset rohtlaid ja kõrbeid voolab lõunast põhja poole suur, veerohke N i i l u s e jõgi. Oma voolamisel moodustab Niilus kitsa oru, mis on palistatud mägedega. Seda orgu nimetatakse E g i p t u s e k s.

Lume sulamise tõttu mägedes ja suurte vihmavalingute tõttu Niiluse ülemjooksul voolab Niiluse jõgi iga aasta üle kallaste ja ujutab Egiptuse üle. Üleujutus kestab juulist kuni novembrini. Pärast vee alanemist jääb orgu kõdunenud troopiliste taimede jäänustest ja mägikivimite osakestest tekkinud muda, mille jõgi endaga kaasa toob. See muda teeb Egiptuse pinnase väga viljakaks.

Umbes kümme tuhat aastat tagasi asustasid Niiluse oru inimesed. Need olid ürgsed kütid Egiptust ümbritsevaist rohtlatest. Kliima muutus rohtlates üha kuivemaks ja rohtlad hakkasid muutuma liivakõrbeteks. See sundis inimesi vanu küttimiskohti maha jätma ja alla Niiluse orgu laskuma. Seal tuli neil pidada karmi võitlust loodusega. Soostunud orus oli ebatervislik kliima, jõgi kubises krokodillidest, kalda-äärsetes padrikutes elutsesid kiskjad — lõvid ja pantrid.

Egiptuse viljakas pinnas võis anda rikkalikku saaki, kuid selleks oli vaja pinnast kuivendada. Ja inimesed hakkasidki soodelt ja padrikutelt samm-sammult vallutama põllumaad. Nad kaevasid pinnase kuivendamiseks kanaleid, üleujutuste kaitseks aga tegid tamme. Asulad ehitati kõrgematele kohtadele ja üleujutuse ajal

peeti nende vahel ühendust paatide abil või kitsaste muldvallide kaudu.

Egiptuses endas sajab vihma väga harva, sest Egiptust ümbritsevad läänest ja idast kõrbed. Seetõttu on Niiluse üleujutus ainukeseks põldude ja aedade niisutamise allikaks. Pärast üleujutuse lõppu algavad Egiptuses kuumad ilmad ja pinnas kuivab ära. Sel aastaajal (novembrist veebruarini), mil toimus külv ja seejärel vilja valmimine, tarvitati niisutamiseks Niiluse vett, mida koguti üleujutuse ajal kunstlikesse järvedesse. Selleks et järvedest vett põldudele ja aedadesse juhtida, ehitati kanalid. Olenevalt Niiluse üleujutusest ja põllutöödest jaotasid egiptlased aasta kolme ossa: 1) suurveeaeg (juulist oktoobrini), 2) külvi- ja viljavalmimiseaeg (novembrist veebruarini), 3) lõikuse- ja põuaaeg (märtsist juunini). Põlluharimine oli Egiptuse muistse rahvastiku peamiseks tegevusalaks.

Niiluse org on ümbritsetud mägedega. Sealt hangiti mitmesuguseid kiviliike. Kivist valmistasid egiptlased tööriistu ja nõusid. Kivi oli suurepäraseks ehitusmaterjaliks. Egiptuse ja Punase mere vahel asuvas kõrbes leiti vaske ja kulda.

Egiptuses olid datlipalmi- ja akaatsiasalud, Niiluse kallastel kasvasid veetaimed — papüüros ja lootos. Kuid Egiptuses puudus ehitusmets ja seetõttu hinnati puud väga kõrgelt.

§ 12. Orjad ja orjapidajad. Rikkad ja vaesed.

Orjad ja orjapidajad. Neil kaugetel aegadel, kui inimesed asusid kuivendama Niiluse orgu, elasid nad ürgkogukondliku korra tingimustes. Soostunud pinnase kuivendamine, kanalite, tammide ja kunstlike veemahutite rajamine vajas suurt hulka töökäsi. Mitte alati ei suutnud kogukond nende töödega toime tulla: mõnedes kogukondades oli vähe inimesi, teistel juhtudel olid tööd ise väga rasked. Siis hakati abiks võtma orjade tööd.

Kuidas siis tekkisid orjad? Kui inimesed alles tegelesid ainult küttimisega, siis vangivõetud vaenlased enamasti tapeti. Inimese töö andis nii vähe, et ellu jäetud sõjavang ei toonud sugukonnale mingit kasu: kõik, mis ta suutis hankida, läks tema enda toitmiseks.

Üleminekuga põlluharimisele ja karjakasvatusele muutusid elutingimused: töö muutus tootlikumaks, edukamaks, ja sõjavang võis

oma tööga tuua sugukondlikule kogukonnale teatud kasu. *Siis hakati sõjavange ellu jätma ja neid orjadeks muutma.*

Egiptuses tekkis orjus väga ammu, sest pinnase viljakuse tõttu oli inimeste töö erakordselt tootlik. Peale selle nõudsid veeseadeldiste ehitustööd rohkesti tööjõudu. Orjapidajad sundisid orje tegema kõige raskemaid mullatöid.

Rikkad ja vaesed. Üheaegselt orjuse tekkimisega kujunes ebavõrdsus ka kogukonna vabade liikmete hulgas.

Sugukonnad hakkasid lagunema perekondadeks. Põlluharimise ja karjakasvatuse tekkimisega muutus töö tootlikumaks. Nüüd ei olnud selleks, et valmistada sahk, künda maad või ehitada elamut, vaja töötada terve sugukonnaga: selleks piisas ühe perekonna jõududest. Seepärast hakati ühe perekonna liikmete poolt valmistatud tööriistadele, nende poolt puhastatud ja üleskünt maatükile vaatama kui perekonna omandile. Sugukondades hakkasid eriti silma paistma sugukonnavanemate ja hõimujuhtide tugevad perekonnad. Sellised perekonnad said endile palju orje, paremad põllumaatükid, kasvatasid suuri karju. Sõjasaagi jagamisel või sõbralike hõimude vahel kinkide vahetamise puhul võtsid juhid ja vanemad endile suurema ja parema osa.

Egiptuse kogukondades tekkisid rikkad perekonnad. Need olid kogukonna eesotsas, haarasid endile kogukondlikku omandit ja laostasid teisi kogukondlasi. Kõrvuti rikaste perekondadega tekkisid kogukondades vaesed perekonnad.

Hõimujuhid ja sugukondlike kogukondade vanemad moodustasid ülemkihi.

Nii hakkas egiptuse kogukondades endine võrdsus kaduma ja ürgkogukondlik kord lagunema.

Võlaorjad. Vaestel tuli sageli pöörduda rikaste poole abi saamiseks: võtta laenuks produkte, külviseemet. Kasutades vaese väljapääsmatut olukorda, andis rikas neid talle võlgu kõrgete protsentidega. Harva õnnestus võlga tagastada tähtaegselt. Protsendid kasvasid ja vaesel muutus raskemaks tasuda võlga oma kreeditorile[1]. Lõppude lõpuks muutus ta maksujõuetuks võlglaseks. Sellist võlglast sundis kreeditor töötama enda kasuks või müüs ta koos perekonnaga orjusesse. Orjade-sõjavangide kõrval tekkisid Egiptuses võlaorjad.

[1] *Kreeditor* — inimene, kes annab laenu või võlgu.

Orjad olid ajaloos esimeseks rõhutud klassiks. Neil ei olnud omandit, nad olid ilma jäetud kõigist õigustest ja kuulusid oma isandatele-orjapidajatele, kelle kasuks nad olid sunnitud töötama.

Nii tekkis Niiluse orus ürgkogukondliku korra asemel, kus ei olnud klasse, klassikord — orjanduslik kord.

§ 13. Riigi tekkimine.

Noomid. Orjad ja vaesed ei tahtnud töötada oma isandatele ja rikastele. Seepärast tuli orjapidajatel ja rikastel inimestel jõuga sundida neid töötama endi heaks. Orje ja vaeseid oli vaja hoida sõnakuulmises, et nad ei tõuseks üles ega kukutaks oma isandate võimu. Selleks oli vaja kogukonnad ühendada, sest rikastel oli igas üksikus kogukonnas raske orjade ja vaestega toime tulla.

Sellepärast hakkasidki Egiptuses naaberkogukonnad ühinema väikesteks riikideks — noomideks. Üldse kujunes Niiluse kallastel umbes 40 noomi. Igaühel neist oli oma nimetus: ühte nimetati «Kulliks», teist — «Šaakaliks», kolmandat — «Mustaks lehmaks» jne.

Kogukondade ühinemise tõttu noomideks tugevnes ülemkiht: tal oli kergem pidada sõdu ja saada uusi orje, oli hõlpsam rõhuda vaeseid. Tema rikkus ja võim kasvasid.

Noomi eesotsas oli ülemkihi esindaja — nomárh, s. o. noomi valitseja. Iga nomarh oli nagu iseseisev kuningas.

Talupoegade ja käsitööliste elu noomides. Suurem osa noomi elanikke olid vabad kogukondlased — talupojad. Nad elasid asulate kaupa, põletamata telliskividest või pilliroost onnides ja töötasid põldudel: külvasid otra, nisu, polbnisu[1], lina, karjatasid üleujutatud luhtadel piki Niiluse kallast loomi.

Maaharimisviisid olid väga algelised. Kõrvuti sahaga tarvitati kõblast. Külvi teostati järgmiselt: kergelt kobestatud pinnasele pilluti seeme ja seejärel aeti künnile kari, kes tampis seemne mulda. Viljapeksmine toimus samuti loomade abil: viljapeksukohal tallas kari oma sõrgadega terad viljapeadest välja.

Naised tegelesid koduse majapidamisega: hõõrusid kivist künakestes (terahõõrujates) teri ja küpsetasid jahust karaskeid, keetsid savinõudes toitu, kudusid lõuendit ja õmblesid sellest rõivaid.

---

[1] *Polbnisu* — jäme nisusort.

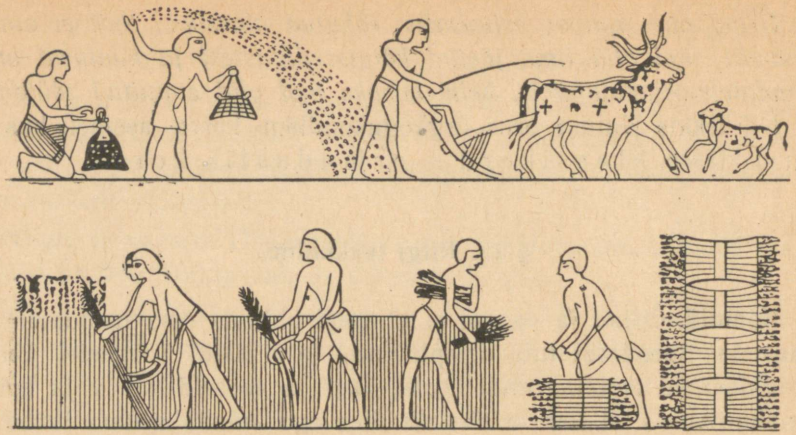

Põllutööd Vana-Egiptuses. Ülal — külv, all — lõikus.

Noomides hakkasid tekkima k ä s i t ö ö l i s e d[1]. Mõned talupojad loobusid tegelemast põlluharimisega ja hakkasid valmistama kivist ja vasest relvi, savist ja kivist nõusid ning ehteasju. Käsitöölised vahetasid oma esemeid produktide vastu.

Nii hakkas käsitööliste töö eralduma põlluharijate tööst.

Käsitöölised elasid noomi kõige suuremas asulas, kus nõudmine nende esemete järele oli suurem. Selles asulas elas ka nomarh koos ülemkihiga. Niisugust suurt asulat nimetati l i n n a k s.

Talupojad ja käsitöölised pidid maksma nomarhile suuri makse ja töötama koos orjadega veeseadeldiste ehitusel.

Egiptuse ühendamine. Noomide ülemkihi vahel peeti sageli sõdu orjade pärast, viljakate maade ja karja pärast. Tugevamate noomide ülemkihit allutas endale nõrgemad noomid. Selle tulemusel kujunes Egiptuses k a k s s u u r t r i i k i: A l a m - E g i p t u s Niiluse suudmes (deltas) ja Ü l e m - E g i p t u s jõe keskjooksul.

Mõlemad riigid pidasid omavahel pikaajalist võitlust, kuni Ülem-Egiptuse kuningal läks korda umbes 3200 aastat e. m. a. vallutada Alam-Egiptus. Egiptus muutus ü h t s e k s r i i g i k s. Selle pealinnaks sai M e m f i s e linn.

Rikastele ja suursugustele inimestele oli Egiptuse ühendamine kasulik. Tugev kuningavõim aitas neil saada uusi orje ja hoida orje ning vaeseid sõnakuulmises. Ühtses Egiptuse riigis oli võima-

[1] *Käsitöölisteks* nimetatakse inimesi, kes valmistavad käsitsi mitmesuguseid esemeid müügiks ja tellimise peale.

lik rajada suuri veeseadeldisi, tammisid, kanaleid ja veemahuteid, ajades kogu Egiptusest tööle kokku tohutu hulga orje ja vaeseid kogukondlasi.

§ 14. Vana-Egiptuse riigikord.

Egiptuse riigi eesotsas oli kuningas, keda nimetati v a a r a o k s[1]. Tal oli määratu suur võim: tema sõna oli seaduseks, tema tahtest olenes iga egiptlase elu. Kogu maad peeti vaarao omandiks, ja kõik Egiptuse elanikud pidid talle makse maksma. Kuninga niisugust piiramata võimu nimetatakse d e s p o o t l i k u k s v õ i m u k s.

Vaarao võim võis eksisteerida sellepärast, et seda toetas ülemkiht, kellele ta võim oli kasulik.

Ülemkihi abil valitses vaarao Egiptust. Peamiseks ametnikuks riigis ja vaarao esimeseks abiliseks oli v e s i i r. Vaarao nimel juhtis ta kõiki Egiptuse riigiasju: jälgis maksude kogumist, suurte ehituste püstitamist, juhatas sõjaväge ja teostas järelevalvet kohtunike tegevuse üle.

Suursuguste ja rikaste perekondade hulgast määras vaarao nomarhe — noomide valitsejaid. Enne Egiptuse ühendamist olid nomarhid iseseisvad kuningad, nüüd aga muutusid nad suursugusteks kuninga ametnikeks.

Nomarhid kogusid elanikkonnalt makse, ajasid orje ja talupoegi suurtele mullatöödele, kogusid vaarao käsu järgi noomi vaba elanikkonna hulgast sõjaväge. Nomarhidele kuulusid nagu ennegi kõige paremad maad noomides.

§ 15. Püramiidid ja Suur Sfinks.

Niiluse läänekaldal, deltast pisut lõuna pool, kõrbe ääres, kõrguvad tänapäevani hiiglaehitused, mis on kokku laotud kiviplaatidest. Need on p ü r a m i i d i d, vaaraode hauakambrid. Neist kõige suurem on vaarao C h u f u (Cheopsi) püramiid, mis ehitati umbes 2800. aastal e. m. a. Selle kõrgus on 146 *m*, iga aluskülje pikkus — 233 *m*. See püramiid on ehitatud 2 300 000-st plaadist, millest igaüks kaalub 2,5 tonni. Ta ehitati valmis 20 aasta jooksul, ajades kogu Egiptusest orje ja talupoegi kokku.

Järelevaatajate piitsalöökide all vedasid kümned tuhanded orjad ja talupojad köitega raskeid kiviplaate ja upitasid neid mööda

[1] Sõna *vaarao* tähendab «suurt maja», s o. kuninga paleed.

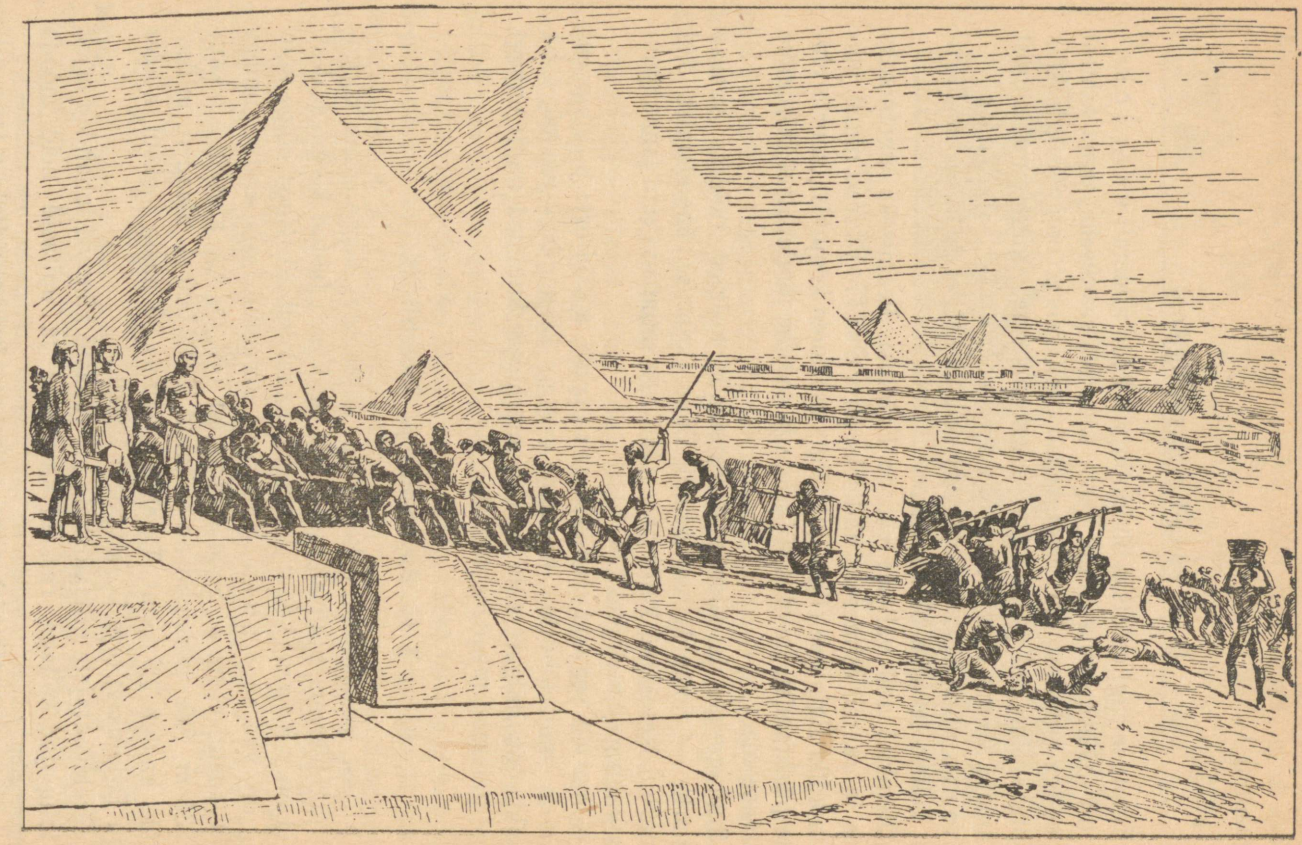

Püramiidi ehitamine.

muldvalle üles. Seal asetati plaadid kangide abil kohale. Iga plaat oli niivõrd hästi lihvitud ja teise plaadiga kokku sobitatud, et nende vahele ei jäänud vähimatki pragu.

Tuhanded inimesed hukkusid üle jõu käivast tööst lõunapäikese kõrvetavate kiirte all.

Ühe püramiidi lähedal kerkib hiiglasuur inimpeaga ja väljasirutatud käppadega lamava lõvi kuju, mis on välja raiutud tervest kaljust. See on Suur Sfinks. See raiuti välja ühe vaarao, Chufu järglase käsu kohaselt ja pidi kehastama tema võimsust.

Nii lõi Vana-Egiptuse rahvas oma tööga suurepäraseid ehitusi, mis seniajani inimesi hämmastama panevad.

Nii püramiidid kui ka Suur Sfinks näitavad, kuivõrd ulatuslik oli vaaraode võim. Nende jaoks raisati tohutu suuri varandusi, määrati suur hulk inimesi piinarikkale tööle, hukkumisele ja laostumisele.

§ 16. Talupoegade ja orjade ülestõusud.

Talupoegade ja orjade olukord. Isegi vaarao ja ülemkihi julm võimutsemine ei saanud sundida talupoegi ja orje täielikule alistumisele. Nii talupoegade kui ka orjade olukord oli talumatu. Orjade tööd kasutati koduses majapidamises, ehitustel ja mullatöödel. Orjad olid õigusteta. Iga väiksemagi süü eest karistati neid karmilt.

Egiptuse talupoegade olukord erines vähe orjade kibedast saatusest. Talupojad elasid kogukondadena. Iga kogukonda juhtis v a n e m, kes allus nomarhile. Suurem osa sellest, mida talupojad oma põldudelt said, võeti neilt ära maksudena. Nad maksid makse vaaraole ja nomarhile. Makse koguti vilja, kodulindude ja muude produktide näol. Maksukogumine toimus kohutava julmusega. Kui talupoeg ei saanud otsekohe kogu maksu ära anda, siis peksti teda ennast ja ta perekonnaliikmeid halastamatult. Paljud muudeti võlgade eest orjadeks. Talupojale endale ja tema perekonnale jäi elatumiseks väga vähe järele, seetõttu elasid talupojad poolnäljas. Ikaldusaastail aga, kui Niiluse üleujutused olid väiksed, surid sajad tuhanded inimesed nälga. Talupoegi, nagu ka orje, aeti sageli mitmesugustele töödele: kanalite kaevamisele ja vallide ehitamisele, paleede ja püramiidide püstitamisele.

Ülemkihi elu. Töötajate sellise halastamatu rõhumise tõttu kuhjusid määratu suured rikkused vaarao ja tema kõrgete aukandjate kätte. Nad elasid toredates paleedes ja neid ümbritsesid sajad

teenrid. Vaaraodele ehitati luksuslikud hauakambrid, mis täideti kullast ja vääriskividest esemetega, kunstipärase mööbli ja suurepäraste rõivastega. Ja kogu see rikkus loodi rahva tööga, tema raskete kannatuste hinnaga.

Ülestõus 1750. aastal e. m. a. Meeleheitele viidud talupojad ja orjad tõusid korduvalt üles oma rõhujate vastu. Eriti suur ülestõus puhkes 1750. aastal e. m. a. Talupojad, kes olid relvastatud sellega, mis kätte juhtus, tõusid kogu maal üles oma rõhujate — vaarao ja ametnike vastu. Talupoegadega ühinesid orjad ja käsitöölised. Ülestõusnud vallutasid kuninga pealinna, ka vaarao ise võeti kinni. Andameid korjanud ametnikud tapeti, maksumaksjate nimekirjad põletati ära. Makse enam keegi ei maksnud. Kuninga kohtunikud kihutati minema. Määratu suured viljatagavarad, mida vaarao oli kogunud, sattusid ülestõusnute kätte. Rikastelt võeti ära nende vara, orjad said vabadeks. Suursuguste egiptlannade kallihinnalisi ehteasju kandsid nüüd nende endised orjatarid. «Maa on end ümber pööranud,» räägib selle aja kohta üks kaasaegne egiptuse dokument. «See, kes oli alam, on saanud ülemaks.»

Kuid ülestõusnutel ei õnnestunud võimu endi käes hoida. Nad ei olnud ühendatud. Talupoegadel ja orjadel jätkus jõudu, et oma rõhujad kukutada, kuid nad ei suutnud kehtestada Egiptuses uut korda. Nad ei kujutanud endale ette, missugune see uus kord peab olema, ja tahtsid ise asuda kukutatud rikaste kohale.

Pikaajaline võitlus põhjustas niisutusseadeldiste hävinemise: vallid lagunesid, kanalid täitusid mudaga. Egiptuses algas nälg.

Ellujäänud orjapidajatel õnnestus ühineda ja võimu juurde tagasi tulla. Ülestõus suruti julmalt maha. Egiptuses taastati uuesti vaarao, nomarhide ja ülemkihi võim. Rikkad said oma rikkused tagasi, vaesed ja orjad aga sattusid uuesti viletsuse ning nälja pihtide vahele.

§ 17. Vana-Egiptuse usund.

Egiptuse jumalad. Muistsed egiptlased, nagu ka paljud teised vana-aja rahvad, kummardasid päikest, mida nad nimetasid R a'ks. Egiptlased uskusid, et Ra on loonud maa, inimesed, loomad ja taimed. Vaaraod peeti Ra pojaks. Ka Niilust kummardasid egiptlased kui jumalat, sest Niiluse üleujutustest olenes kogu Egiptuse elu.

Paljusid jumalusi kujutasid egiptlased loomadena; mõnd loomatõugu aga, nagu krokodille ja kasse, peeti üldse pühaks. Neid loomi

hoiti templite[1] juures, pärast nende surma aga maeti nad hauakambritesse. Sellise looma tapmist peeti kõige suuremaks kuriteoks.

Loomade austamine Egiptuses oli ürgusundite jäänuseks, mil egiptlaste esivanemad tegelesid küttimisega. Siis oli igal sugukonnal oma kaitsejumalaks mingisugune loom.

Peale jumalate, keda kummardati kogu Egiptuses, austati igas noomis oma kohalikke jumalaid.

Müüt Osirisest ja Isisest. Erilist kohta Egiptuse jumalate hulgas omasid Osiris ja tema naine Isis. Need olid maaviljakuse jumalused. Nende kohta oli järgmine usuline legend (müüt). Osiris oli kunagi Egiptuse kuningas. Ta oli hea kuningas, kes õpetas inimestele põlluharimist. Tema õel vend Seth hakkas teda kadestama. Ta tappis Osirise ja viskas kirstu tema laibaga Niilusesse. Pärast kauaaegset otsimist leidis Isis oma mehe laiba ja mattis selle maha. Kui nende väike poeg täisealiseks sai, astus ta Sethiga võitlusse ja pärast visa võitlust võitis tema. Siis äratasid jumalad Osirise ellu ja tegid ta allmaailma kuningaks.

Selle müüdiga Osirise surmast ja ülestõusmisest tahtsid egiptlased väljendada oma kujutlust taimestiku iga-aastasest suremisest ja elustumisest. Kevadkuudel — mais ja juunis, kui saak on juba põldudelt koristatud, hakkab Egiptuses kõrbest puhuma kõrvetav läänetuul. Ta puhub hirmuäratava jõuga 50 päeva jooksul, tuues endaga kaasa liiva- ja tolmupilvi. Egiptus muutub nagu elutuks maaks, sest taimestik närbub. Alles juulis hakkab puhuma jahe põhjatuul ja samal ajal algab Niiluse üleujutus, mis toob Egiptusele uut elu.

Hukutavat kõrbetuult kehastasid egiptlased õela Sethi kujus, surevat ja uuesti ellu ärkavat taimestikku aga hea Osirise kujus.

Usk hauatagusesse ellu. Matmine. Egiptlased uskusid hauatagusesse ellu, s. t. sellesse, et inimene elab edasi ka pärast surma. Seepärast püüdsid nad hoida surnukeha lagunemise eest ja varustada kadunut kõige vajalikuga hauataguses elus. Nad balsameerisid surnukeha: kõrvaldasid kehast kogu sisikonna, asetasid laiba mõneks ajaks soolalahusesse ja täitsid niisuguste ainetega, mis kaitsevad mädanemise eest. Pärast seda mähiti laip linasest riidest sidemetesse ja asetati puu- või kivikirstu (sarkofaagi). Selline muumia võis säilida väga kaua. Paljud egiptuse muumiad on tervena säilinud meie päevini ja neid hoitakse muuseumides.

[1] *Templid* on erilised hooned, kus kummardati jumalaid.

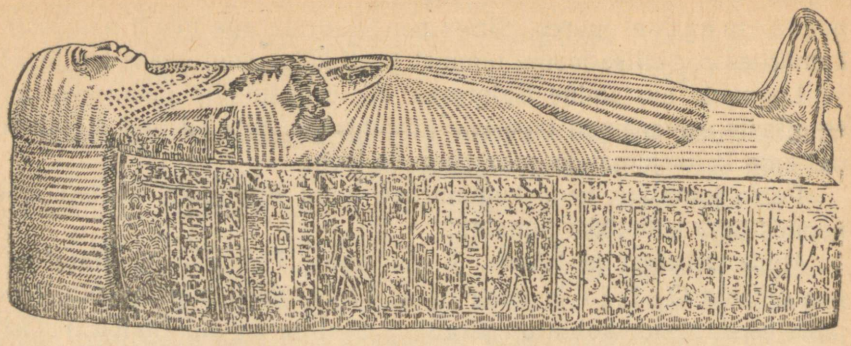

Sarkofaag.

Sarkofaag asetati kindlasse hauakambrisse, kuhu pandi toitu ja rõivaid ning koduse majapidamise esemeid. Sinna pandi ka väikseid orjade ja talupoegade kujusid, kes pidid kadunut teenima. Hauakambri seintel kujutati mitmesuguseid juhtumeid kadunu elust.

Selliseid matmisi võisid endile muidugi lubada ainult väga rikkad inimesed. Vaesed aga matsid surnud ilma igasuguse balsameerimiseta lihtsalt liiva sisse.

Osirise kohus. Egiptlaste ettekujutuste järgi valitses hauataguses maailmas Osiris. Ta istus allmaailmas «kohtumõistmise saali» troonil. Trooni ees olid kaalud, trooni kõrval istus hirmuäratav koletis. Surnu toodi trooni juurde ja vaeti kaaludel tema südant. Kui süda kaalus vähe, oli kerge, siis mõisteti surnu õigeks ja ta läks nautima igavest elu allmaailmariigi rikkalikel põldudel, kus nisu kasvas inimesest kõrgemaks. Kui aga süda osutus raskeks, siis tähendas see, et surnu oli süüdi. Koletis õgis ta otsekohe ära ning talt võeti jäädavalt õigus hauatagusele elule.

Kuidas pidi siis inimene eluajal käituma, et Osirise kohus ta õigeks mõistaks? Rikkad õpetasid vaestele, et on vaja alistuda vaaraole ja tema ametnikele, olla alandlik oma isandate suhtes ja kannatlikult taluda oma rasket elu. Sellest nähtub, et legend Osirise kohtust on välja mõeldud rikaste huvides. *Nii püüdsid egiptuse rikkad usundi abil rahvahulki sõnakuulmises hoida.*

Templid ja preestrid. Jumalaid kummardati templites, kus seisid nende kujud. Mõne egiptuse templi varemed on säilinud meie ajani ja panevad hämmastama oma suurusega. Jumalate austamise eest valvasid preestrid. Nad hoolitsesid jumalate kujude ja pühade loomade eest, palvetasid neile ja tõid ohvreid, võtsid vastu

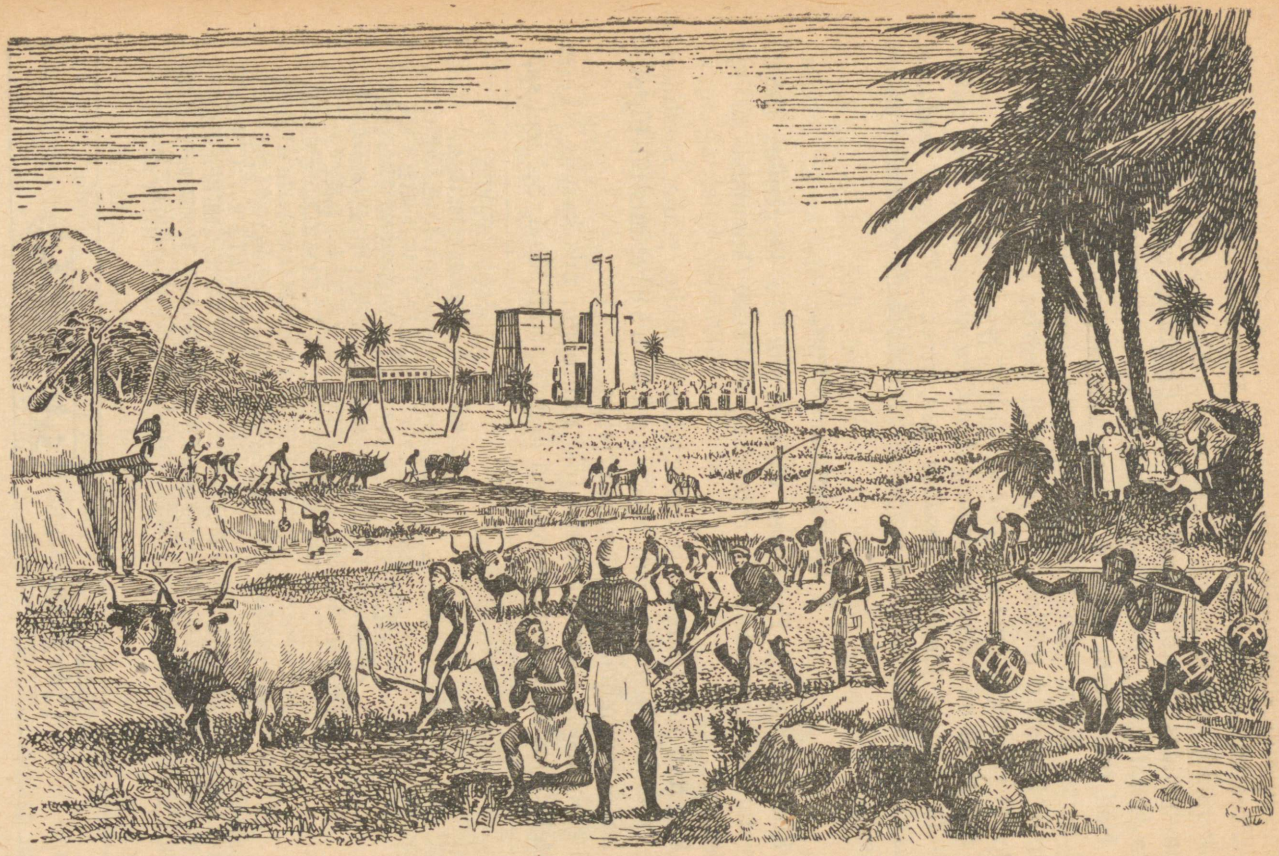

Templi-majapidamine Vana-Egiptuses.

kinke, mis usklikelt templitesse kokku voolas. Preestrid olid vabastatud igasugustest maksudest.

Preestri ametikoht oli väga tulus. Templite valduses oli tohutu hulk maid, orje ja loomi. Kõiki neid rikkusi käsutasid preestrid oma huvides. *Seetõttu kuulusid nad Egiptuses valitseva orjapidajate klassi hulka ja olid orjandusliku korra kaitsjad.*

Nad manitsesid vaeseid alistumisele ja alandlikkusele, sisendasid neisse hirmu jumalate ees, toetasid vaarao ja tema ametnike võimu. Preestrid mõtlesid välja müüdi Osirise kohtust, et töötavat rahvast võitlusest oma rõhujate vastu kõrvale juhtida.

Religioon on tekkinud ürgkogukondliku korra ajal. Seal väljendas ta inimese jõuetust looduse ees, tema sõltuvust loodusest. Klassiühiskonnas kujunes religioon rahvahulkade rõhumise vahendiks.

§ 18. Egiptuse kultuur.

Kiri. Kiri tekkis Egiptuses väga ammu. Ta kergendas tööjõu arvestamist veeseadeldiste rajamisel, maksude kogumist ja aja arvestust.

Kirjutati mitmesugustele materjalidele: kivile, puule, savitükkidele, nahale, lõuendile, eriti aga p a p ü ü r u s e l e, mis oli Egiptuses kõige levinumaks kirjutusmaterjaliks.

Papüüruseks nimetati erilist liiki pilliroogu, mis kasvas Niiluse soistel kallastel. Papüüruse varred lõigati pikuti lõhki. Sel teel saa-

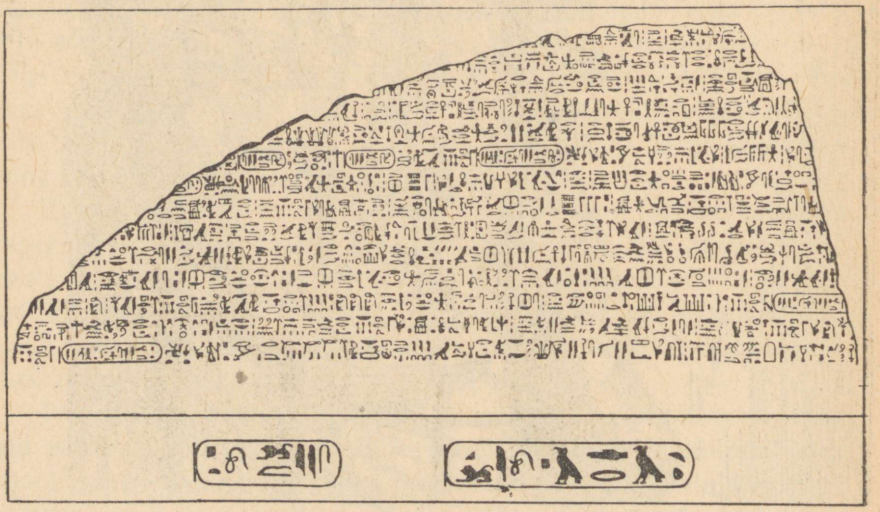

Kivi hieroglüüfilise pealiskirjaga.

dud peenikesed ja kitsad ribad kleebiti nii kokku, et saadi neljanurgeline tükk. Selle peale asetati teine kiht, mille järel papüürust pressiti ja kuivatati. Üksikud tükid kleebiti kokku ja niiviisi saadi igasuguse pikkusega ribasid. Nendele kirjutati teritatud pillirookepi abil punase ja musta värviga. Kui käsikiri oli valmis, keerati ta rulli ja seoti nööriga kinni. Meile teadaolevatest papüürustest on suurim papüürus 40,5 *m* pikk.

Algul kujutasid egiptlased iga sõna eri märkidega — joonistega: vett kujutati mitme siksakjoonega: , mägesid — kahe kõrgustiku ja oruga nende vahel 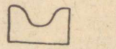 jne.

Kuid selline kirjasüsteem oli ebamugav, kuna oli vaja palju märke. Et vältida seda ebamugavust, hakati joonistega kujutama mitte üksnes terveid sõnu, vaid ka silpe ja isegi üksikuid häälikuid. Nii näiteks hakkas märk , mis kujutab sõna «istumine» (egiptuse keeles «set»), peale selle veel tähendama silpi «set», ükskõik kus see ka esineks; sisaliku joonist hakati kasutama silbi «aša» kujutamiseks; öökulli joonist — «m» hääliku kujutamiseks jne.

Kirjutaja kuju.

Niisuguseid märke nimetatakse hieroglüüfideks, kirja aga — hieroglüüfiliseks kirjaks. Üldse oli egiptuse kirjas üle 700 märgi.

Lihtrahvale oli kirja õppimine kättesaamatu. Koolides õpetati kirja rikaste ja suursuguste inimeste poegadele. Õppimine oli raske ja kestis mitu aastat. Kirjutamisoskus oli preestritele ja ülemkihile üheks töötajate rõhumise vahendiks. Kirja abil jaotasid ametnikud makse talupoegade vahel ja märkisid üles võlgu. Kreeditorid kirjutasid üles oma võlgnike võlad. Lihtsad egiptlased kirja ei tundnud ega saanud seetõttu kontrollida, kas neilt võetakse makse õigesti ja kas kreeditorid ei suurenda võlasummat.

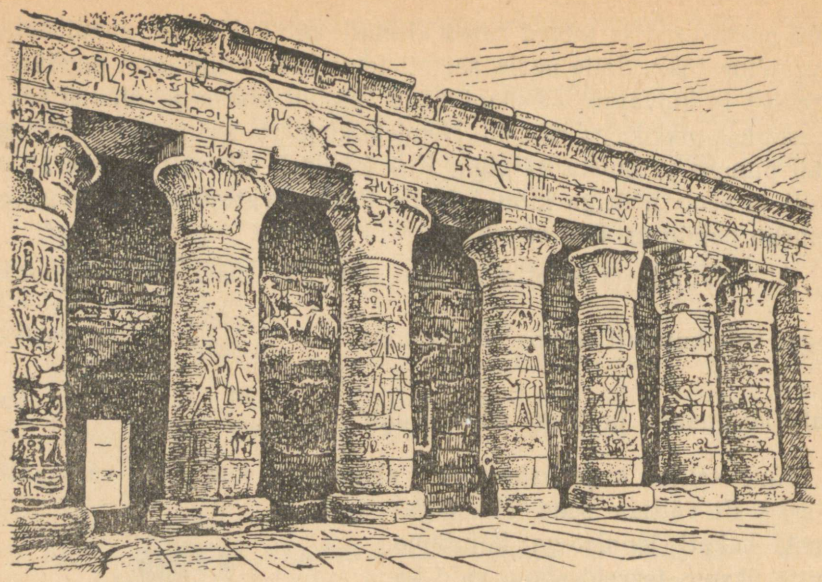

Egiptuse tempel.

Kirjandus. Egiptuse rahvas on oma pikaajalise ajaloo vältel loonud palju mitmekesiseid kirjandusteoseid. Erilist huvi pakuvad meile rahvalaulud ja -muinasjutud. Mõned rahvalaulude tekstid on säilinud hauakambrite seintel. Need on enamasti laulud, mille abil rahvas püüdis oma rasket tööd meeldivamaks teha. Taga sundides härgi, keda talupojad viljapeksukohal mööda pahmast ajasid, et teri viljapeadest välja tallata, laulsid nad niisugust laulu:

Pahmake endile, pahmake endile,
härjad, pahmake endile.
Pahmake õlgi endile söödaks,
pahmake teri oma isandaile.
Ärge endile puhkust lubage,
täna on ju vilu päev.

Egiptuses tekkis varakult huvi kaugete meretaguste maade vastu. Sellest räägib «Jutustus merehädalisest». Kõrvuti õige elukirjeldusega on selles palju muinasjutulist. Jutustuse kangelane on sõjamees, kes saadeti laevaga kuninga kaevandustesse. Teel purustas laeva tugev torm, sõjamehe aga heitsid lained salapärasele saarele. Saarel on ilus loodus, oivalised puuviljad, palju linde. Saare valitseja — hiiglaslik lohe — võttis ränduri külalislahkelt vastu. Neli kuud veetis sõjamees saarel, kuni Egiptusest laev tuli. Sõja-

mehega hüvasti jättes andis kuningas-lohe talle kaasa rikkalikke kingitusi, mis ta viis vaaraole.

Kunst. Kõrge arengu saavutas Egiptuses arhitektuur, s. o. ehituskunst. Meile on see teada templite varemete, vaaraode ja ülemkihi säilinud hauakambrite järgi. Need hooned ehitati kõvadest kiviliikidest. Templite peamiseks kaunistuseks olid sambad. Ühes suures templis on 134 suurt sammast, mis on asetatud kuueteistkümnesse ritta.

Egiptuse skulptuur[1] ja maalikunst paistsid silma suure elulise tõepärasuse poolest. Kuid see tõepärasus avaldus peamiselt lihtsate inimeste — talupoegade, käsitööliste, orjade — kujutamises. Meie päevini on säilinud palju kujusid ja jooniseid niisugustest lihtsatest inimestest. Säilinud hauakambrite ja templite seintel võib näha kujukaid stseene, milles on kajastatud kogu egiptlaste elu.

Kui aga egiptuse kunstnikul tuli kujutada kuningat või suursugust isikut, siis peeti tõepärasust ebakohaseks. Vaaraod ja tema ametnikke oli vaja näidata pidulikus, liikumatus asendis. Sealjuures kujutati vaaraod harilikult mitu korda kõrgemana teda ümbritsevaist inimestest.

Seega näeme, et egiptuse kirjandus ja kunst kajastasid ühiskonna klassistruktuuri.

Teadusalaste teadmiste tekkimine. Kalender. Ilma mõningate teadusalaste teadmisteta ei oleks egiptlased saanud püstitada oma hiiglaehitusi — püramiide, templeid, ehitada suuri kanaleid, määrata kindlaks Niiluse üleujutuste algust ja lõppu, kindlaks teha põllupiire. *Teaduse alged tekkisid Egiptuses praktilise elu vajadustest.*

Mõningat edu saavutasid egiptlased matemaatikas: nad tundsid aritmeetilisi tehteid, oskasid välja arvestada ristküliku ja ringi pindala ning püramiidi mahtu.

Hoogsalt arenes Egiptuses arstiteadus. Laipade balsameerimise tõttu õppisid egiptlased hästi tundma inimkeha ehitust. See kergendas egiptuse arstidel haiguste kindlaksmääramist ja ravimist.

Egiptuses tekkisid teaduse alged taevakehade kohta — astronoomia. Preestrid vaatlesid tähti ja koostasid taevatähtede kaardi.

Astronoomilised teadmised võimaldasid egiptlastel koostada kalendri. See oli vajalik selleks, et kindlaks määrata põllutööde aega. Aasta jagunes Egiptuses 12 kuuks, igas kuus oli 30 päeva. Aasta lõpul lisati juurde 5 pidupäeva, nii et aastas oli 365 päeva.

[1] *Skulptuur* — raidkujude valmistamise kunst.

§ 19. Egiptuse sõjad Aasia ja Aafrika maadega.

Egiptuse tugevnemine XVI—XV sajandil e. m. a. Egiptus muutus XVI—XV sajandil e. m. a. vana-aja kõige tugevamaks riigiks. Tema vaaraod pidasid lakkamatuid sõdu. Nad vallutasid uusi maid, viisid endaga kaasa suuri sõjasaake, sealhulgas kümneid tuhandeid sõjavange-orje. Sõjaretkede jaoks vajasid vaaraod suurt alalist sõjaväge.

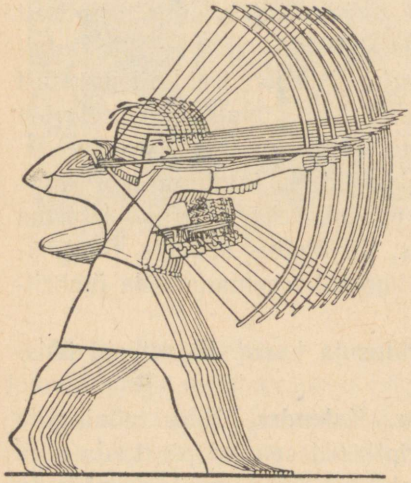

Egiptuse vibulaskurid.

Egiptuse sõjavägi. Egiptuse sõjavägi koosnes jalaväest ja sõjavankritest. Jalaväkke värvati talupoegi. Jalavägi paistis silma kõrgete võitlusomaduste poolest. Eriti kuulsad olid egiptuse vibulaskurid. Igas sõjavankris, mille ette oli rakendatud hobustepaar, seisid relvastatud sõjamees ja kutsar. Ainult rikkad inimesed teenisid sõjavankrimeestena, nad said ka sõjasaagist suurema osa.

Lakkamatud sõjad laostasid talupoegi, sest mehed võeti sõjaväkke, ja ei jäänud kedagi, kes oleks põldudel töötanud. Jalaväes teenivad talupojad avaldasid rahulolematust. Talupoegadest koosnev jalavägi muutus vaarao ja ülemkihi silmis ebausaldatavaks. Siis hakkasid nad kasutama palgalist sõjaväge. Selliste sõjavägede üksused koos oma pealikutega palgati naaberhõimude juurest.

Thutmosis III sõjaretked. Kõigist Egiptuse vaaraodest oli kõige sõjakam ja julmem Thútmosis III. Ta valitses umbes 1500. aastal e. m. a. Thutmosis pidas sõdu Aasia ja Aafrika hõimude ja riikide vastu. Egiptuse sõjavägi tegi palju sõjaretki Süüriasse ja ühe niisuguse retke ajal jõudis välja suure jõe Eufrati keskjooksuni. Süürias vallutas Thutmosis palju väikeriike ja sundis neid andameid maksma. Võimsad Aasia kuningad saatsid talle kingitusi. Aafrikas, Egiptusest lõuna pool, vallutati Nuubia. Seega ulatusid Egiptuse piirid Thutmosis III ajal kaugele üle Niiluse oru piiride.

Vaarao sõjavankril vaenlasi tapmas.

Thutmosis III sõjaretkedest ja tema poolt kaasa viidud saagi ulatusest jutustavad kiitvad pealiskirjad templite ja hauakambrite seintel. Orje, kulda, hõbedat, vaske, rauda, mis oli tol ajal veel väga haruldaseks metalliks, ehitusmetsa, hobuseid, veiseid, elevandiluud, musta puud — kõike seda veeti suurel hulgal Egiptusesse.

Tungides Aasiasse ja Aafrika sügavusse, astusid egiptlased kaubandussuhetesse mitmesuguste maadega. Nendelt maadelt sõitsid Egiptusesse kaupmehed oma kaupadega. Nad tõid kaasa puud, villast riiet, kullast ja hõbedast esemeid, hinnalisi relvi ja teisi luksusesemeid.

Määratu suured rikkused, mis olid Aasias ja Aafrikas kokku riisutud, läksid vaaraole, preestritele ja sõjaväelaste ülemkihile. Thutmosis III tegi rikkalikke kingitusi templitele. Preestrid muutusid kõige rikkamateks ja mõjukamateks inimesteks Egiptuses.

Egiptuse pealinnaks oli tol ajal suur linn T e e b a i. Vaaraode suurepärased paleed, ülemkihi uhked majad ja hiiglatemplid kaunistasid linna. Teebai turgudel oli võimalik osta mitte ainult egiptuse käsitööliste esemeid, vaid ka teiste maade kaupu. Linna ääres olid kobaras vaeste käsitööliste ja väikekaupmeeste armetud hütid.

§ 20. Egiptuse nõrgenemine ja tema iseseisvuse kaotamine.

Pärast Egiptuse õitsengut XVI—XV sajandil e. m. a. algas tema järkjärguline langus. Thutmosis III järglaste hulgas oli küll palju sõjakaid vaaraosid, kuid vallutussõdade pidamine muutus üha raskemaks.

Vaaraode röövretked laostasid mitte üksnes alistatud maade elanikke, vaid ka egiptuse talupoegi. Sõdadest rikastusid ainult vaarao, preestrid ja kõrged ametnikud. Rahvas järjest vaesus ja Egiptuse jõud nõrgenesid.

Pealegi tekkisid alates XIV sajandist e. m. a. Egiptusele uued vaenlased Aasias. Võitluses nende vastu kaotasid Egiptuse vaaraod oma valdused Süürias.

Aasias asuvate valduste kaotamisega vähenesid preestrite, ametnike ja sõjalise ülemkihi sissetulekud. Sellepärast suurendati talupoegadelt võetavaid makse ja tugevdati orjade rõhumist. Algasid uued ülestõusud.

525. aastal e. m. a. vallutati Egiptus Aasia sõjariigi — P ä r s i a poolt.

Sellest peale kaotas Egiptus kauaks ajaks oma iseseisvuse.

2. MESOPOTAAMIA VANA-AJAL.

§ 21. Mesopotaamia loodus.

Ees-Aasias, Eufrati ja Tigrise jõe vahel, asub määratu suur tasandik. Seda nimetatakse Mesopotaamiaks. Kevadel ja suvel ujutavad Eufrat ja Tigris maa üle lume sulamise tõttu mägedes, kust need jõed oma alguse saavad.

Põhja-Mesopotaamia. Oma looduslike tingimuste poolest jaguneb Mesopotaamia kaheks osaks: Põhja-Mesopotaamiaks ja Lõuna-Mesopotaamiaks. Põhja-Mesopotaamia kujutab endast rohtlat. Varakevadel kattub ta tiheda rohu ja lilledega. Kuid juba suve alguses põletab kõrvetav päike kogu taimestiku. Tigris ja Eufrat ujutavad seal üle ainult kitsad ribad piki jõgede mõlemaid kaldaid. Seetõttu on Põhja-Mesopotaamias vähe vett.

Lõuna-Mesopotaamia. Teist pilti pakub madal Lõuna-Mesopotaamia. Vaevalt lõpeb seal talvine vihmaperiood, kui algab Tigrise ja Eufrati üleujutus. See haarab peaaegu kogu tasandiku ja kestab pool aastat. Üleujutuse ajal püsib palav, kuiv ilm, mistõttu pinnas kuivab ebaühtlaselt. Kõrgetel kohtadel kõveneb pinnas kuumusest kiiresti, madalatel kohtadel aga vesi seiskub ja tekivad sood, mis levitavad malaariat (soopalavikku).

Lõuna-Mesopotaamias tekkis rahvastik umbes 10 tuhat aastat tagasi. Selleks, et soist tasandikku kuivendada, oli vaja nagu Egiptuseski luua suured veeseadeldised: tammid, kanalid, veehoidlad. Elanikud ehitasid asulaid kõrgetele vallidele, et vesi neid suurvee ajal ei uputaks.

Lõuna-Mesopotaamia pinnas oli jõesetete tõttu väga viljakas. Seal võis saada kaks korda aastas rikkalikke odra-, nisu- ja hirsisaake. Aedades kasvatati datlipalme. Kuid metsi ega kasulikke maapõuevarasid Lõuna-Mesopotaamias ei olnud. Peamiseks ehitusmaterjaliks oli savi: sellest ehitati maju, valmistati kaste, nõusid ning isegi kirjutati savitahvlitele.

§ 22. Vanimad riigid Lõuna-Mesopotaamias.

Lõuna-Mesopotaamias jagunes ühiskond varakult orjadeks ja orjapidajateks, vaesteks ja rikasteks. Et hoida orje ja vaeseid sõnakuulmises, et sundida neid töötama, oli rikastel vaja riigivõimu. Ka veeseadeldiste rajamine ei olnud üksikutele sugukondlikele kogukondadele jõukohane.

Linnriigid. Sellepärast tekkiski Lõuna-Mesopotaamias juba IV aastatuhandel e. m. a. palju väikeriike. Igaüks neist koosnes linnast koos selle ümber asuva väikese piirkonnaga. Seepärast nimetataksegi Lõuna-Mesopotaamia vanimaid riike linnriikideks.

Linnas elas valitseja, kes juhtis riiki ülemkihi abil. Mõned valitsejad olid iseseisvad kuningad, teised allusid tugevamatele naaberkuningatele. Igas linnas oli kaitsejumala tempel paljude preestritega.

Rahvastiku töötava ja rõhutud osa moodustasid talupojad, käsitöölised ja orjad. Nad pidid makse maksma ja riiklikke töid tegema.

Kaubandus teiste maadega tekkis Lõuna-Mesopotaamias varem kui Egiptuses. Vahetuseks vilja vastu tõid kaupmehed metalli, ehitusmetsa ja -kivi.

§ 23. Babüloni linn ja Babüloonia riik.

Seal, kus Eufrati ja Tigrise jõgi teineteisele lähenevad, asus Bábüloni linn. Algul oli see väike asula. Järk-järgult muutus ta Mesopotaamia kõige suuremaks linnaks, võimsa Babüloonia riigi pealinnaks.

Babüloonia riigi tekkimine. Babülon kasvas peamiselt tänu kaubandusele. Ta asus Eufrati, suure laevatatava jõe ääres. Babüloni kaudu sõitsid laevad viljaga. Vili laaditi ümber karavanidele, mis läksid Vahemere äärde. Sealt pöördusid kaupmehed tagasi Eufrati äärde mitmesuguste kaupadega: vase, ehitusmetsa ja orjadega. Babülonist levisid need kaubad kogu Lõuna-Mesopotaamiasse.

Babüloni kuningad rikastusid, saades kauplemismaksu[1]. Olles rikastunud ja tugevnenud, hakkasid nad järk-järgult endaga ühendama naabruses asuvaid linnriike.

Oma õitsengu saavutas Babüloonia riik kuningas Hammurápi ajal, kes valitses aastail 1792—1750 e. m. a. Tema ajal vallutasid babüloonlased kõik Lõuna-Mesopotaamia linnriigid. Babüloonia võim levis ka Põhja-Mesopotaamiale.

---

[1] *Kauplemismaks* — maks, mida võeti kaupmeestelt siis, kui lubati nende kaupu mingisuguse koha (linna, silla, ülesõidukoha) kaudu läbi viia või neid müüa.

§ 24. Kuningas Hammurapi seadused.

XX sajandi algul m. a. j. leidsid teadlased väljakaevamiste ajal suure, musta kivisamba. Samba ülemises osas on kujutatud päikesejumala ees seisvat Hammurapit. Kujutuse all on kivi, mis on kahelt poolt kaetud vana-aja kirjadega. See oli kuningas Hammurapi seaduste kogu. Neid seadusi uurides saame me teada, kuidas elasid inimesed Vana-Babüloonias, kuidas oli korraldatud Babüloonia riik ja kelle huve ta kaitses.

Keda kaitsesid kuningas Hammurapi seadused. Hammurapi seadused kaitsesid orjapidajate huve. Orjal, kes oma isanda sõna ei kuulanud, lõigati kõrv ära. Inimest, kes orja varastas või oma majas ärajooksnud orja varjas, karistati surmanuhtlusega. Vara riisumise eest oli samuti ette nähtud surmanuhtlus.

Maa rentimine. Talupojad, kellel maad oli vähe, olid sunnitud rentima[1] maad rikastelt maaomanikelt. Rendimaks oli väga kõrge — üks kolmandik kuni pool saagist. Kui renditi aed, siis tuli maksta kaks kolmandikku saagist.

Veeseadeldiste eest hoolitsemine. Kuninga ametnikud valvasid rangelt selle järele, et tammid ja kanalid oleksid täiesti korras. Põlluharija, kelle süü tõttu tekkis tammides läbimurre, mille tagajärjel võõrad maad üle ujutati, pidi hüvitama kogu kahju.

Alaline sõjavägi. Selleks, et rahvast sõnakuulmises hoida, oli kuningal alaline sõjavägi. Kuningas annetas sõjameestele teenistuse eest väik-

Sammas kuningas Hammurapi seadustega.

[1] Maad *rentima* — võtma maad tasu eest ajutiseks kasutamiseks.

seid maatükke. Neid maatükke ei tohtinud müüa ega võlgade katteks ära anda. Kui sõjamehel oli poeg, kes hakkas pärast isa surma samuti sõjameheks, siis sai ta isa maatüki endale. Kui sõjamees keeldus sõjaretkele minemast, siis hukati ta, tema maatükk aga anti teisele.

Babüloonia langus. Pärast Hammurapit valitsenud kuningate ajal hakkas Babüloni võimsus langema. Maksud, riiklikud tööd ja sõjad laostasid talupoegi ja käsitöölisi. Kasvas võlaorjade arv. See nõrgendas Babüloni sõjalist jõudu, sest orje sõjaväkke ei võetud.

Umbes 1600. aastal e. m. a. tungisid Babülooniale kallale vaenlased. Nad tormasid pealinna, riisusid selle paljaks ja viisid kaasa tohutu hulga sõjavange. Pärast seda vallutasid nõrgenenud Babüloonia kauaks ajaks idast tulnud mägihõimud.

§ 25. Assüüria sõjariik.

Rahvastiku tegevus. Assüüria asus Põhja-Mesopotaamias, Tigrise jõe keskjooksul. Rahvastik tegeles põlluharimise ja karjakasvatusega. Mägedes oli palju metsloomi. Seal tegelesid elanikud küttimisega ja kivi, vase ning raua kaevandamisega.

Assüürlased oskasid töödelda rauda ja valmistada sellest relvi, samuti ka käsitöö- ja põllutööriistu. Vasest või pronksist valmistatud tööriistadest olid raudtööriistad paremad, sest nad olid palju tugevamad.

Assüüria sõjavägi ja sõjatehnika. Paljude sajandite vältel pidasid Assüüria kuningad orjapidajate huvides sõdu naaberrahvastega, et saada orje ja muud saaki. Neil oli tugev sõjavägi.

Sõjaväe peamise osa moodustas «Kuninga polk». See oli hästi väljaõpetatud alaline sõjavägi. Sellesse kuulusid sõjavankrimehed, ratsanikud ja jalaväelased. Sõjavankrimeestena ja ratsaväes teenis ülemkiht, jalaväes aga talupojad. Assüüria sõjavankrimehed ja ratsavägi ründasid hoogsalt vaenlast ning jälitasid taganejaid.

Assüüria sõjaväe peamiseks jõuks oli siiski jalavägi. See koosnes odameestest, s. o. sõjameestest, kes olid relvastatud odaga, vibulaskuritest, linguheitjatest[1] ja kilbikandjatest.

Assüüria sõjatehnika oli kõrgesti arenenud. Eriüksused rajasid sõjaväele teid ja ehitasid sildu. Et kiiremini edasi jõuda, ujusid

[1] *Ling* — vahend kivide viskamiseks: rihm, mis on kokku pandud silmusena, kuhu asetatakse kivi.

Assüüria sõjamehed ujuvad täispuhutud kottidel üle jõe.

sõjamehed sageli üle jõe nahkkottide abil, mis olid õhku täis puhutud. Assüürlased oskasid vallutada kindlustatud linnu. Selleks ümbritsesid nad piiratava linna muldvalliga. Erilistest kivihe i t e m a s i n a t e s t pilluti linna raskeid kivikuule või nõusid põleva tõrvaga. Kindlusemüürid purustati t a r a a n i abil. See oli suur palk, mis oli metalliga üle löödud ja kettide otsa riputatud. Inimesed, keda kaitses katus, õõtsutasid taraani ja purustasid selle abil müüre. Üldise tormijooksu ajal asetati müüride najale kõrged redelid ja tungiti nende abil linna.

Assüüria vallutused. Tänu oma sõjaväele muutusid assüürlased kõige tugevamaks rahvaks. VII sajandi alguses e. m. a. kasvas Assüüria määratu suureks riigiks. Ta alistas enda võimule Babüloonia, Süüria, osa Väike-Aasiast ja isegi Egiptuse. Assüüria pealinnaks oli N i n i v e linn Tigrise jõe ääres.

Assüüria röövvallutajad õiendasid võidetutega halastamatult arveid. Nad hävitasid linnad. Osa sõjavange piinati surnuks, teised viidi Assüüriasse ja müüdi seal orjusse. Laastatud kohtadest aeti ära sadu tuhandeid loomi, võeti kaasa terved virnad kulda ja hõbedat.

Vallutatud maades asusid Assüüria valitsejad koos sõjaväega. Nad valitsesid piirkondi ja kogusid ellujäänud rahvastikult andamit. Andam oli väga suur.

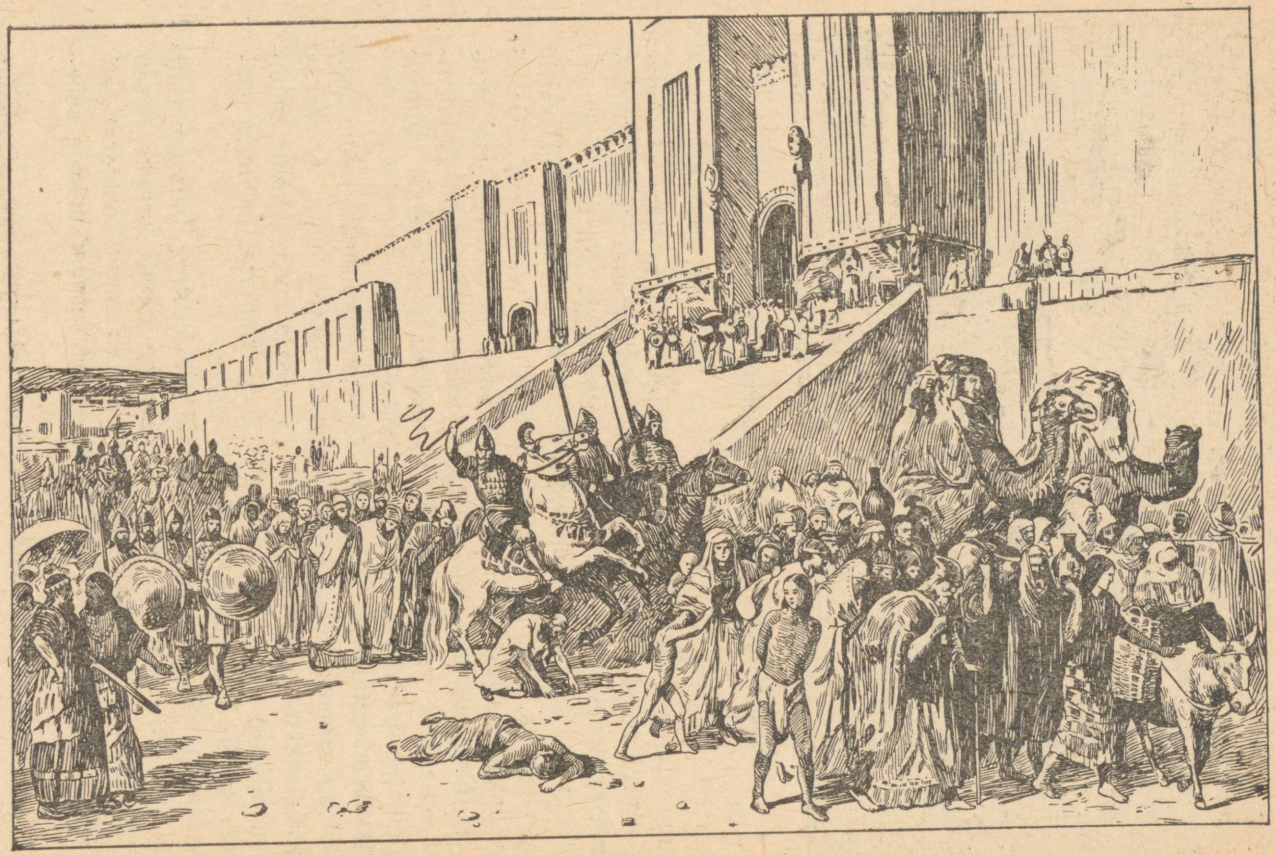

Assüüria sõjaväe tagasipöördumine sõjaretkelt.

Sõjasaak ja sissetulekud alistatud maadelt läksid kuninga, sõjalise ülemkihi, kõrgete ametnike ja preestrite kätte. Ka varakad assüüria kaupmehed rikastusid. Nad ostsid kokku orje ja sõjasaaki, kauplesid Assüüria riigi poolt võidetud maadega.

Assüüria hukkumine. Orjastatud rahvad tõusid pidevalt Assüüria ikke vastu üles. Assüüria oli väike maa. Assüürlasi oli liiga vähe selleks, et lakkamatuid ülestõuse maha suruda.

Assüürias endas elasid rahvahulgad viletsuses. Sõjad laostasid talupoegi. Orje rõhuti julmalt ja nende hulgas toimusid rahutused.

VI sajandi keskpaiku e. m. a. algas Egiptuses ülestõus Assüüria vastu. Assüürlased ei suutnud seda ülestõusu maha suruda, nende väed kihutati Niiluse orust minema. Egiptus oli esimene maa, kes vabanes assüüria vallutajatest.

Egiptusele järgnes Babüloonia: uuesti tekkis iseseisev Babüloonia riik.

VII sajandi lõpul e. m. a. tungisid babüloonlased liidus iraani hõimudega Assüüriale kallale. Nende löökide all langes Ninive. Linn hävitati, elanikud tapeti. Assüüria riik lakkas olemast.

§ 26. Mesopotaamia maade kultuur.

Kiilkiri. Kiri tekkis Lõuna-Mesopotaamias väga ammu. Mesopotaamias, nagu Egiptuseski, kujutati algul iga sõna joonismärgiga, hiljem aga hakati joonistega kujutama silpe ja üksikuid häälikuid. Nii oli ka Mesopotaamias hieroglüüfiline kirjasüsteem. Kuid hieroglüüfide vorm oli hoopis teistsugune kui Egiptuses. Mesopotaamias papüürust ei kasvanud, kive ja puid oli vähe. Seepärast hakati kirjutama savile. Savist valmistati väikesed tahvlid ja vajutati neisse kepikese abil joonised sisse. Seejärel lasti tahvlid kuivada.

Kuid savile kõverjooni tõmmata oli raske: jooned tulid ebaühtlased. Hoopis lihtsam oli savile sirgjoonekesi sisse vajutada. Neid tõmmati puu- või luukepikese terava nurgaga. Vajutamise kohale tekkis sügavam ja laiem joon, edasi aga muutus see kitsamaks. Seega omandasid savil olevad joonekesed k i i l u d e kuju, joonismärgid aga muutusid kiilude mitmesugusteks ühendusteks. Sellepärast nimetataksegi sellist kirja k i i l k i r j a l i s e k s ehk k i i l k i r j a k s. Selles kirjas oli üle 500 märgi.

Algul tekkis kiilkiri Lõuna-Mesopotaamia linnriikides. Sealt

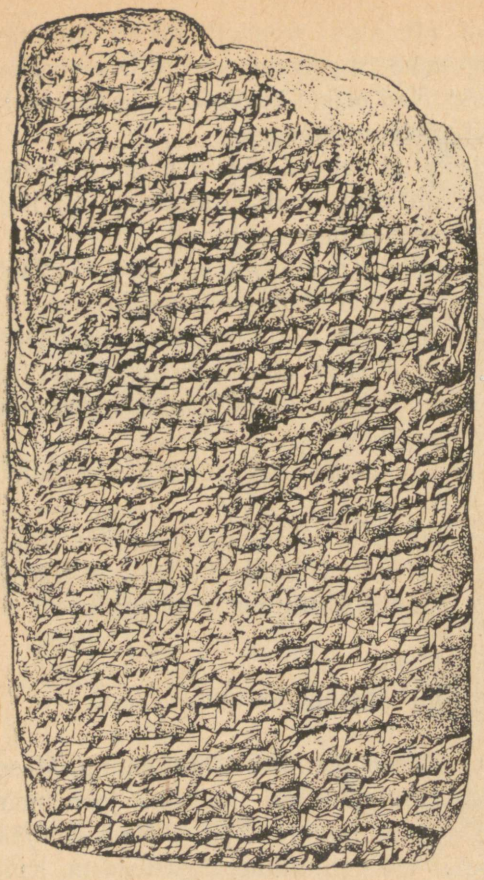

Kiilkirja tahvel.

võtsid selle üle babüloonlased ja nii levis ta kogu Ees-Aasias. Seda kasutati ka Assüürias. Määratu suur hulk kiilkirjatahvlikesi on säilinud Assüüria ühe viimase kuninga raamatukogus, mis leiti tema palee varemetest.

Astronoomia ja kalender. Babüloonias arenes astronoomia hoogsamalt kui Egiptuses. Preestrid jälgisid tähelepanelikult templitornidest taevakehade liikumist. See oli vajalik kalendri koostamiseks. Peale selle oli Babüloonia usundis suur tähtsus päikese, kuu ja tähtede kummardamisel. Nende liikumise põhjal arvasid preestrid teada saavat jumalate tahet ja ennustasid inimese saatust.

Selliseid vaatlusi teostati sajandite vältel. Kuigi nende eesmärk ei olnud teaduslik, aitasid nad siiski kaasa astronoomia-alaste teadmiste kogunemisele. Hilisematel aegadel õppisid Babüloonia preestrid isegi päikese- ja kuuvarjutusi ette kindlaks määrama.

Babüloonia kalendris koosnes aasta kaheteistkümnest kuust, kuu — neljast nädalast, nädal — seitsmest päevast. Iga nädalapäeva nimetati ühe pea-taevajumala nimega, keda oli seitse.

Kunst. Põhiliseks ehitusmaterjaliks Mesopotaamias olid savist tellised. Nad ei olnud nii tugevad kui kivi, millest egiptlased templid ja hauakambrid ehitasid. Seepärast on ka Mesopotaamia muistse arhitektuuri mälestusmärke vähem säilinud.

Babüloonias ja Assüürias ehitati templeid tornide kujul, mis

kõrgusid astanguliselt. Oli kolme ja seitsme astanguga templeid. Kõik nad värviti kindlate värvidega: musta, punase, valge ja sinisega.

Eriti suured ja luksuslikud olid Assüüria kuningate paleed. Need ehitati kõrgendikele ja olid ümbritsetud ligipääsmatute müüridega. Need müürid kaitsesid kuningat mitte üksnes välisvaenlaste, vaid ka oma rahva vastu. Palee sissekäigul seisid hiiglasuured tiivulised inimpeaga härjad. Need kujutasid häid jumalusi ja assüürlaste uskumuse järgi pidid kaitsma paleed kurjade jumaluste eest.

Palee paraadsaalide seinad olid kaetud kumerate maalitud kujutustega (r e l j e e f i d e g a) kindluste piiramisest, sõjavangide orjusse viimisest, lõvijahist, stseenidest kuningakoja elust. Eriti õnnestus assüüria kunstnikel metsloomade kujutamine.

Mõnel reljeefil on näidatud paleede ehitamist. Neid ehitavad orjad-sõjavangid. Paljud neist on kujutatud ahelates, teised on aheldatud üksteise külge raudvitstega. Orje valvavad relvastatud järelvaatajad.

Niisiis peegeldas ka assüüria kunst Assüüria julma orjanduslikku korda.

3. URARTU — ESIMENE RIIK MEIE KODUMAA TERRITOORIUMIL.

§ 27. Maa ja rahvastik.

Assüüriast põhja pool, Taga-Kaukaasia lõunaosas, asus U r á r t u m a a. See on lõhestatud kõrgete mäeahelikkudega oma üksikute, igilumega kaetud tippudega. Mõnes kohas jõeorud laienevad ja moodustavad viljarikkaid madalikke. Mägiluhad on suurepäraseks karjamaaks. Maa on rikas ehituskivi ja metallide: raua, vase ning tina poolest.

Urartu maa oli asustatud u r a r t l a s t e hõimudega. Jõeorgudes ja nende ümbruses asuvais piirkondades tegelesid nad põlluharimisega. Kanalite abil suunati vesi jõgedest ja allikatest põldudele. Rohkearvulised niisutusseadeldised — kanalid ja veemahutid — on säilinud meie päevini. Loomad aeti suvel mägikarjamaale, talvel aga pöördusid nad orgu tagasi. Urartlased olid oskuslikud käsitöölised. Käsitööde hulgast arenes kivi- ja metallide töötlemine. *Urartlased olid üheks esimeseks rahvaks, kes hakkas töötlema rauda.*

§ 28. Urartu riik.

Urartu riigi tekkimine ja võitlus Assüüria vastu. Urartu riik tekkis IX sajandil e. m. a. Urartlaste kuningad hakkasid teostama röövretki naabermaadele, viies sealt endaga kaasa loomi, orje ja muud saaki. Pärast röövretke peitsid urartlased endid oma raskesti ligipääsetavaisse mägedesse.

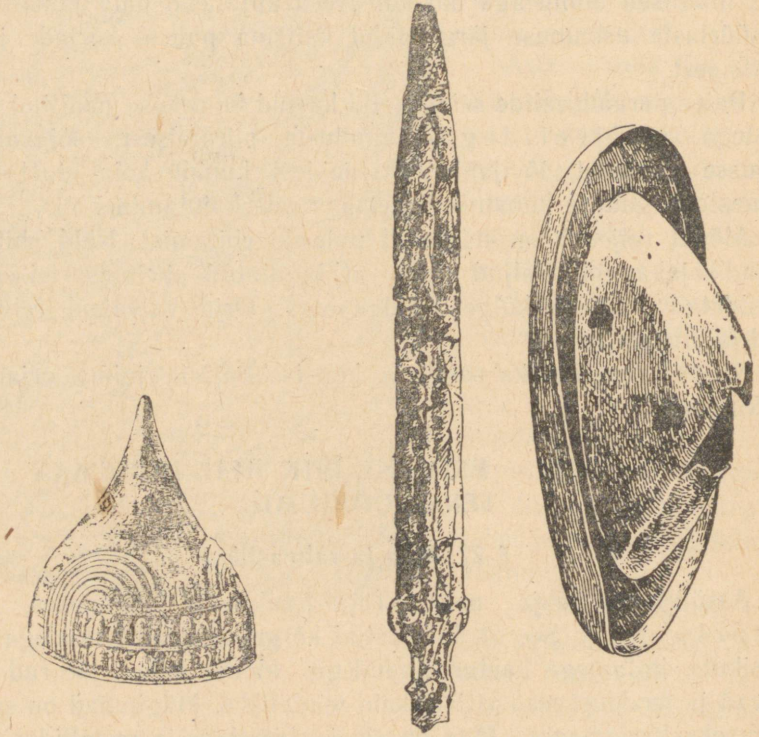

Urartlaste relvastus: kiiver, mõõk, kilp.

Tugev Urartu riik kujutas endast suurt ohtu Assüüriale. Ka maa looduslikud rikkused ahvatlesid assüüria vallutajaid. Sellepärast alustasid Assüüria kuningad IX sajandil e. m. a. pikaajalist ja rasket võitlust urartlaste vastu.

Algul kujunes see võitlus edukaks Assüüriale. Assüüria sõjaväed tungisid korduvalt kaugele urartlaste maale, kohutavalt rüüstates seda. Kuid assüürlastel ei läinud korda Urartut hävitada.

Urartu õitseng. Võitlus assüürlaste vastu tugevdas Urartu riiki, kelle ümber koondusid Taga-Kaukaasia hõimud. Urartlased ehitasid oma maa kaitsmiseks rea kindlusi. Tugevasti oli kindlustatud riigi pealinn T ú š p a, mis asus suure V a n i järve ääres. Kindlus oli ehitatud kõrgele kaljule ja ümbritsetud võimsate müüridega. Kuna Vani järve vesi oli joogiks kõlbmatu, oli linna varustamiseks joogiveega juhitud allikate juurest linna kanal, mille pikkus ületas 70 *km*.

Urartu riik saavutas kõrgema õitsengu VIII sajandi esimesel poolel e. m. a. Urartu kuningad andsid tugeva hoobi oma vaenlasele — Assüüriale, kes kaotas ühe piirkonna teise järel. Urartu kuningad alistasid samuti Taga-Kaukaasia A r a k s i jõest põhjapool asuva osa. Armeenia NSV-s, Erevani linna läheduses ja teistes kohtades on säilinud Urartu kindluste varemeid. Kividel võib lugeda Urartu kuningate kiilkirjalisi pealiskirju, mis jutustavad nende võitudest ja suurtest ehitustest.

Urartu oli esimene riik, mis tekkis meie kodumaa territooriumil.

See oli orjanduslik riik. Urartu kuningate pealiskirjades räägitakse naabermaade vallutamise ajal vangi võetud tohutute inimhulkade orjusesse viimisest. Riigi eesotsas oli kuningas, kes valitses ülemkihi ja preestrite abil.

Urartus, samuti nagu teisteski Vana-Idamaa riikides, rõhuti orjade kõrval julmalt talupoegi. Nad maksid ränki makse, pidid töötama kuninga ja templite maadel, ehitama kindlusi ja kanaleid. Urartu sõjavägi koosnes samuti talupoegadest, kuid sõjasaak läks kuningale, ülemkihile ja preestritele.

Tiivulise sfinksi kujund.

§ 29. Urartu kultuur.

Urartlastel oli oma muistne k i r i, kus sõnu kujutati joonistega. Hiljem võtsid nad assüürlastelt üle kiilkirja, kuid lihtsus-

Urartu kindlus.

tasid seda. Kõrgel arengutasemel oli urartlastel arhitektuur. Sellest räägivad Urartu kindluste ja paleede jäänused.

Urartu territooriumil on leitud suur hulk metallesemeid: raudmõõku, pronkskilpe, kiivreid, hangusid, kirveid. See annab tunnistust metallurgia suurest arengust. Väga huvitavad on inim-

näoga tiivuliste härgade ja lõvide pronkskujud. Need on valatud pronksist ja kaetud õhukeste kuldlehekestega. Näod on tehtud valgest kivist, silmad ja kulmud on sisse pandud.

Urartlased lõid kõrge kultuuri. See avaldas tugevat mõju nende kaasaegsetele Taga-Kaukaasia, Väike-Aasia ja Iraani mägismaa rahvastele.

§ 30. Urartu langemine.

VIII sajandi lõpul e. m. a. Assüüria tugevnes ja tungis Urartu riigile uuesti kallale. Assüüria sõjavägi purustas urartlased ja rüüstas kogu maa. Ehkki Urartu nõrgenes, siiski ei kaotanud ta oma iseseisvust.

Alles VI sajandi alguses vallutasid Urartu lõplikult iraani hõimud ja s k ü ü d i d. Viimased elasid tänapäeva Ukraina ja Põhja-Kaukaasia steppides, kust nad tungisid Taga-Kaukaasiasse.

Punane küngas. Nõukogude teadlased kaevasid Erevani linna lähedal välja suure künka, mis on tuntud P u n a s e k ü n k a nime all. Selle nimetuse sai ta suure tulekahju läbi põletatud telliserusudest, mis olid värvinud mulla punaseks.

Sellel künkal leiti mullakihi alt urartu valitseja kindluse ja palee varemed. Kindlus ja palee olid sküütide poolt põlema süüdatud ja tormijooksuga vallutatud. Sellest annavad tunnistust tulekahju jäljed, loomade ja inimeste söestunud jäänused ning sküütide pronksist nooleotsad, mis kindlusest leiti. Teadlased oletavad, et Punasel künkal asunud kindlus ja palee olid urartlaste viimseks kantsiks, mille vallutasid vaenlased VI sajandi algul e. m. a.

4. VANA-PÄRSIA.

§ 31. Iraani mägismaa loodus ja rahvastik.

Loodus. Mesopotaamiast ida poole kuni Indiani laiub avar ja kõrge I r a a n i m ä g i s m a a. Ta on piiratud igast küljest mägedega. Suurema osa temast võtavad enda alla kõrbed ja rohtlad. Vihma sajab seal väga harva. Suvel püsib väljakannatamatu kuumus, jõed ja järved kuivavad ära, karjamaid kõrvetab päike. Talvel aga esinevad tugevad külmad. Jõgesid on Iraanis vähe ja nad on veevaesed. Põlluharimisega saab tegelda ainult kunstliku niisutamise abil. Selleks kasutatakse mägijärvi ning mägedelt lume sula-

mise ajal voolavaid allikaid ja ojasid. Põlluharimiseks on rohkem kõlblikud Iraani lääne-piirkonnad. Idaosades aga on palju kõrbeid ja rohtlaid, kus on võimalik ainult rändkarjakasvatus.

Iraani mägedes on maapõuevarasid: vaske, rauda, samuti mitmesugust liiki ehituskive.

Iraani mägismaa oli vana-ajal asustatud rohkearvuliste hõimudega. Nad rääkisid erinevaid keeli ja erinesid oma kultuuriliselt tasemelt. Nende hulgas etendasid peamist osa p ä r s i a hõimud. Nad elasid Iraani edelaosas, Pärsia lahest kirde pool. Suurem osa pärsia hõimudest tegeles põlluharimise ja paikse karjakasvatusega.

§ 32. Pärsia riik.

Pärsia vallutused. Ühe pärsia hõimu juht, kelle nimi oli K ü r o s, ühendas VI sajandi keskpaiku e. m. a. oma võimu alla enamiku Iraani mägismaal elavaid hõime. Küros oli P ä r s i a r i i g i rajaja.

Kürose ajal loodi tugev sõjavägi, keda peeti kaua aega võitmatuks. Esimesel kohal oli selles ratsavägi. See värvati iraani rändhõimude hulgast, kes olid suurepärased ratsanikud. Jalaväe põhiosa moodustasid pärslased. Peale pärslaste olid jalaväes üksused, mis värvati alistatud hõimude hulgast.

Pärsia ülemkihti meelitasid ligi naaberrahvaste rikkused. VI sajandi teisel poolel e. m. a. alustab Küros oma vallutusi. Hoogsa rajuna kihutavad pärslased naabermaid mööda, alistades neid oma võimule. Pärsia sõjaväed vallutavad Väike-Aasia ja jõuavad välja E g é u s e mere rannikuni. Tugevasti kindlustatud Babülon oli sunnitud pärslastele alla andma, sest Küros piiras linna oma sõjaväega ümber ja lõikas ta välismaailmast ära.

Küros hakkas ette valmistuma Egiptuse vallutamiseks. Kuid algul siirdus ta röövretkele steppidesse, mis asusid Kaspia mere taga. Seal hukkuski Küros võitluses sküütide vastu. Egiptus alistati aga alles tema poja ajal.

Pärsia riik saavutab oma võimsuse haripunkti kuningas D a r é i o s e ajal (aastail 521—486 e. m. a.). Oma valitsemise algul surus ta julmalt maha ülestõusud, mis puhkesid mitmetes Pärsia piirkondades. Pärslased vallutasid Armeenia, Kesk-Aasia ja I n d u s e jõe oru lääneosa. Haaratuna edusammudest, kavatses Dareios alistada endale kogu maailma. Kuid need plaanid ei läinud täide. Dareios sai lüüa sküütide ja k r e e k l a s t e käest, kes elasid

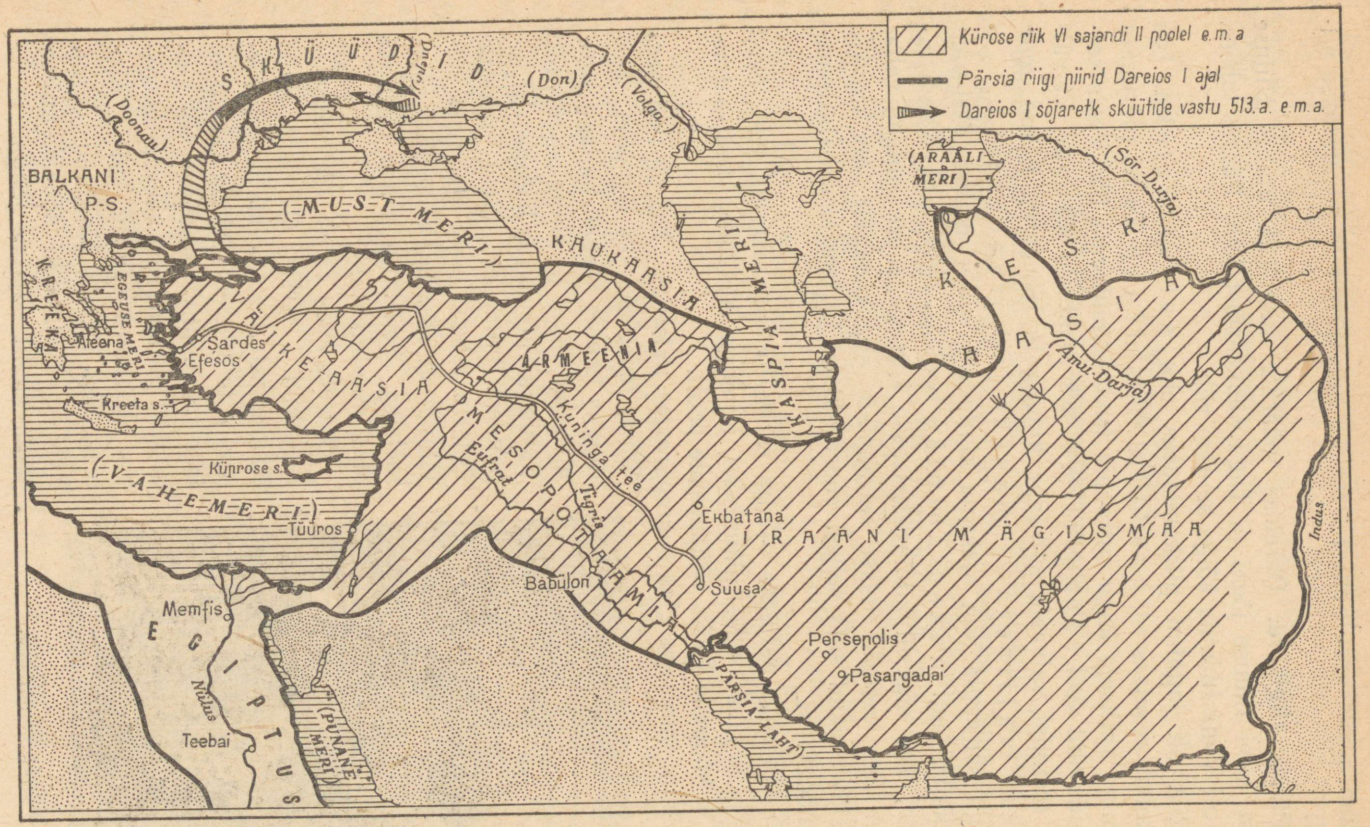
Kürose riik VI sajandi II poolel e.m.a
Pärsia riigi piirid Dareios I ajal
Dareios I sõjaretk sküütide vastu 513.a. e.m.a.
SKÜÜDID
(Don)
(Volga)
(Donau)
BALKANI P-S
(MUST MERI)
KAUKAASIA
KASPIA MERI
(ARAALI MERI)
(Sõr-Darja)
KREEKA
Aleena
Sardes
Efesos
Kreeta s.
Küprose s.
(VAHEMEERE)
Tüüros
ARMEENIA
Kuninga tee
Eufrat
Tigris
MESOPOTAAMIA
Babulon
Ekbatana
Suusa
Persepolis
Pasargadai
PÄRSIA LAHT
IRAANI MÄGISMAA
Indus
Amu-Darja
Memfis
EGIPTUS
Niilus
Teebai
(PUNANE MERE)

Pärsia riik.

Balkani poolsaarel. Sellest Dareiose lüüasaamisest jutustatakse allpool.

Pärsia riigikord. Dareiose määrátu suur riik ulatus Niiluse orust kuni Induse jõeni ja Taga-Kaukaasiast kuni Pärsia laheni. See oli Vana-Idamaa kõige suurem riik.

Riik oli jagatud piirkondadeks ehk satraapiateks. Iga piirkonna eesotsas oli asevalitseja ehk satraap. Ta oli piiramata võimuga valitseja kogu satraapia tsiviilelanikkonna üle. Peale satraapide olid veel väepealikud, kes juhatasid sõjaväge. Et vältida reetmist, valvasid satraape kuningale lähedased isikud, keda nimetati «valitseja silmadeks ja kõrvadeks».

Iga satraapia pidi maksma kuningale suuri makse. Maksude korjamine jäeti maksurentnike hooleks. Need olid rikkad inimesed, kes maksid kuningakassasse korraga suure summa raha, hiljem aga kogusid makse satraapiate elanikkonnalt oma kasuks. Maksurentnikud said sellest suuri rikkusi ja laostasid halastamatult töörahvast.

Pärsia riigi paljudes osades rajati hästikorrastatud teid. Neid oli vaja sõjaväe edasiliikumiseks, kuninga käskude laialisaatmiseks ja kaupade veoks kaupmeeste poolt.

Pärsia kuningas elas suurepärastes paleedes. Tal oli neli pealinna, neist üks oli Babülon. Kuningas kandis kõrget, kullaga kaunistatud mütsi ja hinnalisi rõivaid. Kuninga valveüksus koosnes 10 tuhandest inimesest. Neid nimetati «surematuteks», sest iga rivist väljalangenu asendati kohe uue sõjamehega. Selletõttu nende hulk jäi alati muutumatuks.

Pärsia sõjamehed.

Pärsia enda rahvastik makse ei maksnud. Pärsia ülemkiht täitis õukondlaste, satraapide ja sõjaväepealikute ameteid. Pärsia talupojad teenisid kuninga sõjaväes või vallutatud piirkondades asuvais üksustes. Alistatud rahvad tõusid alatasa üles Pärsia ülevõimu vastu. Neid oli võimalik sõnakuulmises hoida ainult sõjalise jõuga.

Pärsia oli samasugune orjanduslik sõjaline röövriik nagu Assüüriagi. Pärsia elas vallutatud maade röövimise arvel ja sellepärast ei olnud tema ülevõim pikaajaline. Juba IV sajandil e. m. a. hävitati Pärsia riik tema vaenlaste poolt.

5. VANA-INDIA.

§ 33. Maa ja rahvastik vana-ajal.

Loodus. India on üks maailma suuremaid maid. Ta kujutab endast suurt poolsaart, mida ümbritseb India ookean. Põhja poolt lahutavad teda kõrged H i m a a l a j a mäed. Poolsaare lõunaosa nimetatakse D e k h a n i k s. See on kõrge kiltmaa, mis on kaetud rohtlate ja kõrbetega. Dekhanis esinevad sageli põuad.

Kõige rohkem on elamiseks kõlblik Põhja-India. Ta koosneb kahe jõe — I n d u s e ja G á n g e s e — orgudest, mida lahutab teineteisest kõrb. Mõlemad jõed saavad oma alguse Himaalajast. Induse orgu nimetatakse P á n d ž a b i k s, mis tähendab v i i e j õ e ä ä r e s a s u v a t m a a d, sest siin suubuvad Indusesse viis peamist lisajõge.

Mõlemad orud on väga viljarikkad. Suvel tõuseb vesi jõgedes üle kallaste lume sulamise tõttu Himaalajal, samuti vihmade tõttu. Need jõed toovad endaga kaasa palju muda, mis väetab maad. Induse ja Gangese orgudes rajas rahvastik juba ammust ajast niisutuskanaleid, ehitas tamme ja veemahuteid.

India troopiline loodus on harukordselt rikas ja mitmekesine. Maailma kõige suuremad mäed vahelduvad soiste madalikega, tihedad, läbipääsmatud metsad (džunglid) vahelduvad viljatute kõrbetega. India taimestik on üks rikkamaid maakeral. Seal kasvavad palmid, bambused, kaktused, akaatsiad, sõnajalad, punane puu ja palju muid taimi. Niisama mitmekesine on ka loomariik. Indias on palju ahve. Väga palju on linde: papagoisid, paabulinde, jahikulle, kotkaid, metskanu, kurgi, haigureid. Palju kahju tekitavad inimesele kiskjad — tiigrid, pantrid, hundid —, eriti aga mürgised maod. Jõgedes elavad krokodillid. Elevante inimesed taltsutavad ja kasutavad raskuste vedamiseks.

Muistne rahvastik ja tema kultuur. India oli asustatud juba kauges minevikus. Väljakaevamised Induse orus tõid nähtavale suurte asulate jäänuseid IV—III aastatuhandest e. m. a. Avastati terveid

tänavaid ja maju, mõnikord kahekorruselisi, rohkearvuliste ruumidega. Varemete hulgas on leitud inimeste ja loomade kujukesi, värvitud savinõusid, ehteasju. Mõnel esemel on pealiskirjad, mis on kirjutatud hieroglüüfidega. Need hieroglüüfid meenutavad egiptlaste ja babüloonlaste muistseid kirjamärke. Kuid muistseid india pealiskirju ei ole veel suudetud lugeda.

India oli tol ajal asustatud tumedanahaliste hõimudega. Nende järeltulijad on Dekhanis seniajani säilinud.

India vallutamine. II aastatuhandel e. m. a. vallutasid heledanahalised rändhõimud Induse oru, hiljem ka Gangese oru. Nad tungisid Indiasse loodes asuvate mäekurude kaudu ja alistasid kohaliku rahvastiku.

§ 34. India ühiskondlik kord.

Rahvastiku tegevus. Pärast Induse oru vallutamist oli esialgu rahvastiku peamiseks tegevusalaks karjakasvatus. Kõige tähtsamat osa majapidamises etendas veiste kasvatamine. Üksikute perekondade rikkust mõõdeti lehmade arvuga. Peamiseks toiduks olid piim, või ja liha.

Hiljem, kui vallutati Gangese org, saavutas esikoha kunstlikule niisutusele rajatud põllundus. Hakati külvama otra, riisi, hiljem aga kasvatama puuvilla.

Arenes tunduvalt ka käsitöö. Tähtis koht oli tööriistade ja relvade valmistamisel metallidest: algul vasest, seejärel pronksist ja lõpuks rauast. Suurt tähtsust omas riide valmistamine puuvillast.

Riigi tekkimine. Pärast vallutusi Induse ja Gangese orus tekkis mitu riiki.

Valitsevaiks klassideks olid neis algul rikkad sõjamehed-orjapidajad. Vallutuste ajal haarasid nad oma valdusse palju maid ja orje. Kõrvuti sõjameestega oli suur tähtsus preestritel (brahmiinidel). Ülejäänud rahva moodustasid põlluharijad, käsitöölised ja kaupmehed. Põlluharijatel säilisid kogukonnad.

Riigi eesotsas oli kuningas. Ta valitses ametnike abil, kes värvati sõjameeste ja brahmiinide hulgast.

Kasti-kord. Gangese oru riikides hakkasid esikohale tõusma brahmiinid. Vastavalt brahmiinide õpetusele jagunevad inimesed nelja peamisse liiki ehk k a s t i.

Esimeseks kastiks on brahmiinid. Ülemjumal B r á h m a lõi nad,

nagu õpetasid preestrid, oma huultest. Seepärast kuulub ainuüksi neile õigus jumalaid teenida, seadusi tõlgitseda ja nende täitmise üle valvata.

Teiseks kastiks on sõjamehed. Nad on loodud Brahma kätest. Seepärast on sõjamehed kohustatud kaitsma riiki vaenlaste eest ja korra järele valvama.

Kolmas kast, nagu õpetasid preestrid, loodi Brahma puusadest. Sellesse kasti kuuluvad põlluharijad-kogukondlased, käsitöölised ja kaupmehed. Nad peavad töötama ja andma brahmiinidele ning sõjameestele kõike seda, mis on eluks vajalik.

Neljas kast — šudra — on loodud Brahma jalgadest, mis on poriga määrdunud. Sellesse kasti kuuluvad õigusteta ja rõhutud vaesed, kes olid orjade olukorras.

Kastid olid üksteisest järsult eraldatud. Abielud eri kastidesse kuuluvate inimeste vahel olid keelatud. Eriti suur oli kuristik šudra ja esimese kolme kasti vahel. Kui näiteks brahmiin tappis šudra, siis sai ta selle eest ainult tühise religioosse karistuse. Kui aga šudra solvas inimest, kes kuulus ühte esimesest kolmest kastist, siis pandi talle suhu tükk kuumaksaetud rauda.

Veel raskem oli nende inimeste olukord, kes ei kuulunud ühtegi kasti. Neid nimetati puudutamatuiks. Need olid mõne alistatud hõimu riismed. Kõik kastid hoidusid neist kõrvale. Neid ei saanud puudutada, ilma et ennast oleks rüvetatud. Sellepärast nimetati neid puudutamatuiks. Brahmiin oli rüvetatud juba siis, kui paaria vari tema peale langes. Kohtamisel inimestega, kes kuulusid mõnda kasti, pidid puudutamatud teelt lahkuma või oma lähenemisest hüüdega märku andma. *Kastidesse jagunemine tugevdas rikaste valitsevat seisundit töörahva üle.*

Kastid on Indias säilinud kuni viimase ajani. Ka praegu on nad vaese rahvastiku rõhumise vahendiks.

Vana-India kultuur. Vana-India kultuur oli kõrgelt arenenud. Indialased tundsid juba alfabeeti, mis koosnes 51 tähest. Alfabeetiline kirjasüsteem oli hieroglüüfilisest kirjasüsteemist palju mugavam. Ta võimaldas väikese märkide arvuga väljendada palju sõnu. Hästi oli välja töötatud grammatika, olid olemas sõnastikud.

Vana-India kirjakeelt nimetati sanskritiks. Selles keeles olid kirjutatud religioossed teosed, seaduste kogud, poeemid kangelaste vägitegudest.

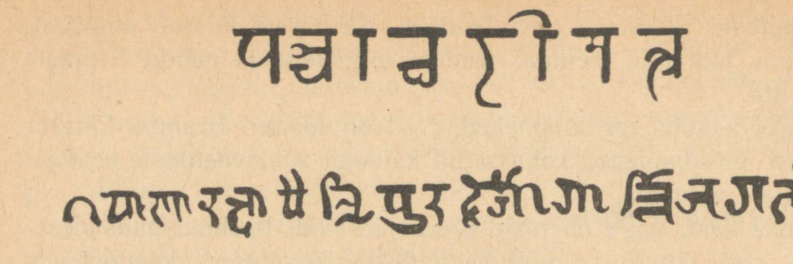

Sanskriti kiri.

Astronoomia arenemist põhjustas vajadus kindlaks määrata jõgede üleujutuste aega. Kalendriaasta koosnes 360 päevast, mis oli jagatud 12 kuuks, igas kuus oli 30 päeva.

Matemaatikas olid indialased niinimetatud «araabia numbrite» loojateks. See nimetus ei ole õige, sest Indias loodud numbrid araablased ainult tõid Euroopasse.

6. VANA-HIINA.

§ 35. Hiina loodus ja rahvastik vana-ajal.

Maa loodus. Hiina rahva kodumaaks oli madalik piki Huangho ehk Kollase jõe alamjooksu. Ta sai oma nimetuse vee kollase värvi tõttu. Jõgi toob endaga kaasa suure hulga kollast savimuda. See teeb viljarikkaks kogu tasandiku piki jõe alamjooksu. Kuid ta on ka katastroofiliste veeuputuste põhjuseks.

Sadestudes Huangho põhja, tõstab muda jõe pinda. Seetõttu voolab jõgi, olles kohati tammidega tõkestatud, teda ümbritsevaist tasandikest kõrgemal. Kui juulis ja augustis Huangho orus sajab tugevat vihma, tõuseb jõgi üle kallaste ja murrab sageli tammid läbi. Siis ujutab ta kogu lähema ümbruse üle ja tekitab kohutavaid hädasid.

Endisel ajal toimusid sellised veeuputused väga sageli. Nüüd loob rahvas Hiinas uusi veeseadeldisi, mis kaitsevad veeuputuste eest ja annavad vett põldude niisutamiseks.

Hiina teiseks suureks jõeks on Jángtsekiang ehk Sinine jõgi. Ta tungib kaugele Hiina sügavusse. Jangtsekiang ja tema rohkearvulised lisajõed on peaaegu kogu ulatuses laevatatavad. Sellel on suur tähtsus maa elule.

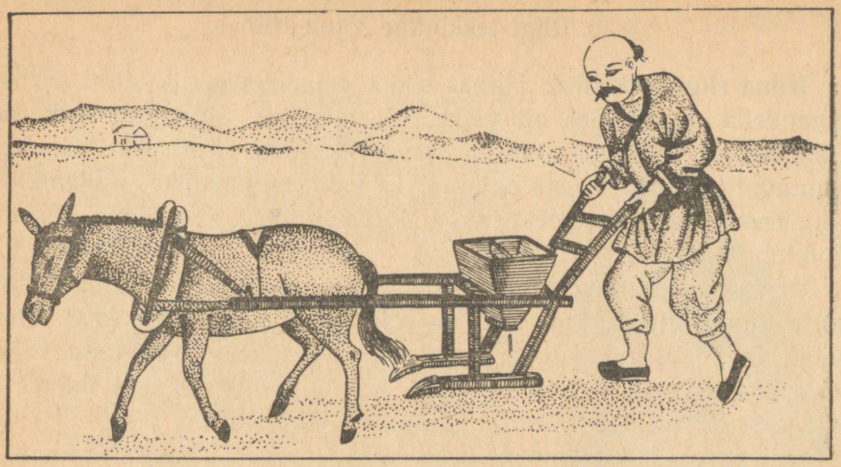

Hiina ader koos külvikastiga.

Viljarikaste jõeorgudega piirnevad Hiinas avarad rohtlad, kiltmaad ja mägipiirkonnad.

Hiina on väga rikas maapõuevarade: vase, tina, raua, kivisöe poolest.

Rahvastik vana-ajal ja tema tegevus. Inimesed ilmusid Hiinasse kauges minevikus. Steppidest ja kiltmaadelt asusid nad järk-järgult jõeorgudesse. Need orud kujutasid tol ajal endast soostunud kohti ebatervisliku kliimaga. Inimesed kuivendasid soid kanalite abil ja ehitasid tammisid veeuputuste vastu. Küttimiselt ja rändkarjakasvatuselt läksid nad üle põlluharimisele ja paiksele karjakasvatusele.

Põlluharimine oli Vana-Hiinas väga arenenud. Külvati riisi, otra, hirssi. Sealjuures kasutati kunstlikku niisutamist. Iseäranis raske oli riisi kasvatada. See kultuur nõuab palju niiskust ja teda on vaja külvata veega üleujutatud põldudele.

Põllumajanduses etendas suurt osa s i i d i k a s v a t u s. Juba kauges minevikus istutati Hiinas mooruspuid ja kasvatati siidiusse. Hiina siidriided olid kuulsad oma kõrge kvaliteedi poolest.

Kuid rohtlates ja kiltmaadel elasid rohkearvulised hõimud, kes tegelesid endiselt küttimise ja rändkarjakasvatusega. Põlluharijatel tuli alatasa tagasi tõrjuda nende stepi- ja mägihõimude röövretki.

TARTU ÜLIKOOL
RAAMATUKOGU

§ 36. Riigi tekkimine Vana-Hiinas.

Hiina riigi tekkimine. Hiinas tekkis orjanduslik riik teisel aastatuhandel e. m. a. See oli väike riik, mis asus Huangho kesk- ja alamjooksul. Kuninga võim oli despootlik, tema isikut peeti pühaks. Kuningat nimetati «taeva pojaks». Ta valitses ametnike ja ülemkihi abil. Tasuks teenistuse eest said ametnikud maad, kus töötasid orjad ja talupojad.

Orjanduse peamiseks allikaks oli sõda. Kuid orjadeks muutusid mitte ainult sõjavangid, vaid ka võlgnikud, kes ei maksnud oma võlgu. Orjadeks muudeti ka kurjategijaid. Kui keegi pani toime eriti raske kuriteo, siis hukati ta; tema perekonnaliikmed aga muudeti orjadeks. Orjade tööd kasutati peamiselt ehitustöödel.

Suursugused piirkondade valitsejad muutusid suurmaaomanikeks ja tundsid endid kuningast sõltumatuina. Ülemkiht tugevnes üha rohkem.

Selle tulemusena lagunes riik rohkearvulisteks iseseisvateks piirkondadeks. Nende piirkondade ülemkihi vahel algas pikaajaline võitlus võimu pärast.

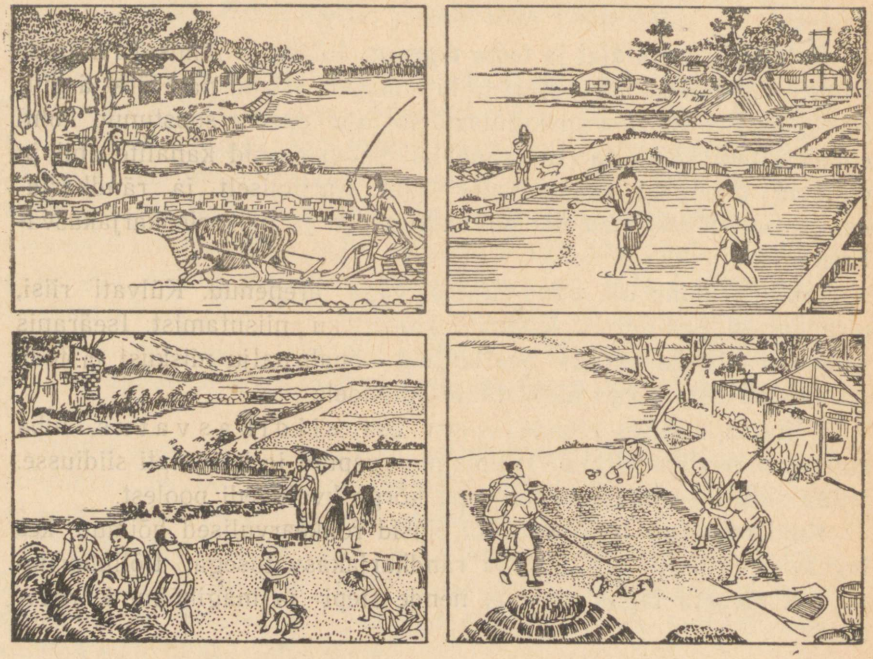

Tööd riisipõldudel.

Hiina ühendamine. Vana-Hiina ühendati (III sajandi keskpaiku e. m. a.) Tsini vürstiriigi dünastia (valitseva perekonna) poolt.

Selle dünastia esimeseks kuningaks oli Tsin Ši-Huangti (aastail 246—209 e. m. a.). 25 aasta jooksul ühendas ta kõik Hiina piirkonnad ja muutus määratu suure riigi ainuvalitsejaks.

Tsin Ši-Huangti.

Hiina riik oli jagatud 36 ringkonnaks. Kõigilt endistelt valitsejatelt võeti võim ära. Nende asemele määrati uued valitsejad, kes otseselt allusid kuningale.

Tunduvalt parandati sõjaväe organisatsiooni. Raskete kohmakate neljahobuserakendiga sõjavankrite asemele suurendati ratsaväge.

Tolle aja Hiinas arenes laialdaselt ehitustöö. Rajati suur hulk niisutuskanaleid. Jätkus Suure müüri ehitamine, mis pidi kaitsma Hiinat põhjapoolsete rändrahvaste röövretkede vastu. See müür algas merest ja ulatus maa sügavusse ligikaudu 5000 *km*. Tema kõrgus oli 10 *m*, laius 6 *m*. Suurt Hiina müüri ehitati paljude aastasadade vältel. Suur osa sellest on säilinud meie päevini.

Tsini dünastia võimu alla olid ühendatud maa mitmesuguste hõimudega asustatud osad. Et hõimude üle oleks hõlpsam valitseda, viidi läbi kirja muutmine. Varem olemas olnud hieroglüüfilise kirja mitmesuguste liikide asemele seati sisse ühtne hieroglüüfiline kiri kogu Hiina jaoks. Sealjuures lihtsustati hieroglüüfide kuju.

Ši-Huangti oli julm despoot. Iga väiksemgi tema korraldustele mittealistumine oli karistatav surmanuhtlusega. Ükskord käskis ta ära põletada kõik raamatud, mille sisu oli vastuolus tema seadustega. Kui õpetlased püüdsid oma rahulolematust avaldada, käskis kuningas 460 inimest elusalt maa sisse kaevata.

Riiklikud ümberkujundused ja ehitustööd nõudsid suuri kulutusi. Vahendeid selleks korjati talupoegadelt maksude näol. Maksud olid

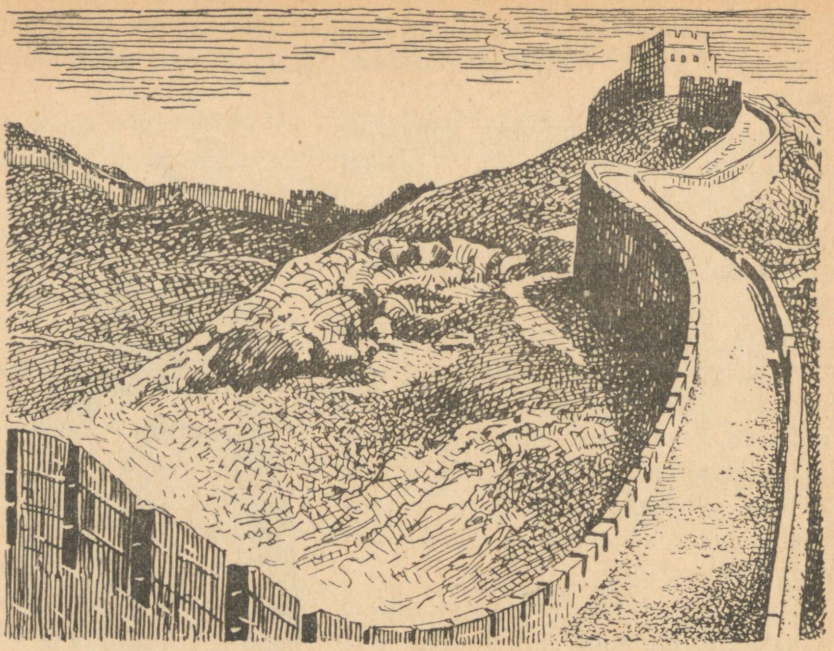

Suur Hiina müür.

nii suured, et talupojad ei suutnud neid alati välja maksta. Viiduna äärmise viletsuseni, olid vaesed sunnitud oma lapsi orjusesse müüma.

Ši-Huangti poja ajal algas talupoegade ja orjade ülestõus, mida ta ei suutnud maha suruda. Tsini dünastia kukutati.

Kuid ülestõusnute võidu kasutasid ära rikkad. Võimu haaras orjapidajate ülemkiht uue dünastia — Hani dünastia näol (II sajand e. m. a. — II sajand m. a. j.).

§ 37. «Punakulmude» ja «Kollaste turbanite» ülestõus.

«Punakulmude» ülestõus. Hani dünastia ajal kannatas rahvas äärmiselt. Paljudes kohtades puhkesid talupoegade ja orjade ülestõusud. Lõpuks ühinesid kõik need liikumised 18. aastal m. a. j. üheks hiiglasuureks «Punakulmude» ülestõusuks. Seda nimetatakse «Punakulmude» ülestõusuks sellepärast, et ülestõusnute juht Fang Tšung käskis oma poolehoidjatel kulmud punaseks värvida, et lahingus saaks oma inimesi vaenlastest eraldada.

«Punakulmude» ülestõus, mis hõlmas peaaegu kogu maa, kestis 10 aastat. Kuningas saatis ülestõusnute vastu oma paremad sõjaväepealikud, kuid iga kord said nad lüüa. Kuningas oli sunnitud sõjaväkke värbama surmamõistetud kurjategijaid, kuid ka see ei aidanud. Ülestõusnud piirasid pealinna sisse. Rahvas süütas põlema kuninga palee, ülestõusnud võtsid kuninga kinni ja hukkasid ta.

Kuid ülestõusnud talupojad ja orjad ei suutnud, nagu Egiptuseski 1750. aastal e. m. a., võimu enda käes hoida. Ülestõusnute hulgas ei olnud ühtsust. Ülestõusnutega ühinesid vana ülemkihi riismed. Nad tegid seda sellepärast, et ülestõusu reeta. Ülestõusnute hulgas algas võitlus. Seda kasutasid Hani vana dünastia liikmed, et taastada endine kord. Talupojad võitlesid vapralt, kuid neil puudus kindel organisatsioon ja küllalt tugev sõjavägi. Hani dünastia taastati.

«Kollaste turbanite» ülestõus. 150 aastat hiljem puhkes uus talupoegade ja orjade ülestõus. Seda valmistati ette suure saladuskatte all 10 aasta vältel. Selle ülestõusu eesotsas olid kolm venda T š a n g i. Kuid mõni päev enne ülestõusuks kindlaksmääratud tähtaega teatas üks reetur võimudele vandenõust. Algasid arreteerimised ja hukkamised.

Hoolimata sellest puhkesid ülestõusud kogu maal. Ülestõusnud nimetasid endid «K o l l a s t e k s t u r b a n i t e k s» kollast värvi sidemete tõttu, mida nad kandsid ümber pea. Ülestõusnuid oli ligi 100 tuhat inimest ja nad võitlesid suurima mehisusega. Kuid ka seekord puudus neil ühtsus ja võitluskogemused.

Pärast viisteistkümmend aastat kestnud ägedat võitlust suruti «Kollaste turbanite» ülestõus maha.

Vana-Hiina lagunemine. Pärast «Kollaste turbanite» ülestõusu mahasurumist olid suurmõisad laostunud, paljud linnad hävitatud. Käsitöö ja kaubandus läksid allamäge. Ühtne Hiina riik lagunes kolmeks iseseisvaks riigiks.

IV sajandi alguses m. a. j. tungisid rändhõimud Põhja-Hiinasse, moodustades seal mitu väikest riiki.

§ 38. Vana-Hiina kultuur.

Oma pikaajalise ajaloo vältel lõi hiina rahvas kõrge kultuuri.

Hiina k i r i ilmus väga varakult ja tekkis samasugusel teel, nagu egiptuse hieroglüüfid ja babüloonia kiilkiri: hiinlased alusta-

sid joonistest. Kuid hiljem omandasid hiina hieroglüüfid keerulise kuju, ja neid tekkis mitu tuhat. Sellist kirja tundma õppida on raske, ja see oli kättesaadav ainult rikastele.

Esialgu kirjutasid hiinlased luuplaatidele, bambusetahvlikestele, kividele. Kui Hiinas tekkis siidriide tootmine, siis hakati tähtsaid dokumente kirjutama siidriidele. Kuid siid oli väga kallis ega saanud kirjutusmaterjalina laialdaselt levida.

Näidised Hiina kirjast.

Hiina vaas.

II sajandi alguses m. a. j. leiutati Hiinas paber, mida valmistati kaltsudest, puukoorest ja kanepist. Tollest ajast peale ilmus odav ja mugav kirjutusmaterjal.

Kiri levis Vana-Hiinas laiaulatuslikult. Meie päevini on säilinud suur hulk kirjandusteoseid.

Vana-Hiinas arenesid niisugused teadused, nagu astronoomia, matemaatika, geograafia ja arstiteadus.

Hiina astronoomid oskasid kindlaks määrata päikese- ja kuuvarjutusi.

Hiinlaste praktilistest leiutustest on eriti tähtsad siid, paber, portselan, magnetnõel (kompass) ja püssirohi. Need leiutused kandusid hiljem Euroopasse.

Kõrge hiina kultuur avaldas suurt mõju Mongoolia, Mandžuuria, Indo-Hiina, Korea ja eriti Jaapani rahvastele.

Kokkuvõte. Vana-Idamaal kujunes varakult klassiühiskond. See oli orjanduslik ühiskond. Kuid orjus ei saavutanud Idamaal täielikku arengut. Kõrvuti orjade tööga rakendati laiaulatuslikult vabade talupoegade ja käsitööliste tööd. Et rahvast sõnakuulmises hoida, oli orjapidajatel vaja riigivõimu.

Vana-Idamaa riigid tekkisid kõige varem suurte jõgede viljakates orgudes. Rahvastiku peamiseks tegevuseks oli seal põlluharimine, mis toimus kunstliku niisutamise abil.

Et ehitada suuri veeseadeldisi, oli tarvis rakendada paljude orjade ja talupoegade tööd. Sundida neid orjapidajate heaks töötama ja hoida neid sõnakuulmises võis ainult kuninga despootlik võim. See tugines sõjaväele, ametnikele ja preestritele.

Vana-Idamaal arenes kõrge kultuur. Tekkis kiri. Kõrge õitsengu saavutas kunst. Koguti suuri teadusalaseid teadmisi. Vana-Idamaa rahvaste kultuurisaavutused said aluseks tänapäeva kultuurile.

VANA-KREEKA

Balkani poolsaare lõunaosas, mida uhuvad Vahemere soojad veed, asub Kreeka. Kunagi oli ta eesrindlik, kultuurne ja rikas maa. Julged kreeka meresõitjad sõitsid oma väikeste laevadega kaugetel meredel, kauplesid kaugete maadega. Vana-kreeka käsitööesemeid leitakse nüüd väljakaevamistel Hispaanias, Ukrainas, Uraali ja Altai mägedes. Vana-kreeka teater, kunst ja teadus avaldasid suurt mõju tänapäeva rahvaste kultuurilisele arenemisele.

1. VANA-KREEKA.

§ 39. Kreeka loodus ja rahvastik.

Kreeka peamised piirkonnad. Vana-Kreeka võttis oma alla Balkani poolsaare lõunaosa, Egeuse mere saared ja Väike-Aasia läänerannikku. Kreeklaste üksikud asulad olid laiali pillatud piki Vahemere rannikut.

Balkani-Kreeka on väga mägine. Igas suunas lõikavad teda läbi mäeahelikud. Nende kaudu ei kulgenud vana-ajal peaaegu ühtki teed, vaid oli ainult kitsaid teeradu. Seepärast oli suhtlemine üksikute piirkondade vahel raske. Iga piirkond elas oma iseseisvat elu ja oli teistega vähe seotud.

Balkani-Kreeka jagunes kolmeks osaks: Põhja-, Kesk- ja Lõuna-Kreekaks. Kesk-Kreekas asus Ätika piirkond. See on Kesk-Kreeka idaosa, mis oma terava nurgaga tungib merre. Atikas, mere lähedal, asub Ateena linn. Vana-ajal oli see maailma üks suuremaid, kaunimaid ja kultuursemaid linnu.

Lõuna-Kreekat nimetatakse Peloponnésoseks, s. t. Pelopsi saareks.[1] Tõepoolest, see poolsaar sarnaneb rohkem saarega, sest teda ümbritseb igalt poolt meri. Kesk-Kreekaga on ta ühendatud kitsa Korintose maakitsusega. Mäed jagasid Peloponnesose mitmeks piirkonnaks. Neist on eriti tähtsad Lakoonia kagus ja Messeenia edelas.

Kliima. Suurem osa Kreekast paistab silma oma suurepärase kliima poolest. Pakast seal peaaegu ei ole. Kui vahel sajabki lund, siis sulab see kiiresti. Aastas on palju pilvituid päevi. Suvel on suur kuumus, kuid seda pehmendab meri.

Põlluharimine ja karjakasvatus. Viljarikkaid jõeorge on Kreekas vähe. Pinnas on seal suuremalt jaolt kivine. Magevett on vähe. Mägedest voolavad väikesed jõed ja ojad, millest paljud suvel ära kuivavad.

Kreeka kivisel pinnasel kasvab vili halvasti; paremini õnnestub seal kasvatada oliive ja viinamarju. Luhtasid on vähe, mistõttu veiseid karjatada ei ole kuskil. See-eest leiavad vähenõudlikud lambad ja kitsed kergesti toitu mäenõlvakuil.

Paljudes piirkondades oli rahvastiku peamiseks tegevuseks oliivide ja viinamarjade kasvatamine. Oliividest valmistati oliiviõli, viinamarjadest — veini. Mõnes mägirajoonis võis tegelda ainult karjakasvatusega.

Käsitöö ja kaubandus. Vana-Kreeka oli rikas maapõuevarade: hõbeda, vase, marmori, heade savisortide poolest. Need olid tööriistade, relvade, nõude valmistamise materjaliks. Käsitööesemeid, samuti ka veini ja õli, veeti Kreekast suurel hulgal välja teistesse maadesse, mille eest saadi vahetuse teel vilja, ehitusmetsa, nahka ja orje.

Meresõit. Ümbritsevate maadega sidepidamiseks oli kreeklastel olemas suurepärane avar tee — meri. Ta ümbritseb Kreekat kolmest küljest, tungides sügavale mandrisse.

Eriti sobiv meresõiduks on Egeuse meri. Kogu Kreeka idarannik on väikestest ja suurematest lahtedest lõhestatud. Suur hulk saari on merd mööda laiali pillatud. Kui meresõitja Kreekast Väike-Aasiasse sõidab, ei kaota ta maad ühekski hetkeks silmist. Egeuse meri on väga rahulik. Suurema osa aastast võib merel sõita isegi väikestel laevadel.

---

[1] *Pelops* oli üks Kreeka legendaarseid kuningaid.

Kreekas arenes varakult kaubanduslik meresõit, seati sisse kaubanduslikud ja kultuurilised sidemed Väike-Aasia ja teiste maadega.

Rahvastik. Sellel maal, mille loodus kogu tema ilust hoolimata nõudis inimeselt suurt jõukulu, elas julge, energiline ja töökas rahvastik. Ta nimetas ennast helleenideks, oma maad aga Hellaseks. (Nimetused kreeklased ja Kreeka tekkisid hiljem.) Helleenid jagunesid mitmeks suureks hõimuks, kes kõnelesid mitmesuguseid, üksteisele sarnanevaid keelemurdeid.

Helleenid ei olnud Balkani poolsaare lõunaosa päriselanikud, vaid tulid sinna põhja poolt.

§ 40. Vana-Kreeka ühiskondlik kord.

«Ilias» ja «Odüsséia». Kreeklastel olid ammust ajast olemas muistendid vägilastest. Neis on palju legendaarset: seal tegutsevad jumalad, ilmuvad hirmsad koletised, kangelased panevad toime imepäraseid vägitegusid. Kuid nende muistendite aluseks on mõnikord ajaloolised sündmused, mis on vaid fantaasia poolt tugevasti ilustatud; sageli on neis kauge mineviku ühiskondlikku elu õigesti kirjeldatud.

Parimad kreeka muistendid olid juba vanasti ühendatud kahte poeemi: «Iliasesse» ja «Odüsseiasse». Kreeklased arvasid, et nende kahe poeemi autoriks on pime poeet Hómeros, kes olevat elanud IX sajandil e. m. a. Kuid mingeid täpseid ajaloolisi andmeid Homerose kohta ei ole. Seepärast on õigem arvata, et «Ilias» ja «Odüsseia» on loodud üksikutest rahvamuistenditest mitme poeedi poolt, kelle nimed on unustatud.

«Iliase» sisu. «Iliases» jutustatakse lahingutest Väike-Aasia Trooja (Ilioni) linna (siit tuleneb nimetus «Ilias») kreeklaste poolt piiramise kümnendal aastal. Kreeklaste väejuhi, kuningas Agamémnoni ja kreeka kangelase Achilleuse vahel tekkis vaidlus saagi pärast. Achilleus keeldus lahingutest osa võtmast. Selle tõttu hakkasid troojalased Trooja kuninga Príamose poja Héktori juhtimisel võitma. Otsustaval hetkel, kui troojalased olid juba kreeklaste laagrisse sisse tunginud, saatis Achilleus lahingusse oma sõbra Patróklose. Achilleus lubas tal oma sõjarüüsse riietuda. Troojalased mõtlesid, et nende vastu astus välja Achilleus ise ja panid hirmu pärast jooksma. Kuid otse Trooja väravate juures

kohtas Patroklost Hektor, kes tappis ta ja võttis Achilleuse sõjarüü endale.

Kui Achilleus oma sõbra surmast teada sai, otsustas ta, olles haaratud murest ja kättemaksuhimust, Agamemnoniga ära leppida. Achilleuse ema läks tule- ja sepisekunstijumala, lonkur Hefaistose juurde. Ta palus, et see valmistaks tema pojale uue kilbi, raudriided ja muud sõjariistad.

Järgmisel päeval algas äge lahing. Jumalad ise võtsid sellest osa. Ühed abistasid kreeklasi, teised troojalasi. Achilleus, kes oli riietatud Hefaistose poolt sepistatud võitmatusse sõjarüüsse, surmas kahevõitluses Hektori. Ta sidus Hektori laiba sõjavankri külge ja lohistas selle troojalaste ning Hektori isa, ema ja naise silme all, kes vaatasid linnamüüridelt kahevõitlust pealt, kreeklaste laagrisse.

Pärast seda korraldas Achilleus Patroklosele pidulikud matused, järgmisel ööl aga tuli tema telki Priamos. Ta palus Achilleust põlvili anda talle oma poja laip. Liigutatud Achilleus ei suutnud vanamehele ära öelda ja andis talle poja laiba.

Hektori matuste kirjeldamisega Troojas lõpeb «Ilias».

Teistes kreeka poeemides jutustati, et varsti pärast Patroklose ja Hektori surma hukkus ka Achilleus. Trooja aga võeti kreeklaste poolt kavalusega. Kreeklased ehitasid määratu suure puuhobuse, mis oli seest õõnes. Sinna asetasid nad salga sõjamehi, ise aga asusid laevadele ja tegid, nagu sõidaksid koju. Tegelikult aga peitis Kreeka laevastik end lähema saare taha.

Rõõmsad troojalased tassisid hobuse linna. Öösel pöördus Kreeka laevastik tagasi. Sõjamehed, kes istusid hobuse sees, väljusid sealt, tapsid valve ja avasid väravad. Kreeka sõjavägi tungis Troojasse. Elanikud osalt tapeti, osalt sattusid orjusesse; linn hävitati.

«Odüsseia» sisu. Pärast Trooja hävitamist sõitsid kreeklased koju. Kreeka väejuhtide hulgas oli Itaka saare kuningas, tark ja vapper Odüsseus. Tema nime järgi on nimetatud vana-kreeka teine poeem «Odüsseia». Selles räägitakse ebatavalistest seiklustest, mida Odüsseus läbi elas kodumaale tagasi pöördudes.

Tervelt kümme aastat rändas Odüsseus mööda merd. Ta käis ka kükloopide, ühesilmaliste hiiglaste saarel, kes karjatasid kitsi ja lambaid. Üks hiiglastest, Polüfémos, kelle koopasse Odüsseus sattus, neelas ära kuus tema teekaaslast. Polüfemos sulges koopa sissekäigu määratu suure kiviga, nii et Odüsseusel ja tema terveksjäänud teekaaslastel ei olnud võimalik koopast välja pääseda. Siis

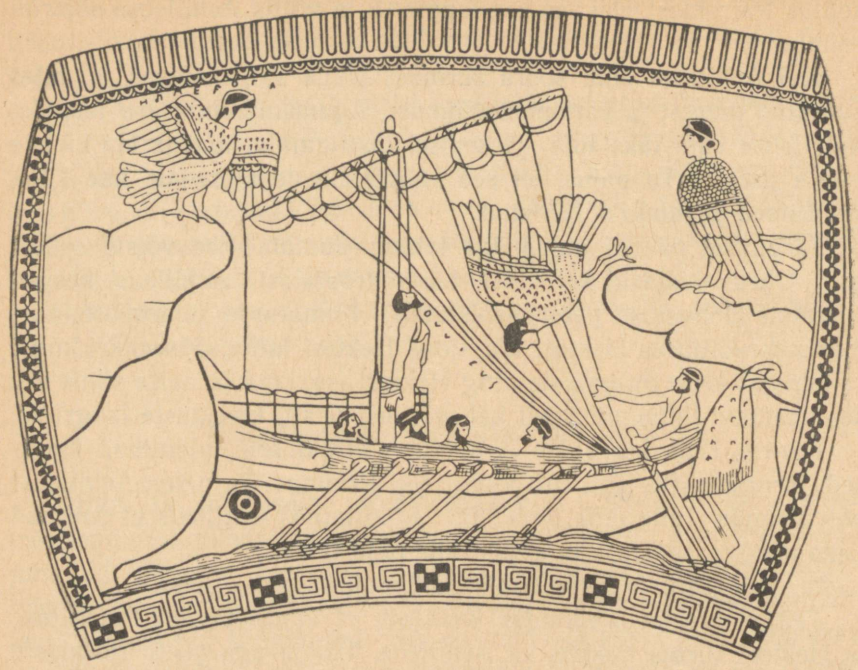

Odüsseus ja sireenid.

jootis kaval Odüsseus Polüfemose veiniga purju. Kui hiiglane magama uinus, põletas Odüsseus oma sõprade kaasabil suure põleva teibaga hiiglase ainsa silma peast välja.

Hommikul oli Polüfemosel vaja oma karja koopast välja ajada. Raskesti oiates veeretas ta kivi eemale, jäi seisma sissekäigu juurde ja hakkas väljuvate loomade selgi kätega katsuma. Odüsseus sidus oma teekaaslased kõige suuremate oinaste kõhu alla ja haaras ise ühe oina kõhu alt kinni. Nii õnnestus Odüsseusel kavaluse abil iseennast ja oma teekaaslasi hirmsa Polüfemose käest päästa.

Ükskord möödus Odüsseuse laev s i r e e n i d e saarest. Sireenid meelitasid oma lauluga möödasõitvaid meremehi juurde. Nende laul oli nii kaunis, et igaüks, kes seda kuulis, unustas kõik: oma kodumaa, kodu, perekonna. Meremehed randusid saarel ja hukkusid seal. Sireenide ümber luhal vedeles suur hulk nende poolt hukutatud inimeste luid. Odüsseust hoiatas sireenide suhtes aegsasti üks jumalanna. Et nautida nende laulu ja mitte hukkuda, toppis ta oma kaaslaste kõrvad vahaga kinni, ennast aga käskis kõvasti siduda masti

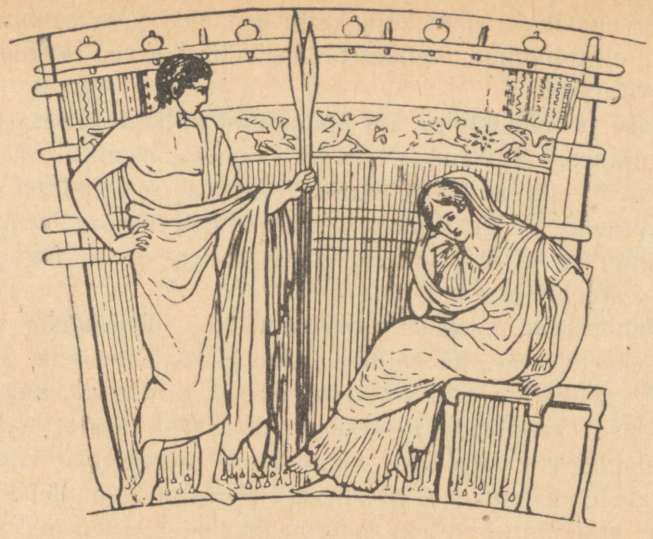

Penelope Odüsseust ootamas.

külge. Kui laev möödus saarest, nõudis Odüsseus, kes oli laulust võlutud, et kaldal randutaks, kuid ta sõbrad sidusid ta veel kõvemini masti külge kinni. Nii õnnestus Odüsseusel kuulda sireenide laulu ja pääseda hukkumisest.

Pärast seiklusi sireenidega pidi Odüsseuse laev peaaegu hukkuma kitsas väinas kahe kalju vahel. Neil kaljudel elasid hirmsad koletised: ühel kaljul elas S k ü l l a, teisel — C h a r ü b d i s. Odüsseusel õnnestus laeva Charübdisest mööda juhtida, kuid Skülla haaras kinni ja õgis ära kuus Odüsseuse teekaaslast.

Veel palju haruldasi seiklusi elas Odüsseus läbi oma kümneaastase rändamise ajal. Ta kaotas kõik oma teekaaslased ja lõpuks paiskas torm ta saarele. Selle saare kuningas A l k i n o o s võttis Odüsseuse lahkelt vastu. Ära kuulanud jutustuse Odüsseuse seiklustest, andis Alkinoos talle laeva kojusõiduks.

20 aasta jooksul, mil Odüsseus ära oli (10 aastat veetis ta Trooja all ja samapalju aega rändas), rööviti ta kodu peaaegu paljaks. Itaka suursugused noorukid, arvates, et Odüsseus on hukkunud, nõudsid Odüsseuse naiselt P e n e l ó p e l t, et ta valiks nende hulgast kellegi endale meheks. Kuid truu Penelope oli veendunud, et Odüsseus elab. Ta ootas kannatlikult Odüsseuse tagasipöördumist ja lükkas kõigi kosilaste ettepanekud tagasi. Kosilased pidutsesid Odüsseuse majas ja riisusid tema rikkusi.

Odüsseus ilmus oma koju kerjuse näol. Teada saanud kõigest, mis seal oli toimunud, õiendas ta kosilastega arved ja hakkas uuesti Itakas valitsema.

«Ilias» ja «Odüsseia» kui ajaloolised allikad. «Ilias» ja «Odüsseia» kujunesid ligikaudu X ja IX sajandi jooksul e. m. a. Sellest ajast on vähe säilinud esemelisi mälestusmärke, seepärast on «Ilias» ja «Odüsseia» tähtsaks ajalooliseks allikaks. Kõrvale jättes kõik muinasjutulise ja ebausutava, võime endale saada õige kujutluse tolle aja kreeklaste elust.

Põlluharimine, karjakasvatus ja käsitöö. Kreeklaste peamiseks tegevuseks tol ajal olid põlluharimine ja karjakasvatus. Käsitöölisi oli veel vähe. Need olid sepad, puusepad, pottsepad, nahaparkalid, kullassepad (juveliirid). Kuid nende teenuseid kasutati harva. Kõike majapidamiseks vajalikku valmistasid perekonnaliikmed. Isegi kuningate perekonnad ei olnud erandiks: kuningannad ketrasid ja kudusid, kuningatütred koos oma orjataridega pesid jõel pesu. Veel enne ärasõitu Trooja alla valmistas Odüsseus oma kätega endale voodi.

Tööriistu ja relvi valmistati pronksist. Raud oli veel suureks harulduseks. Kui Achilleus korraldas Patroklose matustel tema auks võistlused sõjavankrite võiduajamises, rusikavõitluses, maadluses, vibulaskmises, siis üheks autasuks võitjale pani ta välja tüki rauda. Siit võib järeldada, et rauda tol ajal väga hinnati.

Kaubandus. Kuna iga perekond valmistas kõike majapidamiseks vajalikku oma jõududega, siis ei olnud peaaegu vajadust esemeid osta, ja kaubandus oli juhuslik. Kaupadeks olid luksusesemed: peenkangad, kallihinnalised karikad, elevandiluu, kallid veinid. Neid kaupu võisid osta ainult rikkad inimesed. Rahana kasutati härgi, pronksesemeid, rauda. Kõige sagedamini vahetati üks asi lihtsalt teise asja vastu.

Tõelisi kaupmehi, kes oleksid spetsiaalselt tegelnud kaubandusega, oli väga vähe. Kõige sagedamini kauplesid juhid ja nende kaaskondlased. Saanud röövretke ajal saaki, müüsid nad seda kuskil teises kohas. Kaubandus neil varasematel aegadel ei erinenud mereröövist (piraatlusest).

Sugukond. Naaberkogukond. Poeemides on korduvalt mainitud ühiskonna jagunemist sugukondadeks. Iga sugukonna liikmed (sugukondlased) austasid ühist esiisa, kellest sugukond olevat põlvnenud. Kui kedagi sugukondlastest solvati või keegi neist tapeti,

siis pidid teised sugukonna liikmed solvajale või mõrvarile kätte maksma. See on veretasu komme.

Need sugukonnad, millest on juttu «Iliases» ja «Odüsseias», ei elanud enam koos ega pidanud ühist majapidamist. Nad olid lagunenud perekondadeks.

Majapidamise eesmärgil ühinesid üksteise lähedal elavad perekonnad, s. o. naaberperekonnad, naabersugukondadeks.

Maa oli kogukonna omandiks. Igale perekonnale anti kogukonnavanemate poolt ajutiseks kasutamiseks maatükk (jaosmaa).

Orjus. «Iliases» ja «Odüsseias» räägitakse sageli orjadest. Odüsseuse majas oli 50 orjatari, kes tegelesid kodukäsitööga. Samapalju oli neid ka kuningas Alkinoosel, kelle juures Odüsseus oma rännakute ajal külaskäigul viibis. Ühed orjatarid jahvatasid käsikividega nisu, teised ketrasid ja kudusid. Mainitakse ka meesorje, kuid neid on palju vähem kui orjatare.

Juba neil varajastel aegadel olid orjad ilma õigusteta. Hävitanud kosilased, õiendas Odüsseus halastamatult arveid neid teenindanud kaheteistkümne orjatariga, ja keegi ei julgenud teda takistada.

Teedid. Enamus Kreeka rahvastikust olid «Iliase» ja «Odüsseia» koostamise ajal vabad kogukondlased. Kuid paljud nende hulgast olid jäänud juba ilma oma jaosmaast. Nad olid sunnitud ennast rikaste naabrite juurde tööle palkama. Neid nimetati teetideks. Kuigi ka neid peeti vabadeks inimesteks, olid nad tegelikult niisama õigusteta ja kaitsetud nagu orjadki. Sageli ei makstud teetidele välja tasu tehtud töö eest, kui nad aga püüdsid seda nõuda, kihutas peremees nad minema, ähvardades neid orjusesse müüa.

Ülemkihi elu. Juhid ja nende kaaskondlased, samuti ka nende järeltulijad, moodustasid ülemkihi. Nad haarasid kogukonnamaadest paremad tükid, mis muutusid ülemkihi omandiks. Neile kuulusid suured loomakarjad ja orjad. Sõjas võtsid nad endale suurema ja parema osa saagist. Sissesõitnud kaupmehed müüsid neile haruldasi meretaguseid kaupu, mida ei olnud võimalik saada omas kodus.

Kuid hoolimata oma rikkusest, elas ülemkiht lihtsalt. Võõruspidudele tuldi kokku majas asuvasse suurde ruumi. Selle keskel seisis kolle, mille kohale oli katusesse tehtud avaus suitsu väljumiseks. Seinad olid tahmased, põrandal vedelesid kondid ja söögijäänused, mida koerad üles korjasid. Odüsseuse palee sissekäigu juures vedeles tohutu prügihunnik.

Ülemkihi kombed olid julmad. Suursugused inimesed rääkisid omavahel jämedalt. Sõjas tapsid nad kaitsetuid sõjavange. Achilleus tappis Patroklose matustel 12 noort troojalast, tuues nad surnule ohvriks. Me teame juba, kuivõrd julmalt õiendas Odüsseus arveid Penelope kosilaste ja orjataridega.

Valitsemise organisatsioon. «Iliase» ja «Odüsseia» ajal ei olnud Kreekas veel riiki. Kreeklased moodustasid hulgaliselt väikehõime, kes jagunesid sugukondadeks ja perekondadeks. Perekonnad ühinesid naaberkogukondadeks. Kreeklased elasid kindlustatud asulates ja pidasid omavahel lakkamatuid sõdu viljarikka maa ja saagi pärast.

Iga hõimu eesotsas seisis juht, keda nimetati basiléuseks. Suurte röövretkede ajal ühinesid ajutiselt mitu hõimu kõige tugevama juhi võimu alla.

Juhtide nõukogus avaldas järjekorras igaüks oma arvamust. Sealjuures ei valitud sõnu ja mõnikord sõimati jämedalt isegi peajuhti. Me teame juba, kuidas Achilleus, kes vihastas Agamemnoni peale, keeldus talle allumast.

Eriti tähtsatel puhkudel kutsus kuningas kokku rahvakoosoleku. Läinud tülli Achilleusega, kutsus Agamemnon kokku sõjameeste koosoleku. Et teada saada nende meeleolu, pani ta neile ette Trooja piiramine lõpetada ja koju tagasi pöörduda. Suurem osa sõjameestest sööstis laevadele, olles seda ettepanekut tõsiselt võtnud. Ainult suure vaevaga õnnestus Odüsseusel neid peatada. Kui kõik olid tagasi pöördunud ja uuesti oma kohtadele istunud, võttis sõna lihtsõjamees Thersites ja hakkas Agamemnonit sõimama. Ta süüdistas Agamemnonit selles, et viimane oli kiskunud kreeklased pikaajalisse ja raskesse sõtta, kasu sellest saab aga ainult Agamemnon ise. Kartes, et Thersitest võivad toetada teised sõjamehed, peksis Odüsseus ta läbi ja sundis vaikima.

Sellest võib järeldada, et rahvakoosolekul astusid tol ajal isegi lihtsõjamehed basileuse ebaõigluse vastu välja, kuid võisid saada selle eest rängasti kannatada.

Vana-Kreeka ühiskondlik kord. Tundma õppides «Iliast» ja «Odüsseiat» näeme, et *Kreekas oli X—IX sajandil e. m. a. ürgkogukondlik ühiskondlik kord.* Tehnika oli madalal tasemel, käsitöö ja kaubandus olid arenenud nõrgalt. Suurem osa maast oli kogukonna valduses. Esines orjust, kuid see ei olnud veel laialdaselt levinud. Suur tähtsus oli ühiskonna jagunemisel sugukondadeks. Riiki ei olnud veel tekkinud. Ehkki võim oli ülemkihi käes, oli siiski

rööbiti basileuste ja juhtide nõukoguga olemas ka rahvakoosolek.

Ent sel ajal hakkas Kreekas ürgkogukondlik kord juba lagunema. Tekkis maaomand. Paljud kogukondlased jäid oma jaosmaadest ilma ja muutusid teetideks. Tekkisid esimesed ühiskondlikud klassid — orjad ja orjapidajad. Rahvakoosolekul, kuigi teda vahel kokku kutsuti, ei olnud suurt mõju.

§ 41. Kreeka usund.

Olümpose jumalad. Põhja-Kreekas on kõrge mägi Olümpos, mis on kaetud igavese lumega. Kreeklased uskusid, et selle tipul asub pilvedest varjatud tore palee, kus elab surematute jumalate perekond. Perekonnapeaks on Zeus, äikesejumalus. Ta kogub kokku ja ajab laiali pilvi, kust langeb maa peale sädelev välk. Zeus on ülemjumal, maailmaruumi valitseja, «surematute ja surelike isa», nagu teda nimetatakse «Iliases». Ta annab inimestele seadusi ja valvab nende täitmise järele.

Tema naine Héra, õhujumalanna, on ühtlasi ka perekonna kaitsja.

Zeusil on palju lapsi. Tema armastatumat tütart Athénat on «Iliases» ja «Odüsseias» kujutatud julma sõjaka naisena. Hiljem, kui Kreekas tekkisid linnad, hakati Athenat pidama linnaelu, käsitöö ja kõige käsitööks vajaliku — tarkuse, oskuse ja leidlikkuse kaitsjaks.

Väga ilus on Zeusi poeg Apóllon, päikese-, valguse- ja kunstijumal. Talle on allutatud üheksa muusat, teaduste ja kunstide kaitsjat. Kuid Zeusi teine poeg — lonkav, tahmane Heféistos, tule- ja sepisekunstijumal, on inetu. Tema oli see, kes ehitas suurepärase palee Olümpose tipule.

Suure austuse osaliseks said Kreekas põllunduse jumalused: kuldkiharatega põldude jumalanna Démeter ja veinivalmistamise jumal, Zeusi poeg Dionüsos.

Peale peajumalate uskusid kreeklased alamate jumaluste olemasolu. Need on mere, jõgede, allikate, metsade, mägede ja tuulte vaimud. Kreeklaste arvates oli kogu loodus vaimudega asustatud.

Kreeklased, nagu ka teised vana-aja rahvad, kummardasid oma jumalate näol võimsaid loodusjõude ja loodusnähtusi, mida nad ei suutnud teaduslikult seletada. *Seega väljendas muistsete kreeklaste usund inimeste sõltuvust loodusest.*

Jumalaid kujutasid kreeklased endale ette inimeste kujul. Jumalatel on samasugused soovid, samasugused tunded ja puudused nagu inimestelgi. Jumalad vajavad toitu, jooki ja puhkust. Nad armastavad ja vihkavad, kadestavad, tülitsevad, aitavad üksteist. Nad astuvad omavahel ja inimestega võitlusse ning saavad isegi haavu, mida on väga ravida.

Müüt Prometheusest. Kreeklastel oli palju muistendeid jumalatest ja kangelastest. Neid muistendeid nimetatakse müütideks. Üks sellistest müütidest püüab seletada, kuidas tekkis inimestel kultuur. Kauges minevikus varastas jumal Prométheus Hefaistoselt tule ja näitas inimestele, kuidas seda kasutada. Prometheus õpetas inimestele põlluharimist, metallide töötlemist, meresõitu, kirja. Zeus vihastas Prometheuse peale, sest ta kartis, et inimesed saavad nüüd võrdseiks jumalatega ega allu enam neile. Ta määras õilsa Prometheuse hirmsale hukkumisele. Zeus käskis Hefaistosel Prometheuse raudahelatega kalju külge neetida. Hefaistos täitis selle julma käsu. Prometheus talus raskeid piinu. Iga päev lendas kohale määratu suur kotkas, istus ta rinnale ja nokkis ta maksa. Öö jooksul kasvasid haavad kinni, hommikul aga algasid Prometheuse kannatused uuesti. Kuid ta ei alistunud Zeusile ega hakanud temalt armu paluma. Oma vihas purustas Zeus välgulöögiga kalju ja paiskas Prometheuse hirmsasse kuristikku.

Müüt Heraklesest. Samasuguse rahvakangelasena kujutatakse Héraklest. Juba imikuna näitas ta üles harukordset jõudu, kägistades ära kaks suurt madu, kes olid ta kätkisse pugenud.

Jumalate otsusel pidi Herakles teenima tühist ja arga kuningat. Kuninga käsu kohaselt sooritas Herakles kaksteist suurt vägitegu. Ta tappis hirmuäratava lõvi, kes elas Peloponnesose mägedes. Herakles võttis talt naha maha ja hakkas seda oma võimsatel õlgadel mantlina kandma.

Samuti tappis ta soos elava hüdra (mao keha ja üheksa peaga koletise). Roomanud välja oma urkast, hävitas see terveid loomakarju ja laastas kogu ümbruskonna. Võitlus hüdraga oli raske, sest iga maharaiutud pea asemele kasvas talle kaks uut. Ainult hüdra kaela põlevate tuletukkidega kõrvetades võis Herakles koletise võita.

Hüdra mürgisesse verre kastis Herakles oma nooled ja kihutas nendega laiali vasest küünte ja nokkadega linnud, kes tungisid inimestele ja loomadele kallale ning tapsid neid.

Heraklese üheks raskeimaks vägiteoks oli tema laskumine süngesse allmaailmariiki. Ta tõi sealt välja ja viis kuninga juurde kolmepäise koera Kerberose. Ent kuningas kohkus Kerberost nähes niivõrd, et Herakles pidi koera allmaailma tagasi viima.

Heraklese kõige raskemaks vägiteoks peeti tema teekonda Läände, mis oli kreeklaste kujutluses maailma ääreks. Herakles pidi siirduma võimsa Atlase juurde, kes hoidis õlgadel taevavõlvi, ja tema aedadest kolm kuldõuna tooma.

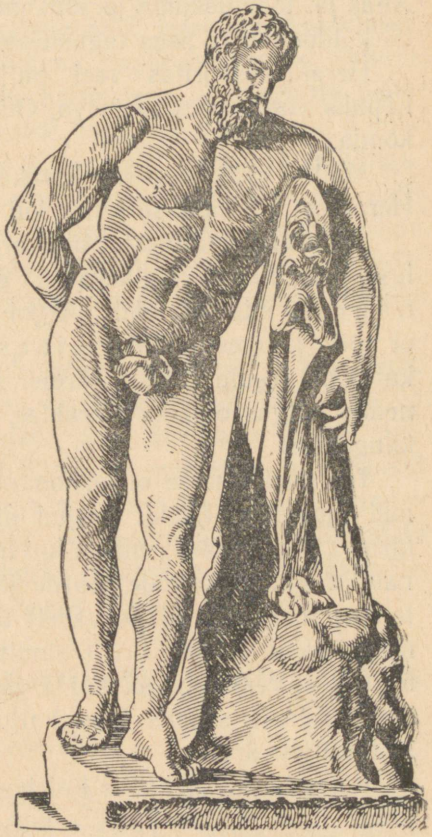

Herakles.

Heraklese teekond oli pikaajaline ja ohtlik. Teel Atlase juurde kohtus ta hiiglase Antáiosega, maajumalanna pojaga. Antaios sundis kõiki rändureid endaga võitlema ja tappis võidetud. Hiiglane nõudis, et ka Herakles temaga võitleks. Seni ei olnud keegi suutnud Antaiost võita, sest võitluse ajal, seistes oma ema — maa peal, sai ta temalt uut jõudu. Kaua võitles Herakles Antaiosega, mitu korda heitis ta teda maa peale, kuid sellest sai Antaios ainult jõudu juurde. Lõpuks tõstis Herakles Antaiose õhku, rebides ta seega maa küljest lahti. Alles siis lõppes Antaiose jõud ja Herakles kägistas ta ära.

Lõpuks jõudis Herakles maa servale, kus seisis võimas Atlas. Herakles palus temalt kolme kuldõuna. Atlas ütles, et ta läheb ise nende järele, kui Herakles asub selleks ajaks tema kohale ja hoiab taevavõlvi. Herakles nõustus ja asus Atlase kohale. Määratu suur raskus lasus ta õlgadele. Uskumatu vaevaga, nõretades higist, hoidis ta enda õlgadel taevast, seni kui Atlas oli õunu toomas. Kui Atlas oli tagasi pöördunud, tegi ta Heraklesele ettepaneku, et viib ise õunad tema valitsejale ära. Kuid Herakles sai Atlase kavalusest

aru, kes tahtis alatiseks vabaneda oma raskest tööst. Herakles otsustas kavaluse vastu samuti kasutada kavalust. Herakles näiliselt nõustus Atlase ettepanekuga, kuid palus endale luba padja valmistamiseks, et taevavõlv ei rõhuks nii tugevasti ta õlgadele. Atlas jäi teda uskuma ja asus uuesti oma kohale. Herakles aga võttis kuldõunad ja asus tagasiteele.

Herakles sooritas veel palju teisi imeväärseid vägitegusid. Lõpuks võttis Zeus ta taeva, Olümpose jumalate surematusse perekonda.

Müüt Heraklesest oli Kreekas kõige armastatumaks müüdiks. Heraklest kujutatakse selles kui suurt rahvakangelast.

Müüt argonautidest. Müüt argonautidest jutustab kreeka kangelaste teekonnast võlulaeval Á r g o. Sellest tuleneb nimetus a r g o n á u d i d, mis tähendab «Argol sõitjad». Kogunes palju kangelasi, et sõita kaugesse K ó l c h i s e s s e, Taga-Kaukaasiasse, imejäära kuldnaha (kuldvillaku) järele. Argonautide juhiks valiti J á s o n, nende hulgas olid ka Herakles, laulik Ó r f e u s ja teised kuulsad kangelased.

Teel Kolchisesse oli argonautidel palju seiklusi. Merel kohtasid nad ujuvaid kaljusid. Kaljud ujusid üksteise lähedal ja põrkasid hirmsa jõuga kokku, niipea kui nende vahele ilmus mingi ese. Argonaudid sõitsid kaljude juurde ja lasksid enda ees tuvi lahti. Tuvi lendas noolena kaljude vahelt läbi. Kaljud põrkasid hirmsa müraga kokku, rebides tuvilt ainult sabaotsa ära. Vaevalt olid kaljud üksteisest eemaldunud, kui argonaudid hakkasid kogu jõust aerutama. Kiiresti sööstis laev kaljude vahelt läbi ja ainult rooliots kisti küljest ära.

Kangelased saabusid Kolchisesse. Kuldvillak rippus puu otsas, pühas hiies. Kuldvillakut valvas tuldpurskav koletis, kes kunagi ei sulgenud silmi.

Argonautidel ei oleks õnnestunud kuldvillakut varastada, kui neid ei oleks abistanud võlutar M e d é i a. Ta hakkas Jasonit armastama ja aitas tal imenaha kätte saada. Nõiasõnade ja võlurohtudega uinutas Medeia koletise. Jason võttis puu otsast kuldvillaku ja pöördus sellega laevale.

Tagasiteel oli argonautidel sama palju seiklusi. Argonautidel tuli kokku puutuda ka mõne niisuguse ohuga, millega oli kohtunud Odüsseus. Ka sireenide saarest sõitsid argonaudid mööda. Ületamatu jõuga kiskus neid hirmsale saarele. Siis tõmbas Orfeus hoogsalt üle pillikeelte ja hakkas oma imeilusa häälega laulma. Ja nii

kaunis oli tema laul, et sireenid ise jäid vait teda kuuldes ... Argonaudid möödusid sireenide hukatuslikust saarest.

Kreeklaste ühiskondliku elu peegeldumine usundis ja müütides. Muistsete kreeklaste usundis ja müütides peegeldus nende ühiskondlik elu. Kuid ta peegeldus moonutatud, muinasjutulisel kujul. Tegelikkuses ei olnud olemas mingisuguseid jumalaid, kreeklased aga kujutasid neid inimeste sarnastena, sealjuures mitte lihtsate inimeste, vaid suursuguste inimeste sarnastena. Olümplaste perekond, eesotsas Zeusiga, tuletab meelde basileuse perekonda. Jumalad sarnanevad oma iseloomult ja kommetelt samuti ülemkihiga. Nad on julmad, salakavalad, nad armastavad vägivalda ega salli mingisugust vasturääkimist. Zeus määras hirmsale hukkumisele Prometheuse, kes julges tema vastu inimeste heaks välja astuda. Just selline oli kreeka ülemkiht, nagu teda kirjeldatakse «Iliases» ja «Odüsseias».

Müütides kangelastest peegeldub paljude inimpõlvede töö nende võitluses loodusega ja ühiskondliku elu korratusega. Heraklese ja teiste kangelaste vägitegudes kujutles rahva fantaasia endale muinasjutulisel kujul, kuidas inimesed hävitasid metsloomi, puhastasid soid, hävitasid röövleid. Odüsseuse rännakus, Heraklese teekonnas kuldõunte järele, argonautide retkes on peegeldatud muistendeid kreeklaste esimestest kaubanduslikest reisidest, nende jahist kallihinnaliste metallide järele ja neile osaks saanud ohtudest.

2. TÄHTSAMAD KREEKA RIIGID VIII—VI SAJANDIL E. M. A.

§ 42. Ateena riik.

Riigikorra tekkimise ajaks Kreekas oli ta lagunenud rohkearvulisteks väikesteks linnriikideks ehk *p ó l i s t e k s*. Neist kõige suuremad olid *A t e e n a* ja *S p á r t a*.

Atika. Atika piirkond on ümbritsetud kolmest küljest merega. Tema ümbruses asub palju saari. Neist kõige suurem — *E u b ó i a* — on Atikast lahutatud ainult kitsa väinaga. Atika rannik on tugevasti lõhestatud ning moodustab palju väikseid ja suuri lahti, mis on sobivad laevade peatuskohaks.

Atika pinnas ei ole kuigi viljakas. Vilja kasvas vähe ja seda tuli naaberpiirkondadest sisse vedada. Põllumajanduses kasvatati peamiselt oliive ja viinamarju. Eriti vaene on pinnas Atika mägises põhjaosas. Seal omas majanduses suurt tähtsust karjakasvatus.

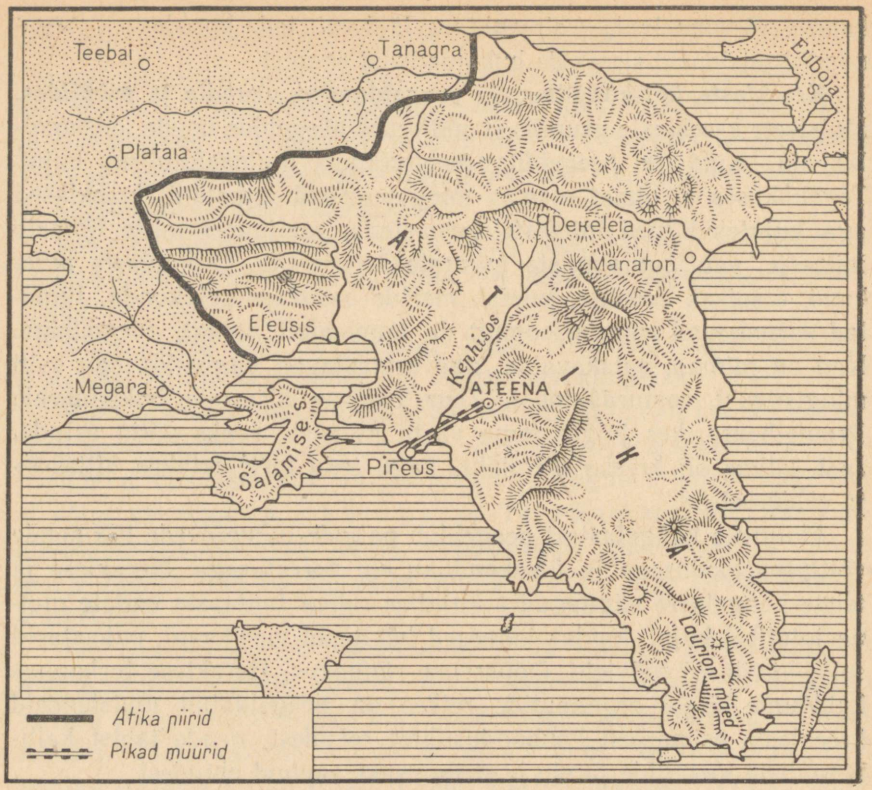

Atika.

See-eest oli Atika rikas maapõuevarade poolest. Mägedes saadi väga head marmorit, mida kasutati ehitusteks ja kujude valmistamiseks. Savist tehti nõusid ja katusekive. Atika lõunaosas olid rikkalikud hõbedamaagilademed. Seal olid kaevandused hõbeda kaevandamiseks. Pidev saarteahelik sidus Atikat Väike-Aasiaga. See kergendas kaubanduslikku ja kultuurilist suhtlemist Idamaaga. Vilja toodi sisse Euboia saarelt, Musta mere rannikult, Egiptusest. Vahetuseks vilja vastu oli vaja Atikast välja vedada muid kaupu: veini, õli, käsitöötooteid. Seetõttu arenes Atikas kiiresti põllumajandus, käsitöö ja kaubandus. Atika lõunaosas kaevandatavast hõbedast münditi raha. See kergendas kaubandust teiste maadega. Atikas olid suurepärased tingimused majanduse arendamiseks.

Ateena. Kõige suuremaks asulaks oli Ateena. Ta asus mere lähedal. Siin, merekaldal, oli mitu head väikest lahte. Ühes neist asus

Ateena sadam Piréus. Ateena vanim osa asus kindlustatud künkal, mida nimetati akrópoliseks[1]. Vaenlaste kallaletungi puhul varjas kogu rahvastik end ligipääsmatus akropolises. Ateena ümber asus Atika kõige viljakam tasandik.

Aristokraatia ja deemos. Atika vaba elanikkond jagunes aristokraatideks (ülemkiht) ja lihtrahvaks — deemoseks. Aristokraatide valduses olid parimad maatükid. Mõned neist tegelesid kaubandusega ja teostasid piraatlikke retki naabersaartele. Deemos koosnes talupoegadest-kogukondlastest, maata sulastest ja väikekäsitöölistest. Deemose hulgas olid ka rikkad kaupmehed, kes ei kuulunud ülemkihti.

Ateena talupoegade olukord. VII sajandil e. m. a. muutus Ateena talupoegade olukord aristokraatide võimu all väga raskeks. Maa rikkused olid koondatud ülemkihi kätte. Talupojad laostusid ja olid sunnitud rikaste käest laenu võtma. Kui võlgnik ei tasunud võlgu tähtaegselt, muudeti ta koos perekonnaga orjadeks, maa aga ühendati rikka valdustega. Paljudel maa-aladel olid üles seatud kivisambad, millele olid sisse raiutud võlgniku ja kreeditori nimed.

Et pääseda võlgadest, olid paljud talupojad sunnitud oma lapsi orjusesse müüma.

Tekkisid ka vaesestunud talupojad, kellel oli nii väike jaosmaa, et see ei suutnud neid toita. Nad olid sunnitud rikaste maad harima, andes rikastele selle eest $^5/_6$ saagist. Seepärast nimetati kehvikuid kuuendikumeesteks. Mõned talupojad kaotasid oma maa ja läksid kas linna teenistust otsima või palkasid endid rikaste juurde, et harida nende maad sulastena.

Seega oli VII sajandil e. m. a. tunduv osa maa-aladest Atikas väheste rikaste maaomandike käes. Paljud ateenlased sattusid maaomanike juurde võlaorjusesse.

Solon. Talupoegade hulgas tekkisid rahutused. Nad nõudsid võlgade tühistamist, võlaorjuse kaotamist ja maa võrdset jaotamist. Peale selle ei olnud aristokraatide ülevõimuga rahul mittesuursugused rikkad, keda aristokraadid võimu juurde ei lasknud. Algasid ülestõusud. Aristokraadid lõid kohkuma ja olid nõus järeleandmisi tegema. 594. aastal e. m. a. valiti Ateena esimeseks arhondiks[2] Sólon.

Solon kuulus suursuguste hulka. Ta tegeles merekaubandusega, kuid ei olnud eriti rikas. Oma kaubanduslikel reisidel nägi Solon

[1] *Akropolis* — linna ülaosa, kreml.
[2] *Arhont* — valitseja, kõrgem ameti-isik. Ateenas oli 9 arhonti.

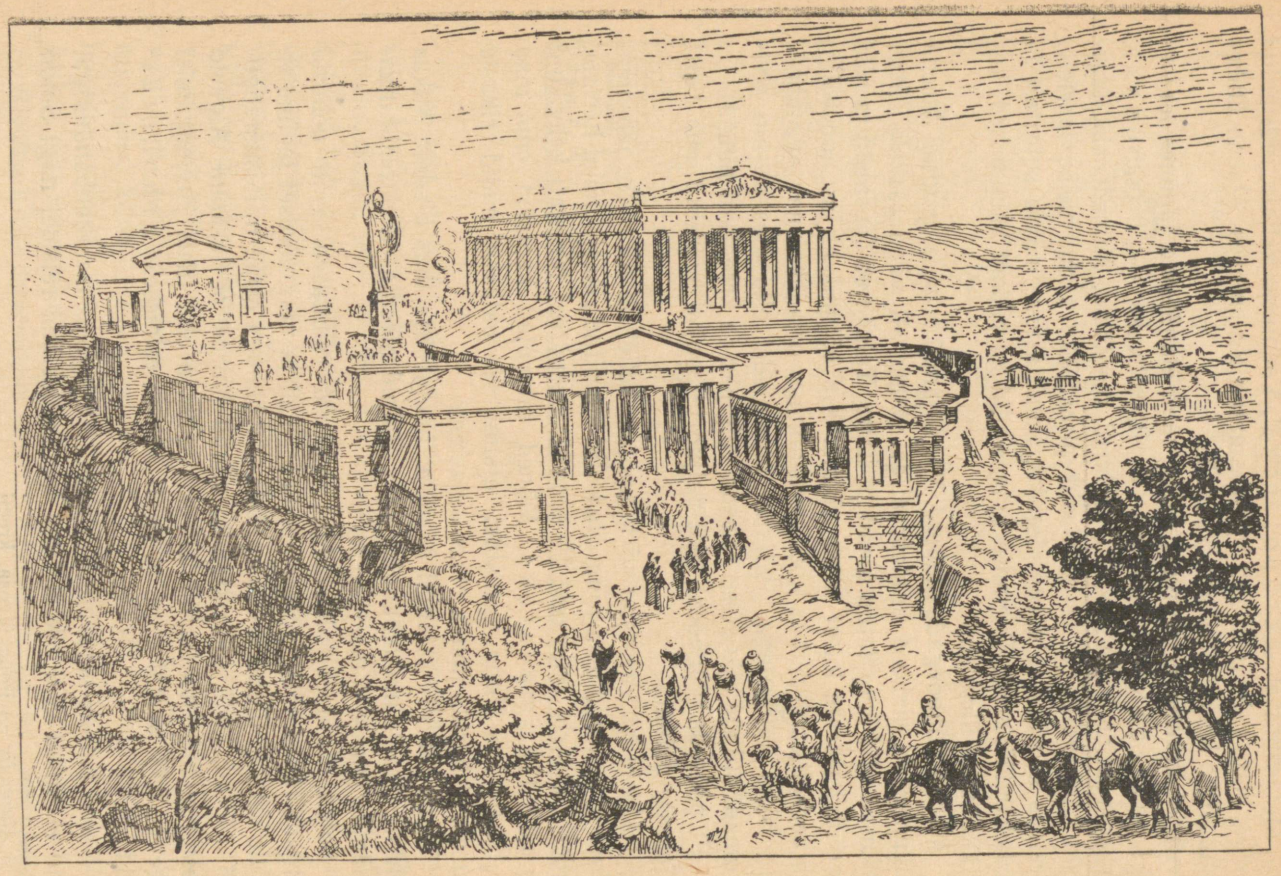

Ateena akropolis.

palju võõraid maid, tutvus mitmesuguste tavade ja riigikordadega. Nii sai temast haritud inimene. Tal oli luuletaja-annet ja ta kirjutas luuletusi, milles avaldas oma vaateid riigikorra üle. Solon oli Ateenas väga tuntud.

Võlgade tühistamine ja võlaorjuse kaotamine. Soloni esimeseks ülesandeks oli talupoegi rahustada. Ta tegi korralduse, et maatükkidelt eemaldataks võlakivid. Seda abinõu nimetati «koormusest vabanemiseks». Sel viisil tühistati talupoegade võlad, ja talupojad said oma panditud jaosmaad tagasi eraomandiks.

Edaspidi oli keelatud kodanikke võlgade katteks vabadusest ilma jätta ja neid orjusesse müüa. Võõramaale müüdud ateenlased osteti riigi kulul tagasi ja toodi kodumaale.

Võlgade tühistamine ja võlaorjuse keelamine parandasid talupoegade olukorda ja nõrgendasid suurmaaomanikke.

Võlaorjuse kaotamine Atikas oli võimalik ainult seetõttu, et seal oli juba palju sissetoodud orje. Ateena riigi aluseks kujunes nüüd võõramaalaste kasutamine orjadena.

Varanduslike liikide kehtestamine. Et võimaldada valitseda riiki kõigil rikastel inimestel, mitte aga ainult aristokraatidel, kehtestas Solon varanduslikud liigid. Kõik Ateena kodanikud, sõltumata sellest, kas nad kuulusid aristokraatide või deemose hulka, olid jaotatud neljaks varanduslikuks liigiks.

Liigid määrati kindlaks sissetulekute alusel, mis kodanikud said maast. Esimesse liiki kuulusid kõige rikkamad inimesed, kes said oma valdustest kõige rohkem veini, õli või vilja. Teise liiki arvati vähem rikkad kodanikud, kolmandasse liiki — keskmise jõukusega kodanikud ja lõpuks neljandasse liiki — kehvikud (teedid).

Kodanike kohustused riigi suhtes sõltusid nende varanduslikust seisundist. Esimese liigi kodanikud pidid oma vahenditega ehitama riigi jaoks sõjalaevu, korraldama rahvapidusid. Teise liigi kodanikud pidid ilmuma sõjaväeteenistusse oma hobusega. Sellepärast nimetati neid ratsanikeks. Kolmas liik teenis raskelt-relvastatud sõjameestena — hopliitidena, kes pidid relvastuse muretsema omal kulul. Lõpuks, teedid teenisid kergelt-relvastatud sõjameestena: nad läksid sõjaretkele kerges kiivris, kilbiga, viskeoda või linguga.

Varanduslikust seisundist sõltusid ka kodanike õigused. Kõrgematele riiklikele ametikohtadele lubati ainult rikkaid, kuna rahvakoosolekust võisid osa võtta kõik Ateena kodanikud.

Orjandusliku riigi lõplik väljakujunemine Ateenas. Soloni reformid[1] hävitasid ürgkogukondliku korra jäänused: lõplikult kindlustus maaeraomand, sugukondlik ülemkiht kaotas oma endise mõju. Ühiskondlikus elus ei omanud nüüd peamist tähtsust suursugune päritolu vaid rikkus.

Võlaorjuse kaotamine kindlustas Ateena riiki. Nüüd ei saanud kodanikud orjadeks muutuda, seetõttu paranes nende olukord ja suurenes riigi sõjaline võimsus (orje sõjaväkke ei võetud).

Kuid see-eest hakkas Ateenas kiiresti arenema sissetoodute, mitte aga kodanike kasutamine orjadena. Orje saadi sõdade, mereröövi ja orjaturgudelt ostmise teel. Need orjad ei olnud ateenlased, vaid võõramaalased.

Nii kujunes VI sajandi lõpuks e. m. a. lõplikult välja Ateena orjanduslik riik, Ateena orjanduslik vabariik[2].

§ 43. Sparta.

Sparta riigi tekkimine. Sparta riik tekkis väikeses, kuid viljarikkas, Lakoonia piirkonnas asuvas Eurótase jõe orus. Eurotase org on kolmest küljest ümbritsetud mägedega, lõunas aga ulatub ta mereni. Läbikäigukohti üle mägede on vähe, Lakoonia rannikul ei ole sobivaid lahtesid.

Viljarikas maa, metsad ja luhad, metsloomade rohkus ja mägedes leiduvad rauamaagivarud meelitasid orgu hulgaliselt inimesi. Lakoonia oli asustatud juba ammust ajast. Teise aastatuhande lõpul e. m. a. tuli põhja poolt üks kreeka hõimudest. Kreeklased vallutasid Eurotase oru, hiljem aga ka kogu Lakoonia ja muutsid osa kohalikust rahvastikust oma orjadeks, helootideks[3].

Vallutajad ise asusid alatise sõjalaagrina elama piirkonna keskosas. Nende asulat nimetati Spartaks. See ei olnud müüridega ümbritsetud ja sarnanes rohkem suure külaga.

Nii tekkis Sparta riik. Ta tekkis sellepärast, et oli vaja orjeheloote töötama sundida ja sõnakuulmises hoida, uusi maid vallutada ja uusi orje saada.

Ühiskondlik kord. Sparta riigi elanikkond jagunes kaheks rühmaks: spartalasteks ja helootideks. Spartalased olid

[1] *Reform* on kindlakskujunenud korra (riigikorra, sõjaväe jne.) osaline muutmine.

[2] *Vabariik* on niisugune riigivorm, kus valitsevad rahva poolt valitud isikud.

[3] *Heloot* tähendab «vangivõetu».

kreeklaste-vallutajate järeltulijad, heloodid — kohaliku alistatud elanikkonna järeltulijad. Spartalastel oli riigis valitsev seisund. Et olla alati valmis helootide ülestõusu mahasurumiseks, elasid spartalased tihedalt liitunud kogukonnana. Spartalased olid ainult sõjamehed. Rahuajal tegelesid nad võimlemisega, sõjaliste harjutustega, küttimisega. Kaubelda ja käsitööga tegelda oli neil keelatud. Käsitöö ja kaubandus olid Spartas vähe arenenud. Raha oli Spartas rauast, raske ja ebamugav, mis takistas kauplemist. Väljapoole riigi piire oli spartalastel keelatud sõita. Ka võõramaalasi lasti oma maale vastumeelselt. Spartalastel puudus eraomand maale. Kogu maa kuulus riigile, kes andis iga spartalase perekonnale jaosmaad kasutamiseks. Need jaosmaad läksid isalt üle lastele tervikuna: jaosmaa tükeldamine osadeks oli keelatud. Samuti ei tohtinud jaosmaad müüa ega kinkida.

Spartalased pidasid töötegemist alandavaks. Nende jaosmaadel töötasid heloodid, kes muretsesid neile vilja, veini, oliive ja teisi produkte, andes ära poole saagist.

Iga spartalase jaosmaa juurde kinnistati mitu helootide perekonda, kes töötasid oma isanda ja tema perekonna heaks. Heloote, nagu ka maad, peeti riigi omandiks.

Helootide olukord oli väga raske. Spartalased kartsid helootide vandenõusid ja ülestõuse ning püüdsid neid hoida alalises hirmus.

Spartalased karistasid neid kõige väiksemagi süü pärast. Noori spartalasi saadeti valvama helootide järele. Spartalased peitsid end varjulistes kohtades, kuulasid pealt helootide jutuajamisi ja tapsid need, kes näisid neile kahtlastena.

Kuid need abinõud ei saavutanud oma eesmärki: nad kutsusid esile helootide hirmsa raevu oma isandate vastu. Heloodid tõusid korduvalt rõhujate vastu üles.

Sparta oli orjanduslik riik. See oli rajatud helootide massi halastamatule rõhumisele väikese rühma spartalaste poolt.

Riigikord. Spartas oli r a h v a k o o s o l e k, mis kutsuti kokku üks kord kuus. Sellest võtsid osa kõik täiskasvanud meessoost spartalased.

Sparta rahvakoosoleku võim oli väike: ta ainult kinnitas neid otsuseid, mida võtsid vastu kõrgemad ameti-isikud. Kui rahvakoosolek keeldus neid otsuseid kinnitamast, siis võidi ta laiali saata. Tõeline hääletamine toimus rahvakoosolekul harva. Kõige sagedamini otsustati küsimus lihtsalt kisaga, s. t. võitis selle arvamus, kelle pooldajad kisendasid valjemini ja summutasid oma vastased.

Spartas oli tähtsaks riigiasutuseks v a n e m a t e n õ u k o g u. Ta koosnes 28-st kodanikust, kelle vanus oli üle 60 aasta ja kes kuulusid suursuguste hulka. Nõukogu ühe liikme surma puhul valiti uus liige järgmiselt: rahvakoosoleku eest möödusid järjekorras üksteise järel kandidaadid. Igaühte neist tervitas koosolek hüüetega. Ühe kandidaadi ilmumisel kisati valjemini, teise puhul — vaiksemalt. Erilised inimesed, kes istusid kinnises ruumis, määrasid kuulmise järgi kindlaks, keda kandidaatidest tervitati kõige valjemini; see kandidaat osutuski valituks.

Sparta riigi eesotsas olid k a k s k u n i n g a t. Nende ametikoht läks pärimise teel üle kahe kuninga suguvõsas, kes olid omavahel vaenujalal. Sparta kuningatel ei olnud riigis täielikku võimu. Ainult sõjaväes oli kuningatel piiramata võim.

Kuningad kuulusid vanemate nõukogu koosseisu, nii et koos kuningatega koosnes see 30 inimesest.

Kuna Sparta valitsemises oli suur tähtsus ülemkihil, siis oli Sparta riigikord aristokraatlik[1]. *Sparta oli aristokraatlik orjanduslik vabariik.*

Elulaad ja kasvatus. Sõjaasjandus. Isegi kõige nimekamad spartalased elasid VII—VI sajandil e. m. a. väga tagasihoidlikult. Raudraha ei võimaldanud rikkust koguda, kulla ja hõbeda sissetoomine Spartasse aga oli keelatud. Spartalased elasid lihtsates puumajades.

Spartalane veetis vähe aega oma perekonnaga. Sparta oli sõjalaager, ja isegi rahu ajal ei lõunatanud spartalased kodus, vaid koos oma võitluskaaslastega. Spartalaste toit oli lihtne. Igaüks, kes võttis osa ühistest lõunasöökidest, pidi iga kuu tooma kindla hulga toiduaineid.

Poiste kasvatamisel taotleti ainult üht eesmärki: ette valmistada tugevaid, karastatud ja vapraid sõjamehi. Sündinud last pidi isa näitama vanematele. Ellu jäeti ainult terved lapsed: nõrgad või vigased lapsed visati mäekuristikku. Seitsmeaastaselt anti poisid riigikoolidesse. Nad elasid kasarmutes ja jagunesid üksusteks. Lugemist ja kirjutamist neile peaaegu ei õpetatud. Peatähelepanu pöörati sõnakuulmisele, jõu, osavuse ja vastupidavuse arendamisele.

Poistel lõigati juuksed maha ja neid sunniti aasta läbi käima palja jalu, kerges riietuses. Nad magasid aluspõhul, mis oli saadud Eurotase kallastel kasvavast pilliroost.

[1] *Aristokraatlik kord* on niisugune riigikord, kus võim kuulub ülemkihile.

Lapsed ja noored inimesed ei võinud esimestena alustada jutuajamist vanemate inimestega. Kui neilt millegi üle päriti, pidid nad vastama lühidalt ja täpselt. Sellist vastust nimetati Kreekas «lakooniliseks» (sõnast Lakoonia).

Laste ja noormeeste õpetamine kestis 7. kuni 20. eluaastani. Pärast seda spartalane abiellus ja elas oma perekonnaga. Kuid ka siis jäi ta sõjaväeteenistusse kuni kõrge vanaduseni.

Tütarlaste kasvatus ei erinenud palju poiste kasvatusest. Keha tugevdamiseks pidid nad samuti jooksma, maadlema, ketast ja oda heitma. Tütarlapsi ei hellitatud, nad ei istunud kodus ega nautinud muretut elu, nagu paljudes teistes Kreeka riikides.

Kreeka raskelt-relvastatud sõjamees.

Sparta kasvatus valmistas ette häid sõjamehi, kuid spartalased olid julmad, toored ja ebakultuursed, oskasid vaevalt lugeda ja kirjutada. Spartalaste hulgas ei olnud õpetlasi, kunstnikke ega luuletajaid. Spartalased olid halastamatult julmad helootide ja võidetud vaenlaste vastu. Selleks julmuseks harjutati neid juba lapsepõlvest.

Sparta oli puht sõjariik. Peamist tähelepanu pöörasid spartalased sõjaväe organisatsioonile. Kõik Sparta sõjamehed olid ühesuguselt relvastatud odade, mõõkade ja kilpidega, nende peas oli kiiver, seljas soomusrüü ja jalgade ümber säärekaitsed. Lahingus astusid raskelt-relvastatud sõjamehed — hopliidid — välja flöödihelide saatel kahe- või kolmerealises koondrivis, tihedalt kokku lükates kilbid ja ette ajades pikad odad. Niisugust rivi nimetati f a a l a n k s i k s.

Spartalastele sisendati juba noorest east alates, et lahingus ei tohi kunagi taganeda. Sõjamehe kohus seisab selles, et võidelda kuni viimse hingetõmbeni sel kohal, kuhu teda sõjaväepealik oli määranud. Sparta jalaväge peeti Kreekas kaua võitmatuks.

Sparta ülevõim Peloponnesoses. Lakooniast lääne pool asus viljarikas, tihedalt asustatud Messeenia. Pärast Lakoonia valluta-

mist alustasid spartalased VIII sajandi lõpul e. m. a. pealetungi Messeeniale. 19 aastat kestis visa, verine võitlus: messeenlased kaitsesid vapralt oma vabadust. Tunduv osa Messeeniast vallutati. Tema viljarikkad põllud jagati tükkideks ja anti spartalastele.

VII sajandi keskpaiku e. m. a. tõusid messeenlased üles. Messeenia tuli vallutada teistkordselt. See sõda oli esimesest veelgi visam: ta kestis 30 aastat. Selle tagajärjel vallutati kogu Messeenia lõplikult, elanikud aga muudeti helootideks.

Kui aga spartalased püüdsid vallutada mägist Arkaadiat, kohtasid nad kohalike elanike poolt ägedat vastupanu. Pärast seda ebaõnnestumist olid nad sunnitud loobuma mõttest vallutada kogu Peloponnesos. Nad otsustasid teda allutada teisel teel. VI sajandi lõpul e. m. a. moodustas Sparta oma juhtimise all Peloponnesose liidu. Sellesse liitu kuulusid peaaegu kõik Lõuna-Kreeka riigid.

Liit seadis endale ülesandeks toetada aristokraatide valitsemist ja võidelda orjade ülestõusude vastu.

3. MUSTA MERE PÕHJARANNIK VII—V SAJANDIL E. M. A.

§ 44. Sküüdid Musta mere äärsetes maades.

Sküütide hõimud. Kreeklased nimetasid sküütideks rohkearvulisi hõime, kes elasid praeguse Moldaavia, Ukraina, Põhja-Kaukaasia steppides ja Altais. Sküüdid on ammu kadunud, olles andnud ruumi teistele hõimudele ja rahvastele. Sküütidest me teame kreeka kirjanike jutustuste ja arheoloogiliste väljakaevamiste järgi.

Territooriumil, kus varem elasid sküüdid, on seniajani säilinud palju kurgaane. Need on muldkünkad, mida sküüdid on kuhjanud oma juhtide haudadele, samuti nagu egiptlased ehitasid püramiide vaaraode haudadele. Arheoloogid on välja kaevanud hulgaliselt selliseid kurgaane.

Sküüdid nagu kõik vana-aja rahvad uskusid, et surnu elab edasi ka pärast surma. Sellepärast pandi koos temaga hauda neid esemeid, mis tal võiksid hauataguses elus vaja minna. Sküütide haudadest on leitud loomaluid, relvi, ehteasju, majakraami.

Need leiud annavad meile võimaluse teada saada, kuidas elasid sküüdid, millega nad tegelesid, missugused olid nende uskumused.

Sküütide tegevus. Enamik sküütide hõime tegeles rändkarjakasvatusega. Doonau alamjooksult Altai mägedeni laiuvais

steppides karjatati määratu suuri hobuse-, veise- ja lambakarju. Koos nendega liikusid edasi ka sküüdid: mehed ratsahobustel, naised ja lapsed kibitkades, mis olid tehtud nahkadest ja vildist ning asetatud rasketele vankritele.

Öösiti peatuti puhkuseks, ja kui paik oli sobiv, korraldati siin peatuskoht pikemaks ajaks. Talviti mindi võimalikult kaugemale lõunasse, varjati end külma eest kibitkades, soojendati lõkketulede juures ja kaeti end karusnahksete rõivastega.

Mõnes kohas, näiteks Altais, kus olid eriti rikkalikud karjamaad, elasid karjakasvatajad paikselt. Toitu loomade jaoks oli nii palju, et ei olnud vaja alatiselt ühest kohast teise liikuda. Paiksed karjakasvatajad elasid asulate kaupa tugevais palktaredes.

Sküütide kujutustega vaas kurgaanist.

Nii rändkui ka paiksed sküüdid tegelesid palju küttimisega. Sellest räägivad rohked metsloomade kujutused, mida on leitud sküütide matmispaikadest.

Peale sküütide-karjakasvatajate olid sküüdid-põlluharijad. Nende hõimud elasid praeguse Ukraina territooriumil, piki Dnestri, Južnõi Bugi ja Dnepri jõge. Nad kasutasid atra, külvasid nisu, hirssi, läätse, istutasid sibulat ja küüslauku. Karjakasvatus oli neile kõrvalise tähtsusega. Sküüdid-põlluharijad elasid kindlustatud asulates. Teravilja ülejäägid müüsid nad kreeka kaupmeestele.

Sküüdid tundsid metallide — pronksi ja raua töötlemist. Raua töötlemisel saavutasid sküüdid suure oskuse. Nad oskasid valmistada savinõusid. Rändsküüdid kasutasid nahast nõusid: nahkkotte ja -pudeleid. Sküütide naised kudusid meisterlikult vaipu ja tegid kunstipäraseid tikandeid.

Sküütide ühiskondlik kord ja tavad. Sküütidel eksisteeris juba orjus. Kuid orjade töö ei levinud nende juures ulatuslikult. Rändsküüdid tegid sageli oma orjad pimedaks. Seda tehti selleks, et nad ei saaks põgeneda. On arusaadav, et pimedaid orje oli võimatu kasutada karjustena; loomi karjatasid vabad sküüdid. Pimedate tööd rakendati koduses majapidamises. Enamiku röövretkedel saadud vangidest müüsid sküüdid aga kreeka orjakauplejatele.

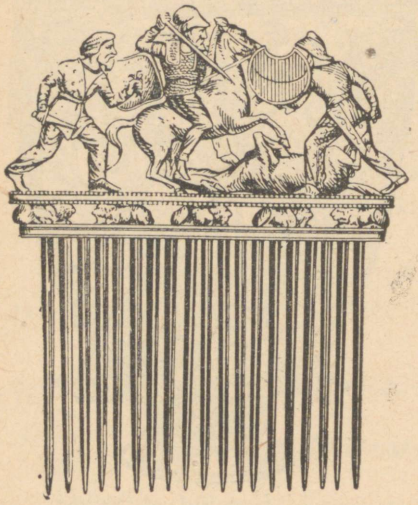

Sküütide kujutustega kuldkamm kurgaanist.

Rändsküüdid ja sküüdid-põlluharijad elasid sugukondlike kogukondadena. Maa, suurem osa loomadest ja orjadest kuulusid kogukonnale. Sugukondlik kord oli sküütide juures, eriti rändsküütide juures, veel tugev. Sellest räägivad mõned sküütide tavad. Näiteks tava sõlmida veresidemeid inimeste vahel, kes ei olnud suguluses. Selleks valati suurde karikasse veini. Veresidemeisse astujad tegid endile väikesed lõiked kehale ja segasid veini hulka oma verd. Pärast seda kasteti karikasse relvi ja, palvetanud jumalaile, joodi segu ära. Niisuguseid veresidemeid peeti murdumatuiks.

Sküütide sugukonnad ühinesid hõimudeks. Sugukonna vanemad tulid kokku hõimu nõukogule. Tähtsamail juhtudel kutsuti kokku kogu hõimu koosolek. Hõimude eesotsas olid juhid, kes meenutasid kreeka basileuseid. Vahel ühinesid mõned hõimud liitu, mille eteotsa asus mingi tugeva hõimu juht. Kuid need liidud ei olnud kindlad ja lagunesid kiiresti, riiki sküütidel veel ei olnud.

Kuid sküütide juures algas juba jagunemine rikasteks ja vaesteks. Sellest jutustavad meile kõige paremini sküütide matmispaigad. Mõnede haudade peale on kuhjatud kõrged kurgaanid. Haudades leidub hinnalisi kullast ja hõbedast esemeid ning palju relvi. Need on väga rikaste sküütide — sugukonnavanemate ja juhtide matmispaigad. Kuid on keskmise suurusega kurgaane, kuhu maeti jõukate perekondade liikmeid, ja lihtsate sküütide täiesti viletsaid matmispaiku.

Kreeka kirjanikud jutustavad sküütide juhtide matustest. Kui suri üks niisugune juht, siis ta laip balsameeriti ja veeti hiljem mööda steppi pikka aega ühe hõimu juurest teise juurde.

Matmispäeval tapeti juhi haual tema orjad ja torgati surnuks palju hobuseid. Laibad asetati hauda, mille kohale ehitati kurgaan.

Need matmistavad kõnelevad sküütide hõimujuhtide võimsusest. V sajandil e. m. a. kandus juba nende võim pärimise teel üle suursugustele ja rikastele perekondadele.

§ 45. Musta mere äärsed Kreeka linnad.

Kreeka koloniate tekkimine Musta mere ääres. VIII—VI sajandil e. m. a. lahkusid paljud kreeklased oma kodumaalt ja siirdusid meretagustesse maadesse. Selleks andsid neile tõuke mitmesugused põhjused. Vaestel ei olnud maad, sest see oli haaratud ülemkihi poolt. Nad põgenesid näljasurma ja võlaorjuse eest. Kaupmehed tahtsid rikastuda, asudes neisse maadesse, kus oli võimalik odavalt osta vilja ja orje ning neid välja vedada Kreekasse.

Kreeklaste asulaid võõrastes maades nimetatakse tavaliselt k o l o o n i a t e k s. Kõige rohkem rajati neid VII sajandist kuni VI sajandini e. m. a. Kreeka kolooniad tekkisid piki Vahemere rannikut: Niiluse deltas, Sitsiilia saarel, Lõuna-Itaalias ja teistes kohtades.

Meil on kõige tähtsam tutvuda nende kolooniatega, mis tekkisid meie kodumaa territooriumil, Musta ja Aasovi mere rannikul. Need rannikud meelitasid ammugi ligi kreeka meresõitjaid. Mälestused julgetest reisidest kulla järele Kaukaasia rannikule kajastusid argonautide müüdis. Jutustuses Odüsseuse seiklustest on antud muinasjutuline kirjeldus esimestest reisidest kaugetele maadele, sealhulgas ka Musta mere rannikule. Musta mere äärne maa, mis oli asustatud sküütide poolt, oli rikas teravilja, loomade ja kalade poolest. Sküütide juhtidelt oli võimalik odavalt osta suuri partiisid sõjavange-orje.

Algul kreeklased ei rajanud Musta mere äärde alatisi kolooniaid. Nad korraldasid ajutisi peatuskohti kauplemiseks kohtades, kus olid sküütide asulad või kuhu sageli ilmusid rändsküüdid. Need peatuskohad, mis asusid tooraine poolest rikastes paikades, meelitasid ligi rohkesti ümberasujaid Kreekast ja muutusid järk-järgult linnkoloniateks.

Kreeka kolonisatsioon VIII—VI sajandil e. m. a.

Musta mere äärseist kolooniatest olid suurimad: Olbia Južnõi Bugi suudmes, Hersonésos Sevastoopoli lähedal, Feodossia samal kohal, kus asub ka praegune Feodossia, Pantikapáion, kohal, kus asub praegu Kertš, ja Fanagooria Tamani poolsaarel.

Kuidas valitseti kreeka kolooniaid. Kreeka kolooniad olid iseseisvad linnriigid (polised). Nad ei sõltunud oma metropolidest[1], pidades nendega ainult kaubanduslikke ja kultuurilisi suhteid. Igas koloonias olid oma seadused, oma riigikord, paljud müntisid omaenda raha. Enamikus Musta mere äärsetes kolooniates oli vabariiklik riigikord. Ülemvõim kuulus rahvakoosolekule, mis koosnes kõigist vabadest kodanikest.

Kreeklaste ja sküütide vahelised kaubanduslikud ning kultuurilised sidemed. Kõige sagedamini olid Kreeka kolooniate ja sküütide vahel rahulikud suhted. Need olid kasulikud nii ühtedele kui teistele. Peamise teravilja hulga ostsid kolonistid sküütidelt. Neilt ostsid kolonistid ka orje, nahku, loomi, vaha ja mett.

Sküütide ülemkiht ostis kreeka kolooniatest viina, õli, riiet, maalitud nõusid, metallesemeid. Kreeka käsitöölistelt tellisid sküütide juhid kallihinnalisi kunstiesemeid.

Alalised kaubanduslikud läbikäimised kreeklaste ja sküütide vahel viisid nendevahelisele kultuurilisele lähenemisele. Algul kultuursemad kreeklased avaldasid sküütidele oma mõju. Mõned suursugused sküüdid õppisid kreeka keelt, riietusid kreeklaste moodi, võtsid üle nende kombed.

Kuid edaspidi hakkasid ka kreeklased sattuma sküütide mõju alla. Kreeka koloniste oli neid ümbritsevate sküütidega võrreldes vähe. Sküüdid elasid linn-koloonias endas ja linna ümber asuvais väikestes asulates. Kreeklaste ja sküütide vahel sõlmiti abielusid. Kreeka keelde, mida kõnelesid kolonistid, tungis palju sküütide sõnu. Kreeklaste-kolonistide rõivastus ja kombed hakkasid samuti sküütide mõjul muutuma.

Muide mitte alati ei olnud kreeklaste ja kohalike elanike vahel rahulikud suhted. Juhtus vahel, et kolooniat ründas mingi tugev rändhõim, ja kohalikud sküüdid hoidsid tema poole. Siis tuli kolonistidel endid vaenlaste eest varjata linna müüride taga või kingitustega end välja osta.

---

[1] *Metropol* tähendab «emalinn». Nii nimetati linna, mis rajas kolooniaid. Näiteks Mileetose linn Väike-Aasias oli paljude Musta mere äärsete kolooniate metropoliks.

4. KREEKA-PÄRSIA SÕJAD. ATEENA VÕIMSUS JA LANGUS.

§ 46. Dareiose sõjaretk sküütide vastu.

Taotledes uusi vallutusi, võttis Pärsia kuningas Dareios I aastal 513. e. m. a. ette sõjaretke sküütide vastu, kes elasid praeguse Ukraina territooriumil. Ühtaegu tahtis ta allutada endale ka Balkani poolsaare põhjaosa. Edaspidi kavatses kuningas vallutada kogu poolsaare.

Suur Pärsia sõjavägi eesotsas kuninga endaga läks üle Balkani poolsaarele. Ületanud Doonau laevadest ehitatud silda pidi, tungisid pärslased Ukraina ääretuisse steppidesse.

Kuid sküüdid vältisid kokkupõrget pärslastega. Nad läksid ikka kaugemale itta, hävitades oma teel kogu taimestiku ning ajades kinni kaevud ja allikad. Dareiose katsed välja kutsuda kokkupõrget sküütidega lõppesid iga kord ebaõnnestumisega.

Sküütide plaan seisis selles, et meelitada pärslased võimalikult kaugemale ja seejärel nad hävitada. Kui Pärsia sõjaväes, kes oli näljast ja janust jõuetuks jäänud, sellest plaanist lõpuks aru saadi, andis kuningas käsu Doonau äärde tagasi pöörduda.

Tagasitee oli veelgi raskem. Nüüd hakkasid sküüdid ründama pärsia ratsasalku, kes olid vee ja toiduainete otsinguil peajõududest eraldunud. Pärslased kandsid suuri kaotusi ja jõudsid vaevaga üle Doonau silla, mida kaitses tugev väeüksus.

Seega lõppes Dareiose sõjaretk sküütide vastu ebaõnnestumisega. Pärsia kuningas läks tagasi Aasiasse, jättes Balkani poolsaarele suured sõjajõud. Need allutasid Dareiosele osa Balkani poolsaarest.

§ 47. Väike-Aasia kreeklaste ülestõus ja selle mahasurumine.

Kreeka linnad Väike-Aasias alistati juba kuningas Kürose ajal. Dareios kindlustas oma võimu nende üle ja laiendas Pärsia ülevõimu osale Egeuse mere saartele. Kõikjale Kreeka linnadesse panid pärslased neile ustavad valitsejad kreeka aristokraatide hulgast. Rahvas vihkas pärslasi ja nende poolt määratud valitsejaid.

Sküütide vastu ettevõetud Dareiose sõjaretke ebaõnnestumine näitas, et pärslasi on võimalik võita. Kreeka linnades Väike-Aasias

hakati valmistuma ülestõusuks. See puhkes 500. aastal e. m. a. Ülestõusu eesotsas oli kõige suurem linn Mileetos.

Pärslastel ei olnud Väike-Aasias suuri sõjajõude. Seetõttu saavutasid ülestõusnud algul mitu võitu. Kuid ülestõusnud mõistsid, et nad oma jõududega, ilma Euroopa kreeklaste abita, ei suuda kaua vastu pidada. Abipalvele vastasid ainult mõned Kreeka riigid: üksi Ateena läkitas 20 lahingulaeva ja Euboia saarelt läkitati 5 laeva.

Niisugune ükskõikne suhtumine Väike-Aasia kreeklaste saatusesse on seletatav sellega, et kreeklastel ei olnud veel selget arusaamist, et nad kujutavad endast üht rahvast. Pealegi said ainult vähesed kreeklased aru, et pärast ülestõusu mahasurumist Väike-Aasias liigub Dareios nende vastu, ning et abistades Väike-Aasia kreeklasi, kaitsevad nad iseendid pärslaste eest.

Euroopa kreeklaste poolt saadetud abi osutus täiesti puudulikuks. Pärslased koondasid Väike-Aasiasse suured maa- ja merejõud. Mileetose juures purustasid pärslased kreeklaste liidulaevastiku. Pärslased piirasid Mileetose ümber ja vallutasid ta. Linn hävitati, terveksjäänud elanikud müüdi orjusesse.

Pärast Mileetose alistamist suruti ülestõus maha ka teistes Väike-Aasia Kreeka linnades. Kõikjal tulid tagasi endised valitsejad või ilmusid uued. Pärslaste võim taastati.

§ 48. Kreeka-Pärsia sõjad.

Maratoni lahing. Pärast Väike-Aasia ülestõusu mahasurumist alustas Dareios sõda Kreeka vastu. Nüüd oli tal hea ettekääne — Ateena poolt Väike-Aasia kreeklastele osutatud abi. Kuid enne, kui alustada sõda, proovis Dareios alistada Kreekat rahulikul teel. Ta läkitas peamistesse Kreeka riikidesse saadikud nõudmisega saata temale «maad ja vett». Maa ja vee andmine tähendas alistumise väljendust. Paljud Kreeka riigid, kartes pärslasi, täitsid Dareiose nõudmise. Kuid ateenlased ja spartalased keeldusid tunnustamast pärslaste võimu. Ateenas heideti pärsia saadikud kuristikku, Spartas aga kaevu, käskides neil ise sealt maad ja vett võtta ning kuningale viia.

Pärslased otsustasid rünnata Ateenat otse merelt. 490. aastal e. m. a. läbis tugev Pärsia laevastik Egeuse mere.

Pärslased maabusid Atika idarannikul Maratoni küla lähe-

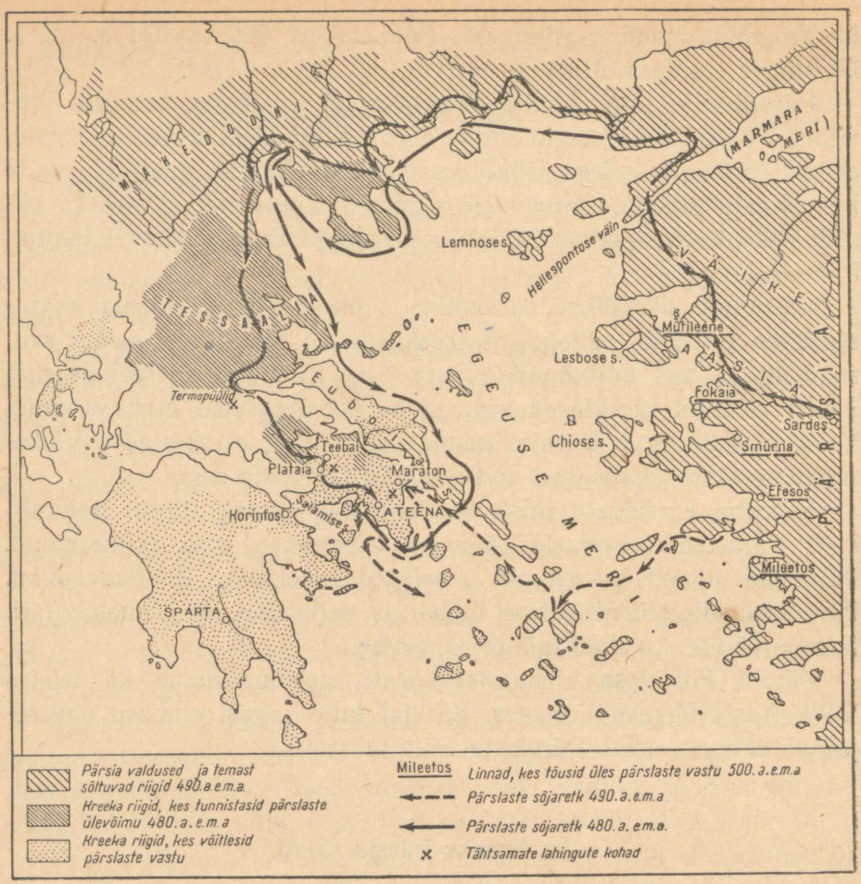

Kreeka-Pärsia sõjad.

dal asuvas orus. Pärslaste maabumine oli kreeklastele ootamatuseks. Ateenlastele tuli abiks ainult väike väesalk Atika naaberlinnast Platáiast. Seega tuli ateenlastel peaaegu üksinda vastu võtta vallutajate esimene löök.

Maratoni lahingu päeval juhtis kreeklasi ateenlane Miltiades. Pärslased ületasid kreeklasi arvuliselt, kuid kreeklased olid innustatud palavast soovist kaitsta oma vabadust, tagasi lüüa vaenlane, kes oli tallanud jalge alla nende kodumaa. Peale selle oli koondrivvi korraldatud Kreeka raskejalavägi oma lahinguomadustelt Pärsia väest parem.

Pärslastel läks korda läbi murda kreeklaste lahingurivi keskosa,

kuid tiibadel[1] saavutasid kreeklased võidu. Siis tungisid nad kahest küljest pärslaste peale, kes olid nende keskosa läbi murdnud. Pärslased taandusid mere poole ja asusid kiiresti laevadele. Seitse laeva vallutati kreeklaste poolt.

Kuid hoolimata lüüasaamisest ei kaotanud vaenlane veel lootust vallutada Ateena. Pärsia laevastik sõitis ümber Atika lõunaosa ja ilmus nähtavale linna lähedal. Kuid taibates vaenlase kavatsusi, olid selleks ajaks Ateenasse juba tagasi saabunud võitjad Maratoni juurest. Pärslased ei julgenud maabuda. Pärslaste laevastik pöördus tagasi Väike-Aasiasse.

Võit Maratoni juures tõi ateenlastele Kreeka vabaduse eest vaprate võitlejate kuulsuse ja tugevdas kreeklaste mehisust edasiseks võitluseks.

Xerxese sõjaretk. Dareios I suri enne, kui ta jõudis ette valmistada uut sõjaretke Kreekasse. Pärsia kuningaks sai tema poeg Xérxes. Ta hakkas ette valmistuma uueks sõjaretkeks kreeklaste vastu.

Balkani poolsaare põhjaosse ehitati sõjaväe jaoks toiduainete laod. Hellespóntose väina ületamiseks ehitati kaks laevadest silda.

480. a. kevadel e. m. a. läksid Xerxese suured väed Aasiast Euroopasse. Maavägesid saatis suur laevastik.

Termopüülid. Ähvardav oht sundis enamiku Kreeka riike unustama ajutiseks oma tavalised tülid. Otse Xerxese sissetungi eel sõlmisid 30 riiki sõjalise liidu. Juhtimine selles anti Spartale.

Liitlased püüdsid tõkestada pärslaste sissetungi Kesk-Kreekasse. Selleks võtsid nad sõjavägedega endi alla ainukese soodsa läbikäigu, mis viib Põhja-Kreekast Kesk-Kreekasse. Seda läbikäiku nimetati Termopüülideks[2] ja see kujutas endast kitsast teed kõrgete mägede ja soise mereranna vahel.

Ligi 5 tuhat kreeklast ilmusid kaitsma Termopüülisid. Nende hulgas oli 300 valitud sparta hopliiti eesotsas kuningas Leónidasega. Ta juhtis ka kõiki väesalku.

Mitme päeva jooksul lõid kreeklased mehiselt tagasi kõik pärslaste rünnakud, kes ei saanud kitsas läbikäigus oma jõude laiali paigutada. Kuid peagi õnnestus pärslastel leida kõrvalrada üle mägede. Öösel asusid pärslaste väesalgad Termopüülide kaitsjate selja taha.

---

[1] *Tiibadeks* nimetatakse lahingukorra paremat ja vasakut külge.

[2] *Termopüülid* tähendavad «kuumad väravad». Nimetus on tulnud sel kohal asuvate kuumade väävliallikate järgi.

Kui Leonidas sai varahommikul teada, et kreeklaste positsioonid on ümber piiratud, saatis ta suurema osa liitlasväeosadest ära. Ise aga kõigi spartalastega ja osa teiste kreeklastega, kes olid soovinud vabatahtlikult jääda, võttis vastu kogu pärslaste löögi. Olles igast küljest ümber piiratud, võitlesid kreeklased kangelaslikult, kuni kõik viimseni hukkusid.

Sellele kohale püstitati hukkunud kangelastele hiljem mitu mälestusmärki. Pealiskiri spartalaste kalmul kõlas järgmiselt: «Rändur! Teata spartalastele meie surmast. Siin me puhkame hauas, olles täitnud seadust ausalt.»

Salamise lahing. Murdnud Termopüülidest läbi, vallutasid pärslased Kesk-Kreeka. Atikat kaitsta oli pärslaste jõudude tohutu ülekaalu tõttu raske. Ateenlased pidid oma maalt lahkuma. Naised, lapsed ja raugad viidi osalt üle naabersaartele, osalt saadeti Peloponnesosesse. Kõik terved ja võitlusvõimelised mehed paigutati laevadele.

Pärslased laastasid Atika ja süütasid põlema Ateena. Laevadel viibivad ateenlased nägid, kuidas lõõmas nende kodulinn, kuidas Pärsia ratsavägi tallas nende põllud, hävitas viinamarja- ja õliivisalud.

Kreeka liidulaevastik seisis Atika rannikul S á l a m i s e saare lähedal. Siia suundus ka Pärsia laevastik.

Lahing algas varahommikul. Kreeka laevastik (ligi 300 lahingulaeva) võttis sisse soodsa positsiooni kitsas väinas mandri ja Salamise saare vahel. Pärsia laevastik ületas arvuliselt Kreeka laevastiku tunduvalt. Kuid Salamise väinas ei saanud pärslased oma arvulist ülekaalu kasutada. Nende suured laevad segasid üksteist, sattusid tundmatus väinas madalikele ja põrkasid kaljude vastu. See kergendas kreeklaste võitu. Väikesed kreeka laevad liuglesid pärslaste kohmakate laevade vahel, ajasid neid põhja ja purustasid neil aerud. Väin kattus uppuvate laevade rusudega; valjud hädakarjed kostsid vee kohal...

Õhtuks lõppes lahing Pärsia laevastiku täieliku hävitamisega (480. aastal e. m. a.). Tema riismed taandusid Väike-Aasia rannikule, et kaitsta sildu üle Hellespontose.

Kreeklaste lõplik võit ja selle põhjused. Pärsia laevastiku lüüasaamine Salamise juures tõi sõjas murrangu. Ilma toiduainete juurdeveota laevastiku abil ei saanud Xerxes oma tohutut väge Kreekas pidada.

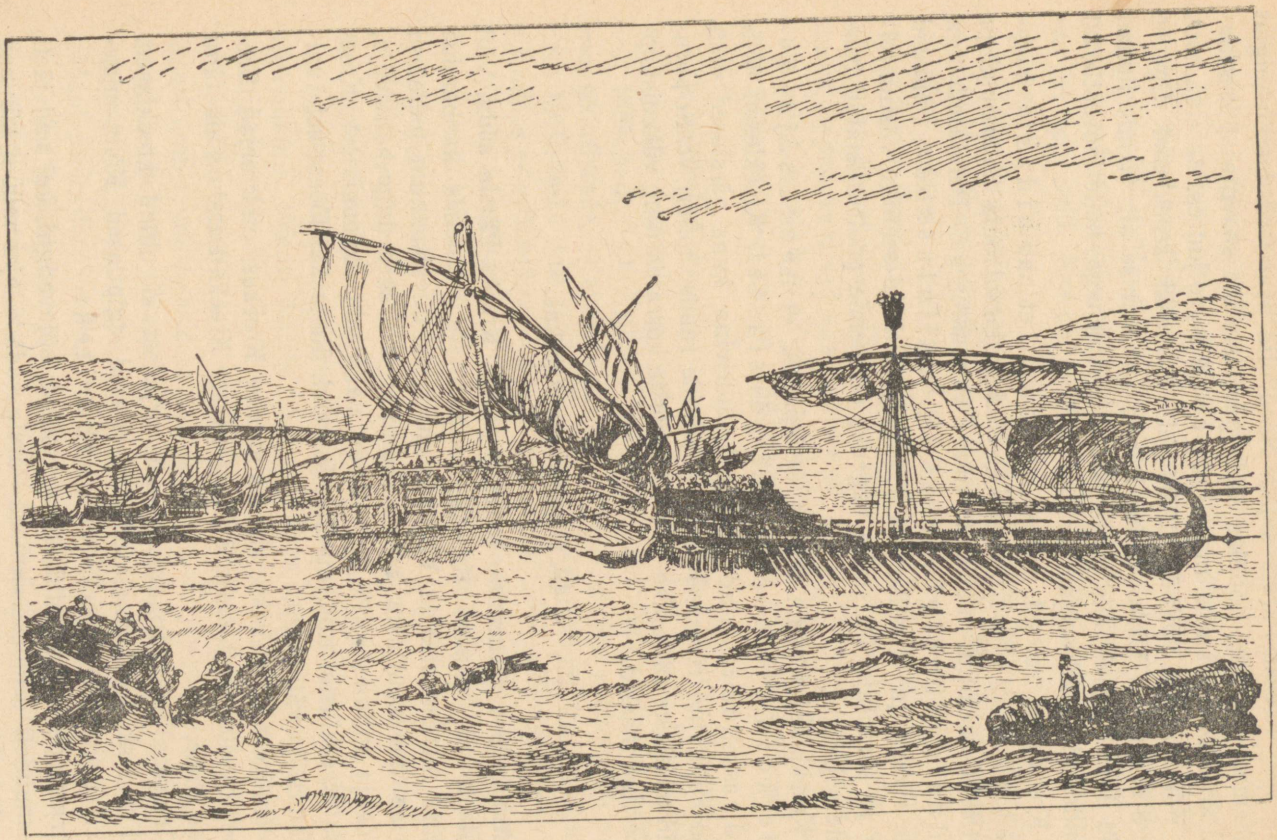

Salamise lahing.

Seepärast pöördus ta tagasi Aasiasse. 30 aastat kestsid hiljem ikka veel Kreeka-Pärsia sõjad. Need olid peamiselt merelahingud Vahemere idaosas. Lõpliku võidu pärslaste üle saavutasid kreeklased alles 449. aastal e. m. a. Küprose saare juures.

Kõigi nende võitude tulemusel vabanesid kreeklased Egeuse mere saartel ja Väike-Aasias Pärsia valitsemise alt. Nende linnad said uuesti iseseisvaks ja astusid liitu Ateenaga, kelle laevastik oli etendanud vabadussõjas peamist osa.

Kreeklased võitsid, esiteks, sellepärast, et nad pidasid õiglast sõda, vabadussõda. Nad kaitsesid oma kodumaad ja võitlesid seetõttu mehiselt ning vaimustusega. Pärslased aga pidasid ebaõiglast sõda, vallutussõda, pidasid seda rikaste ja suurnike huvides ning võitlesid seetõttu vastumeelselt ja sunnitult. Pärslaste vägedes oli nende poolt alistatud rahvaste sõjamehi.

Kreeklased võitsid, teiseks, sellepärast, et nende sõjaväeline kord oli parem kui pärslastel. Kreeklased võitlesid raskelt-relvastatud jalaväe koondrivina, kuna pärslased võitlesid hajutatud rivina. Kreeka hopliitide raudse müüri vastu purunesid pärslaste ratsanike ja vibulaskurite korratud ning vähedistsip lineeritud massid.

§ 49. Orjuse kasv Kreekas.

Majanduse arenemine Kreekas pärast Kreeka-Pärsia sõdu. Võit pärslaste üle elustas Kreeka majanduselu. Laienes kaubandus Egeuse mere saarte ja Väike-Aasiaga. Olid vabastatud mereteed Egeuse merest Musta merre. Seetõttu suurenes tugevasti vilja, orjade ja mitmesuguste toorainete väljavedu kolooniatest Kreekasse. Kreeklastel tuli suurendada veini, õli ja käsitööesemete valmistamist ja väljavedu.

Põhiliseks töötavaks elanikkonnaks Kreekas olid orjad. Seepärast toimus majanduse õitseng pärast Kreeka-Pärsia sõdu tänu orjade tööle.

Orjuse allikad. Tohutu enamik orjadest ei olnud kreeklased. Need olid sküüdid, pärslased, süürialased, egiptlased. Kõiki mittekreeklasi nimetasid kreeklased barbariteks.

Orjuse peamiseks allikaks olid sõjad: sõjavangid, kui nad jäeti ellu, muudeti orjadeks. Kreeka-Pärsia sõdade ajal müüdi kümned tuhanded sõjavangid orjusesse.

Teiseks tähtsamaks orjuse allikaks oli piraatlus. Mereröövlid ründasid kaubalaevu, viisid endaga kaasa madrused ja reisijad ning müüsid nad orjusesse. Piraadid ründasid ka rannikualasid, röövisid need paljaks ning vedasid elanikud endiga kaasa ja müüsid maha.

Orje osteti tavaliselt turgudel, kuhu neid kohale toimetasid erilised kaupmehed. Need orjakaupmehed järgnesid sõjavägedele, ostsid sõjavange, ostsid üles inimesi piraatidelt, hankisid orje teistelt turgudelt. Kreekas endas olid suured orjaturud, näiteks Ateenas.

Ateena turul oli orjade müügiks määratud eriline koht. Orjad — mehed, naised, lapsed — pandi välja poodiumile. Müüjad püüdsid igati kiita elavat kaupa. Ostjad vaatlesid orje nagu looma ostmisel igast küljest, proovisid nende muskleid, vaatasid hambaid, kauplesid. Orjad, kes olid selgeks õppinud mingi käsitöö, olid kallimad, õppimata orjad aga odavamad. Kõrgelt hinnati noori ja terveid orje. Orjade hinnad olenesid ka sellest, kuipalju neid oli müügiks välja pandud: kui oli müügil palju orje, siis nende hinnad langesid.

Orjatöökojad. Niisugustes linnades, nagu näiteks Ateena, kus olid arenenud käsitöö ja kaubandus, rakendati orjade tööd laialdaselt töökodades. Olid olemas töökojad savinõude, relvade, mööbli, muusikariistade, jalanõude valmistamiseks. Kõige rohkem oli väikseid töökodasid, kus töötas 5—10 orja. Kuid leidus ka suuri käsitööonduse ettevõtteid, kus orjade arv ulatus 100—120 inimeseni.

Väikestes töökodades töötas koos orjadega sageli ka peremees ise. Suurte töökodade omanikud tegid töökodade valitsemise ülesandeks järelevaatajaile, kes olid tavaliselt samuti orjade hulgast. Mõned orjapidajad andsid oma orjad teistele peremeestele teatud ajaks laenuks.

Tehnika oli isegi suurtes töökodades väga madal: masinaid ei rakendatud, töötati käsitsi, kõige lihtsamate tööriistadega. Orjatöö tingimustes ei saanud tekkida keerukaid tööriistu. Orjad vihkasid oma sunniviisilist tööd ja sellepärast käisid tööriistadega hooletult ümber, purustasid ja rikkusid neid. Orjapidajad ise ei olnud huvitatud tehnika paremaks muutmisest: orje oli turul palju ja nad olid odavad. Orjapidajal oli kasulikum osta liigseid orje, kui oma töökojas tarvitusele võtta mingisuguseid täiustusi.

Orjad kaevandustes. Laialdaselt rakendati orjatööd kaevandustes. Kõige suurematekskaevandusteks Kreekas olid hõbedakaevandused Atika lõunaosas. Hõbedat saadi seal hõbedamaagist. Kaevan-

Pottsepatöökoda.

dused koosnesid sügavatest kaevudest, millest suundusid kõrvale käigud. Pinnas oli väga kõva, töö toimus nagu töökodadeski käsitsi, lihtsate tööriistadega: kirka, kangi ja haamriga.

Seetõttu toimus maagi kaevandamine väga aeglaselt. Käigud olid kitsad ja madalad. Maaki tassiti kaevanduskohast kaevude juurde korvides. Seda tegid alaealised orjad, kuna täiskasvanud inimene ei saanud seal käia, vaid pidi roomama. Korvid hiivati üles köitega. Maapinnale olid ehitatud lihtsad s u l a t u s a h j u d, milles hõbe eraldati lisanditest.

Töö kaevandustes oli väga raske ja ohtlik. Juhtus kokkuvarisemisi ja orjad maeti mulla alla. Ventilatsioon puudus, kaevandustes oli talumatult umbne õhk. Töötada tuli lamades või küürus asendis. Sellepärast rakendatigi kaevandustes ainult sunniviisilist tööd: vabad inimesed sinna tööle ei läinud.

Orjad põllumajanduses. Põllumajanduses rakendati Atikas V sajandil e. m. a. orjatööd vähem kui töökodades ja kaevandustes, sest Atikas oli tol ajal veel palju väikepõlluharijaid-talupoegi. Nad pidasid harva orje, sest neil ei olnud orjade ostmiseks vahendeid. Põldudel töötasid talupojad ise kogu perekonnaga. Ainult kõige jõukamail neist oli 2—3 orja. Suurmaaomanikud tekkisid Atikas alles hiljem, IV sajandil e. m. a. Siis hakati põllumajanduses laialdaselt rakendama orjade tööd.

Orjade olukord. Kreekas ei peetud orja inimeseks. Teda nimetati «elavaks tööriistaks». Ta oli isanda omand, tema ese, kaup. Orjal ei olnud mingisuguseid õigusi. Orjade lapsed kuulusid samuti isandale.

Seadused ei kaitsnud orje, ja peremees võis neid kohelda, kuidas tahtis. Orjad aheldati karistuseks raudu, suleti madalatesse ja kitsastesse ruumidesse, kus ei olnud võimalik end sirgu ajada ega lamada; nad jäeti ilma toiduta, saadeti rasketele töödele kaevandustesse, neile põletati märk laubale.

§ 50. Ateena mereriik ja Ateena õit eng.

Ateena mereliit. Liit, mis oli sõlmitud 30 Kreeka riigi vahel enne Xerxese sõjaretke, lagunes varsti pärast pärslaste Kreekast väljakihutamist. Sõda toimus nüüd merel, ja kuna ateenlastel oli kõige tugevam laevastik, siis sõjategevust hakkasid juhtima nemad, mitte aga spartalased. Peloponnesose riigid lahkusid liidust.

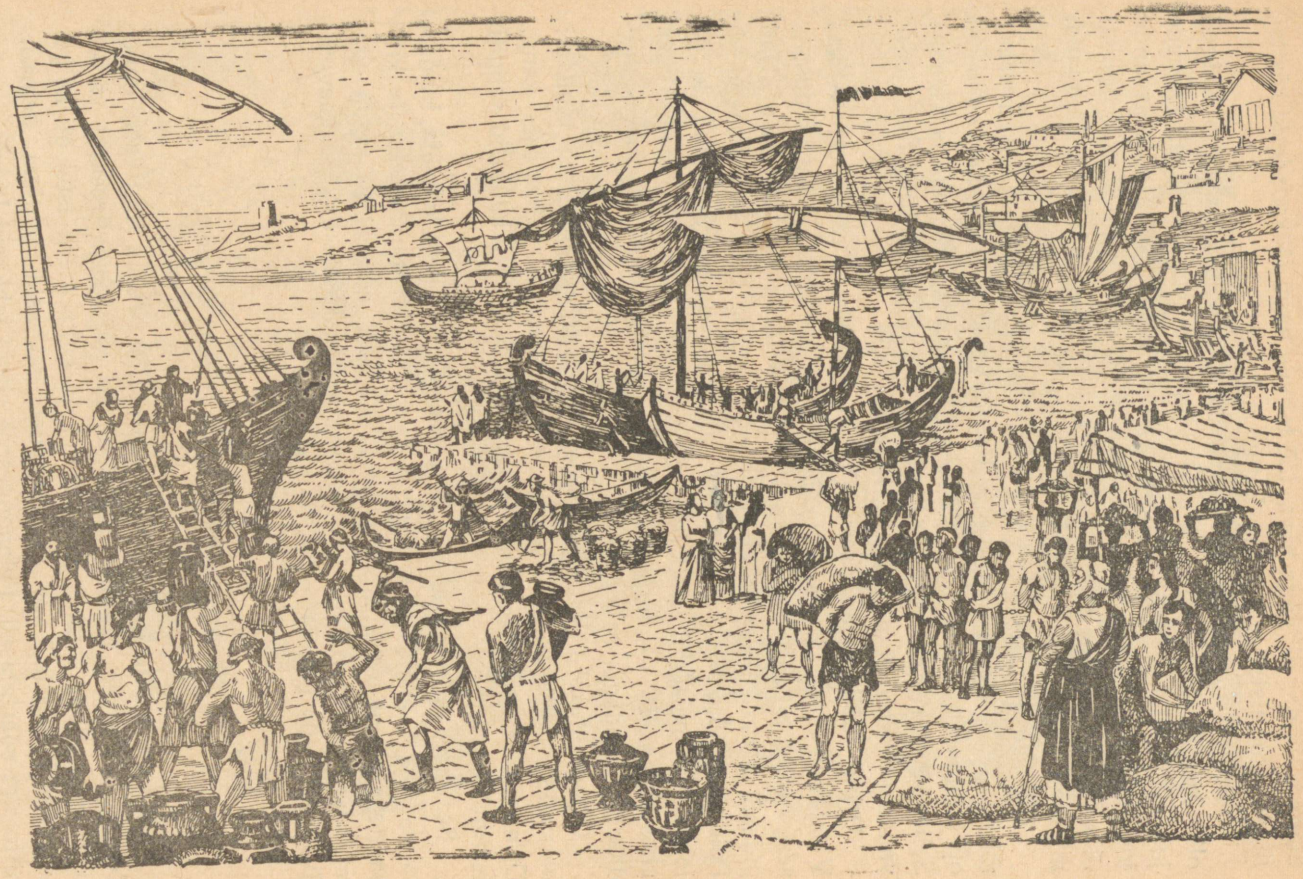

Ateena sadam Pireus.

Siis organiseeris Ateena oma juhtimise all uue liidu (478. aastal e. m. a.). Sellesse astusid Egeuse saarte ja ranniku linnriigid, mis olid vabanenud Pärsia võimu alt. Liiduriigid pidid oma vahenditega ehitama laevu ühise laevastiku jaoks ja neid ülal pidama, teised aga maksid iga aasta teatud summa raha liidukassasse. Liidukassa asus Deelose saarel, mida peeti jumala Apollo pühaks saareks. Sinna kogunesid ka liiduriikide esindajad ühiste küsimuste lahendamiseks.

Liidu asjaajamise juhtimine kuulus tegelikult Ateenale. Tema strateegid (väejuhid) juhtisid liiduvägesid. V sajandi keskpaiku e. m. a. toodi liidukassa Deelose saarelt üle Ateenasse, ja seda hakkasid käsutama Ateena võimud. Liidunõukogu ei tulnud enam Deelose saarel kokku. Kui mõned liitlased, kes ei olnud rahul Ateena ülevõimuga, liidust lahkusid, saatis Ateena nende vastu laevastiku ja sõjaväe ning sundis nad jõuga uuesti liitu astuma.

Seega muutus Ateena mereliit V sajandi keskpaiku e. m. a. Ateena mereriigiks. See oli liitriik, mis ühendas Kreeka riike ja paljusid Kreeka kolooniaid. Sellesse riiki ei kuulunud ainult Sparta ja tema Peloponnesose liitlased.

Ateena liitriigi kujunemisel oli Ateena jaoks väga suur tähtsus. Neid sissemakse, mis varem läksid kogu liidu kasuks, selleks et võidelda pärslaste vastu, maksid liitlased nüüd otseselt ateenlastele. Need sissemaksud üha suurenesid, ulatudes aastas meie raha järgi kuni $2^1/_2$ miljoni rublani kullas.

Kogu kaubandus Egeuse merel, väinades ja Mustal merel oli nüüd ateena kaupmeeste käes. Kreekasse minevad kaubad veeti Ateena sadamasse Piréusesse. Osa laadungeid jäeti sinna, teine osa maksustati kaubandusmaksuga ja veeti edasi naaberlinnadesse.

Kõik see suurendas Ateena võimsust. Ta muutus Kreeka kõige tugevamaks ja rikkamaks riigiks.

Ateena riigikorra muutumine Periklese ajal. V sajandi keskpaiku e. m. a. elavnes Ateena majanduselu tugevasti. Tekkis palju käsitööndusliikke töökodasid ja väikseid poode. Iga päev saabusid kümned kaubalaevad Piréusesse ja lahkusid sealt eri suundadesse. Sadamas oli vaja palju laadijaid, meremehi ja aerutajaid. Kreeka-Pärsia sõdade ajal oli kasvanud sõjalaevastik. Selle jaoks oli samuti vaja palju aerutajaid. Need olid vaesed, kes kuulusid teetide hulka.

Seega suurenes Ateenas V sajandi keskpaigaks e. m. a. tundu-

valt see osa vabast rahvastikust, kes tegeles käsitööonduse, kaubanduse ja meresõiduga. Linnaelanikest kuulusid deemose hulka käsitööonduslike töökodade ja kaubandusettevõtete omanikud, laadijad, meremehed, mitmesugustest juhuslikest töödest elavad inimesed. Vastavalt Soloni poolt sisseviidud riigikorrale omas Ateena kodanike see osa piiratud õigusi: teda ei lubatud kõrgematele riiklikele ametikohtadele.

Perikles.

Umbes V sajandi keskpaiku e. m. a. algab Ateenas tugev rahvaliikumine, mis taotleb kogu vaba rahvastiku õiguste täielikku võrdsustamist.

Sel ajal sai Ateena deemose juhiks P é r i k l e s. Periklese aristokraatlik päritolu ei takistanud teda asuda rahva poolele ja võita rahva usaldust.

Ta viis rahva huvides läbi rea tähtsaid abinõusid. Kõrgematele ametikohtadele hakkasid pääsema kõik kodanikud. Selleks, et ka kõige vaesemad kodanikud saaksid osa võtta riigi valitsemisest, seati valitavaile ameti-isikutele sisse väike tasu. Peale selle hakati vaestele andma raha teatrietenduste päevadel.

Orjanduslik demokraatia Ateenas. Ateena oli vabariik. Kõrgem võim kuulus r a h v a k o o s o l e k u l e. See kutsuti kokku 3—4 korda kuus. Rahvakoosolekul võisid viibida kõik Ateena meeskodanikud, kes olid saanud täisealiseks. Naisi, võõramaalasi ja orje koosolekule ei lubatud. Rahvakoosolek arutas ja otsustas kõiki tähtsamaid riiklikke küsimusi. Otsused võeti vastu häälteenamusega.

Teiseks tähtsaks riigiorganiks oli v i i e s ä j a n õ u k o g u. Selle liikmed valiti liisuga igal aastal. Nõukogu juhtis jooksvaid riigiasju, valmistas ette küsimusi rahvakoosoleku jaoks ja võttis vastu ameti-isikute aruandeid.

Kõrgemaks kohtuorganiks oli v a n d e k o h u s. See koosnes kuuest tuhandest inimesest ja jagunes mitmeks komisjoniks. Vandekohtunikud valiti samuti nagu nõukogude liikmedki liisuga.

Kõrgemateks ameti-isikuteks Ateenas olid 10 s t r a t e e g i. Neid valiti igal aastal rahvakoosoleku poolt. Strateegid juhtisid sõjalisi

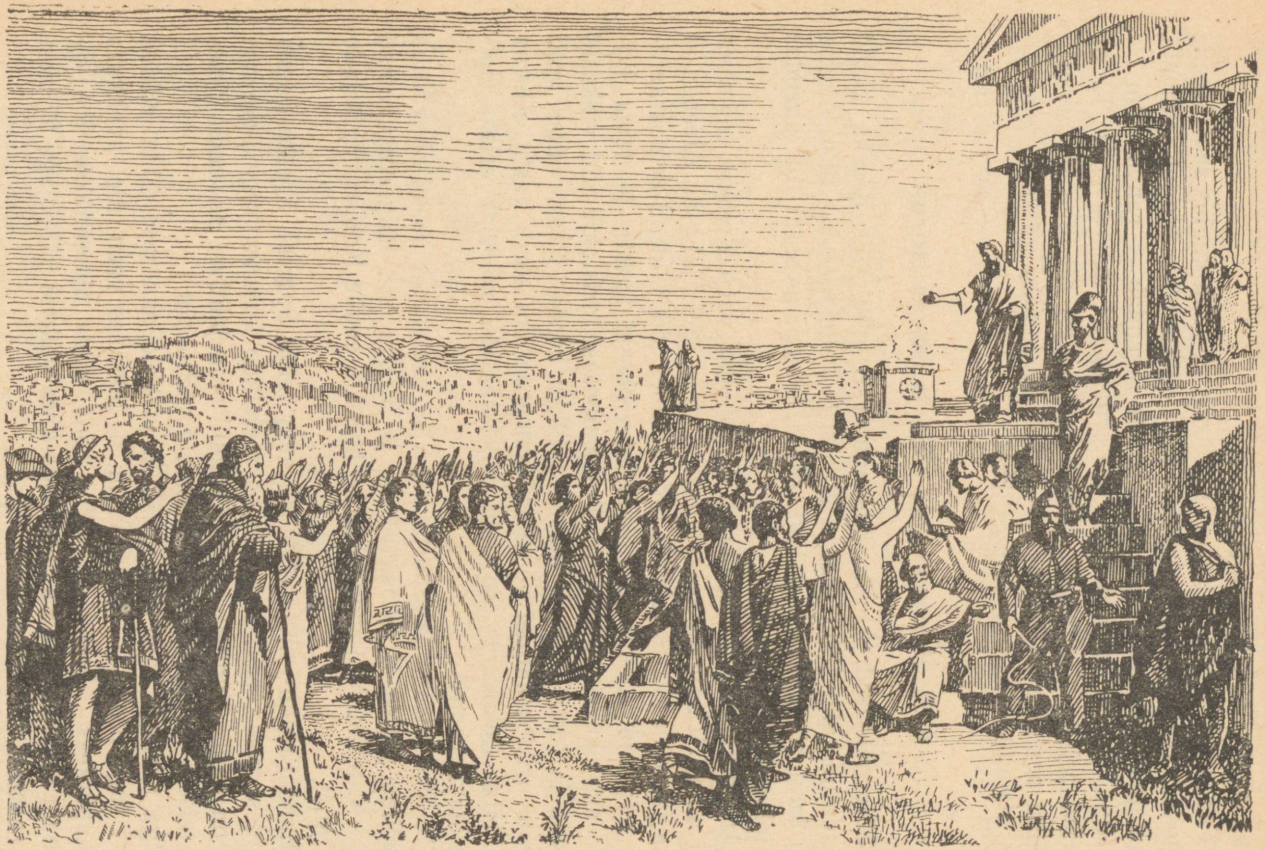

Rahvakoosolek Ateenas.

asju ja korraldasid Ateena suhtlemist teiste riikidega. Nende käes oli ka Ateena liitriigi valitsemine.

Vaadeldes Ateena riigikorda, näeme, et võim kuulus seal Ateena rahvale. Niisugust riigikorda, kus valitsemine kuulub rahvale, nimetatakse demokraatiaks, mis tähendab — rahva võim.

Kuid *Ateena demokraatia oli orjanduslik demokraatia.* Ta oli rajatud orjade rõhumisele. Kodanikuõigustest oli ilma jäetud rahvastiku peamine töötav osa — orjad. Kodanikuõigused olid ainult ühel viiendikul Ateena rahvastikust.

§ 51. Peloponnesose sõda ja Ateena langus.

Sõja põhjused. Ateena õitsengu ajal olid kõik Kreeka riigid ühendatud kahte liitu: Ateena liitriiki ja Peloponnesose liitu. Ateena liitu kuulusid demokraatlikud riigid. Peloponnesose liit ühendas aristokraatlikke riike.

Aristokraatide ja demokraatide vaheline vaen Kreekas tugevnes eriti alates V sajandi keskpaigast e. m. a. Sel ajal viidi Ateenas ja tema järel ka teistes Ateena liidu riikides läbi tähtsad demokraatlikud reformid. Ateena demokraadid vihkasid Sparta ja tema liitlaste aristokraatlikku korda; Peloponnesose aristokraadid vihkasid Ateena ja tema liitlaste demokraatlikku korda. Sparta aitas igati Ateena aristokraatidel võidelda demokraatliku korra vastu, Ateena aga aitas Peloponnesose liidu demokraatidel võidelda aristokraatliku korra vastu.

Teiseks Ateena ja Sparta vahelise vaenu põhjuseks oli võitlus ülevõimu pärast Kreekas. Ateena ja Sparta olid kõige tugevamad riigid Kreekas. Mõlemad püüdsid haarata endile Kreeka riigiasjade juhtimist.

Enne Kreeka-Pärsia sõdu oli suur mõju Spartal. Kreeka-Pärsia sõdadest peale, eriti aga Ateena mereliidu kujunemisega tugevnes Ateena mõju. Kumbki riik ei tahtnud oma juhtivat seisundit Kreekas teisele loovutada, ja valmistusid võitluseks.

Iga aastaga vaen Ateena liidu ja Peloponnesose liidu riikide vahel tugevnes. 431. aastal e. m. a. läks see vaen üle avalikuks kokkupõrkeks. Algas pikaajaline sõda, mida nimetatakse Peloponnesose sõjaks. Ta kestis ühes väikese vaheajaga 27 aastat (aastail 431—404 e. m. a.).

Sõja algus. Peloponnesoslased ületasid Ateenat maismaal, seevastu olid aga tunduvalt nõrgemad merel. Kohtamata vastupanu

tungisid suured vaenlaseväed Atikasse ja rüüstasid selle. Oliivi- ja viinamarjapuud raiuti maha, külad süüdati põlema. Kuid vallutada Ateenat, mis koos Pireusega oli ümbritsetud tugevate müüridega, spartalased ja tema liitlased isegi ei üritanud.

Atika elanikud kogu oma varaga, kitsede ja lammastega varjasid endid Ateena müüride taga. Linnas ei jätkunud eluruume, seetõttu elasid põgenikud kõikjal: templites, platsidel, isegi veetorudes. Rahva kohutava kuhjumise tõttu puhkes Pireuses ja Ateenas katkuepideemia, mis oli toodud Egiptusest. See möllas rohkem kui kaks aastat ja viis palju inimesi hauda. Epideemia ohvrite hulgas oli ka Perikles.

Sel ajal kui peloponnesoslased tungisid Atikasse ja seda rüüstasid, ründas Ateena laevastik, kes valitses merel, Peloponnesose rannikut. Ateenlased ja nende liitlased laastasid ranna-äärseid maakohti, vallutasid üksikud linnad ja püüdsid õhutada ülestõusu sparta helootide hulgas.

Peloponnesose sõda teravdas veelgi aristokraatide ja demokraatide vahelist võitlust. Esimesed toetasid Spartat, teised — Ateenat. Kogu Kreeka jagunes kaheks vaenulikuks leeriks.

Peloponnesose sõda.

Sõjapooldajate ja rahupooldajate vaheline võitlus Ateenas. Pärast Periklese surma algas Ateenas võitlus sõjapooldajate ja rahusõlmimise pooldajate vahel. Esimesi toetas linna deemos — väikekaupmehed ja käsitöölised. Nad vihkasid Sparta korda ja tahtsid hävitada Spartat, kust alatiselt ähvardasid aristokraadid. Sõda pooldasid ka suurkaupmehed.

Rahusõlmimise pooldajaid toetasid põlluharijad, kellele sõda ei andnud midagi peale nende põldude laastamise. Seepärast pooldasid nad Spartaga rahu sõlmimist.

Võitlus rahupooldajate ja sõjapooldajate vahel lõppes viimaste võiduga. Sõjategevus otsekohe elavnes. Ateena laevastik vallutas P ü l o s e Peloponnesose läänerannikul. Sinna hakkasid ateenlaste poole üle jooksma sparta heloodid Messeeniast.

Kohe pärast ateenlaste edu Püloses algasid ka nende ebaõnnestumised. Sparta sõjaväed liikusid edasi Balkani poolsaare põhjaossa, et saavutada Ateena eraldamist nende liitlastest.

Ateenas võtsid sel ajal võimust rahupooldajad. Sõlmiti Spartaga rahu 50 aastaks (421. aastal e. m. a.).

Vastavalt sellele rahule taastati sõjaeelne olukord: kõik sõdijate poolt vallutatud maakohad, samuti ka sõjavangid tagastati.

Sitsiilia sõjaretk. Kuid rahu Ateena ja Sparta vahel ei kestnud kaua. Nii ühes kui teises riigis võtavad uuesti võimust sõjapooldajad. Ateenas asub nende etteotsa A l k i b í a d e s.

Ta kuulus suursugusesse perekonda. Alkibiades taotles ainult isiklikku edu ja isiklikku võimu. Kodumaa huvid, riigi huvid ei omanud tema juures mingit tähtsust.

Alkibiades esitas rahvakoosolekule sõjaretke plaani Sparta liitlase, Sitsiilias asuva Kreeka linna S ü r a k u u s a vastu. Alkibiades maalis rahva ette ahvatleva pildi: vallutanud Sürakuusa, võivad ateenlased anastada kogu Sitsiilia ja isegi Põhja-Aafrika.

Ateena rahvakoosolek oli neist plaanidest kaasa kistud. Deemos unistas sellest, et suurendada riigi sissetulekuid ja tõsta nõukogu liikmete, vandekohtunike ning teiste ameti-isikute tasu. Sitsiiliast ja Põhja-Aafrikast, mis olid kuulsad oma viljarikkuse poolest, oleks Ateena saanud odavat vilja.

Rahvas toetas Alkibiadese plaani. 415. aasta suvel e. m. a. lahkus suur Ateena laevastik eliitsõjaväega Sitsiiliasse.

Kuid ateenlased said seal ränga kaotuse osaliseks. Alkibiadesel ei õnnestunud ühtki oma plaanidest ellu viia. Pisut enne laevastiku lahkumist purustati öösel Ateenas jumalakujud, mis seisid tänava-

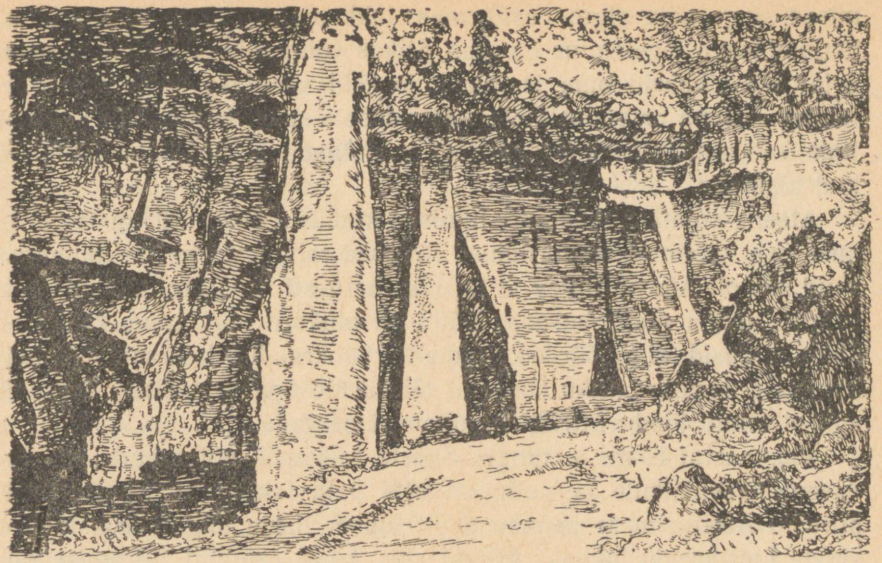

Kivimurrud Sürakuusas.

nurkadel. Kui Alkibiades oli asunud teele Sitsiiliasse, võtsid tema vastased ta kohtulikule vastutusele, süüdistades teda jumalateotamises. Alkibiadese vaenlased püüdsid tõestada, et kujud on purustanud just tema koos oma sõpradega.

Alkibiades kohtusse ei ilmunud, vaid põgenes Spartasse, reetes oma kodumaa. Ateenas mõisteti talle tagaselja surmanuhtlus.

Sitsiilias kulges sõjategevus ateenlastele ebaedukalt. Nende laevastik suleti Sürakuusa sadamasse. Sõjaväed hakkasid taganema Sitsiilia sügavusse. Taganemisel piirati nad vastase poolt ümber ning nad alistusid. Umbes 7000 meest võeti vangi. Sõjaväepealikud hukati, vangivõetud sõjamehed aga müüdi osalt orjusesse, osalt saadeti rasketele töödele kivimurdudesse, kus enamik neist hukkus.

Ateena lüüasaamine. Ateena sõjaväe hukkumine Sitsiilias avaldas rasket mõju Ateena olukorrale. Sitsiilia sõjaretkel kaotasid ateenlased peaaegu poole oma sõjalistest jõududest. Riigikassas ei olnud enam raha.

Lisaks ebaõnnestumisele kandus sõjategevus Atikasse. Juba enne kaotust Sitsiilias saatsid spartalased, reetur Alkibiadese nõuandel, sõjaväed Atikasse. Nad vallutasid D e k e l é i a asula kirde pool Ateenat. Kindlustunud seal, hakkasid peloponnesoslased laastama Atikat. Nüüd need ei olnud enam üksikud vaenlase sissetungi-

mised, nagu sõja algul, vaid maa lakkamatu rüüstamine. Põllumajandusega tegelemine muutus Atikas võimatuks. 20 tuhat ateena orja, kes vihkasid oma isandaid, jooksid vaenlase poole üle. See tekitas Ateena orjanduslikule majandusele suurt kahju: tuli katkestada kaevandamine kaevandustes ja sulgeda paljud käsitööndusliku töökojad.

Ateena sõjalised ebaõnnestumised kutsusid esile liitriigi lagunemise. Ka varem ei olnud mõned liitlased rahul Ateena ülevõimuga. Kuid siis oli Ateena tugev ja tal läks kergesti korda rahulolematust sõjalise jõuga maha suruda. Nüüd oli olukord muutunud. Liidurii-kides algasid riigipöörded: rikkad aristokraadid haarasid võimu, hävitasid demokraatliku korra ja läksid üle Sparta poolele. Ateenal aga ei olnud jõudu liitriigi lagunemist peatada.

405. aastal e. m. a. tungis Sparta laevastik ootamatult kallale Ateena laevastikule ja vallutas selle ilma lahinguta. Spartalased piirasid Ateena mere ja maa poolt ümber. Linn lõigati ära, toiduainete juurdevedu lakkas. Pärast viis kuud kestnud piiramist oli Ateena sunnitud alistuma.

Spartalased nõudsid Ateena müüride mahalõhkumist ja sõjalaevastiku riismete väljaandmist. Ateena mereliit lakkas olemast. Ateenas hävitati demokraatlik valitsemine ja Sparta toetusel haarasid mõneks ajaks võimu aristokraadid. Kõiki Kreeka riigiasju hakkas juhtima Sparta. Kuid hiljem taastati Ateenas uuesti demokraatia.

5. KREEKA KULTUUR V—IV SAJANDIL E. M. A.

§ 52. Olümpiamängud.

Müüdis Heraklesest jutustatakse, et pärast üht oma vägitegu tõi ta ohvreid Olümpose jumalatele ja pani aluse olümpiamängudele. Neid tuli kreeklastel korraldada iga nelja aasta tagant Eelise piirkonnas asuval tasandikul.

Niisugusel muinasjutulisel teel püüdsid kreeklased seletada kuulsate olümpiavõistluste tekkimist. Vana-Kreekas olid väga arenenud kehalised harjutused, mis pidid ette valmistama sõdade jaoks ja orjade rahustamiseks tugevaid, osavaid ning vastupidavaid kodanikke. Mitmesugustes kohtades Kreekas korraldati aeg-ajalt rahvarohkeid võistlusi. Neist võistlustest osavõtjad ja pealtvaatajad tulid ning sõitsid kokku sageli kaugetest piirkondadest. Kõige

armastatumad neist ülekreekalistest pidustustest olid olümpiamängud.

Olümpiamängud toimusid üks kord nelja aasta tagant. Mõni kuu enne nende algust saadeti kõigisse Kreeka riikidesse saadikud, kes kutsusid võistlustest osa võtma. Mängude ajal kuulutati Kreekas välja üldine rahu, s. t. tuli katkestada kõik sõjad. Mängudel toimusid võistlused jooksmises, maadluses, rusikavõitluses, ketta- ja odaheitmises, samuti ka sõjavankrivõistlused. Võitjad said autasuks oliiviokstest punutud pärjad ja pälvisid suurima austuse kogu Kreekas. Kõige tähtsamaks võistlusliigiks peeti sõjavankrite võiduajamist. Kuid sellest võisid osa võtta ainult rikkad inimesed, kellel oli igaühel mitu hobust.

Olümpiapidustuste vahelist nelja-aastast vaheaega nimetati o l ü m p i a a d i k s. Kreeklased oletasid, et esimest korda registreeriti mängude võitjate nimed 776. aastal e. m. a. Hiljem hakkasid kreeklased sellest aastast lugema oma ajaarvamist. Ka võistlusi endid nimetati olümpiaadiks.

Mängude läbiviimise kohal asusid Zeusi ja teiste jumalate templid, staadion, hipodroom[1], teater ja muud hooned. Kogu seda asulat nimetati O l ü m p i a k s. Pidustuste ajal sõitsid Olümpiasse kaupmehed kogu Kreekast ja müüsid seal oma kaupu.

Olümpiamängudel oli suur tähtsus mitmesuguste Kreeka rahvaste kultuurilisele lähenemisele.

§ 53. Teater.

Teatri tekkimine. Kevaditi ja hilissügiseti pühitseti Kreekas veini- ja veinivalmistamise jumala Dionüsose pidustusi. Kevadistel pidustustel kujutati näitlikult Dionüsose saabumist, kes oli ümbritsetud metsajumalustest — s a a t ü r i t e s t. Saatüreid kujutati sarvede ja sikujalgadega inimestena. Saatüritena riietatud talupoegade koor laulis Dionüsose auks kiidulaule, saates laule tantsudega. Koorist eraldus eeslaulja, kes jutustas laulva häälega müüte Dionüsose seiklustest, tema kannatustest ja võitudest. Jutustuse käigus väljendas koor oma tundeid — muret või rõõmu. Selliseid laule hakati nimetama t r a g ö ö d i a i k s.

VI sajandil e. m. a. arenes tragöödia edasi. Ta muutub koori laulust t e a t r i e t e n d u s e k s. Koori eeslaulja kõrvale ilmus

[1] *Hipodroom* — koht hobuste võiduajamiseks.

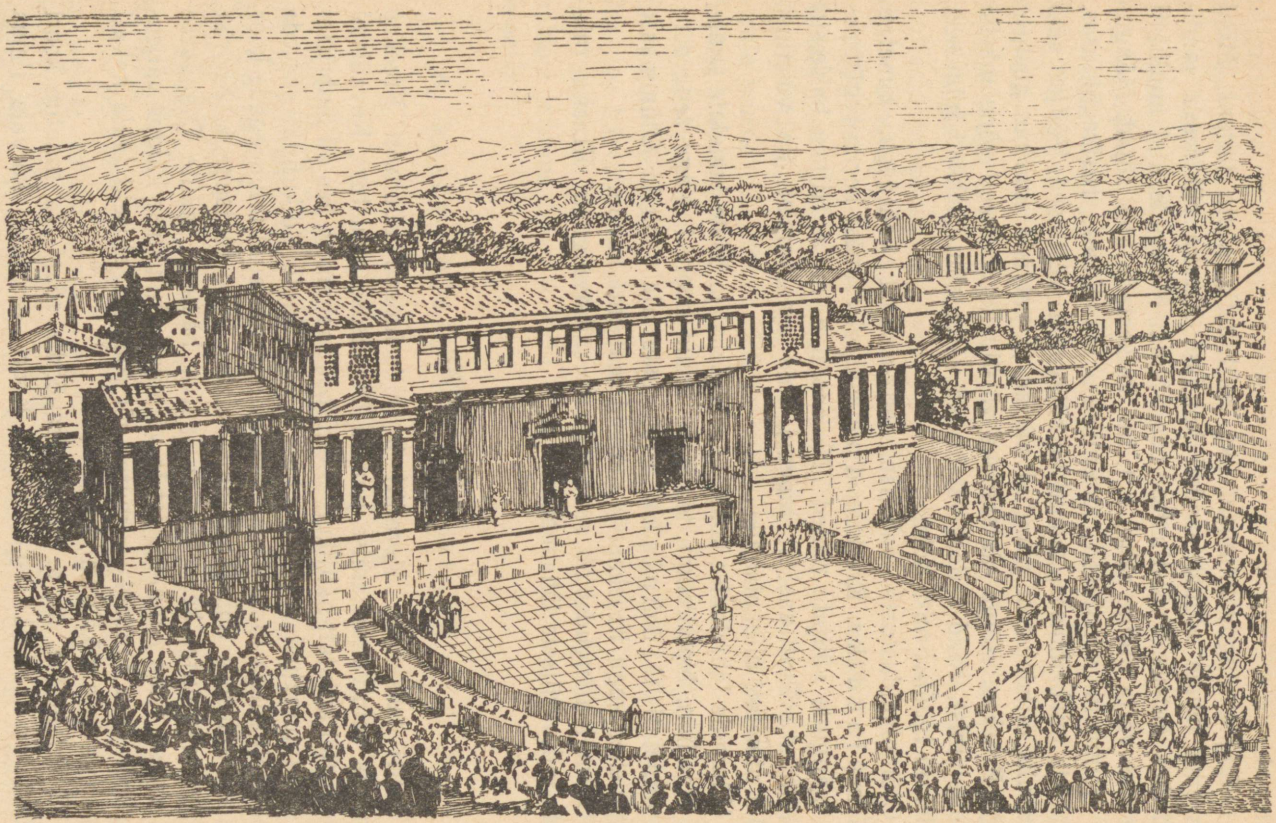

Kreeka teater.

näitleja. Vahetades rõivaid, kujutas ta mitmesuguseid isikuid ja pidas kahekõnet (dialoogi) koori eeslauljaga.

Kõrvuti müütidega Dionüsosest hakati esitama ka teisi müüte. Luuletajad hakkasid looma värsskõnet näitlejate jaoks ja dialooge ning laule koori jaoks. Koorilauljad riietusid nüüd mitte ainult kitsenahkadesse, vaid ka teistesse kostüümidesse, olenevalt tragöödia sisust.

Tragöödiaks nimetati niisugust etendust, kus kangelane hukkub võitluses. Teist laadi oli komöödia. Ta tekkis lõbusatest naljalauludest Dionüsose auks korraldatud sügispidustustel. Komöödia esitas kõike naeruvääristavalt: jumalaid, kangelasi, kaasaja tegelasi.

Nii tekkisid Kreekas teater ja kaks teatripala liiki: tragöödia ja komöödia.

Kreeka teatri ehitus. Oma lõpliku kuju sai teater V sajandil e. m. a. Teater asus lageda taeva all ja mahutas suure hulga pealtvaatajaid. Näiteks Ateena teater võis mahutada 17 tuhat inimest. Pealtvaatajate istekohad asetsesid poolringis ja olid enamasti ehitatud piki künkaveeru. Read kerkisid astangutena nagu tänapäeva tsirkuses.

Poolringi keskel asus plats, mida nimetati orkéstraks[1], mis tähendab «koht tantsude jaoks». Siin asus koor ja esinesid näitlejad. Orkestra taha oli ehitatud eriline ruum, mida nimetati skenéks[2], s. o. «telgiks». Algul oli see tõepoolest ajutine ruum, kus ainuke näitleja end ümber riietas. Hiljem hakkas skene endast kujutama palee või templi esikülge (fassaadi), mille ees toimus etendus (Kreeka teatris ei toimunud etendus kunagi maja sees).

Näitlejaiks olid Kreeka teatris ainult mehed, seetõttu täitsid mehed ka naiste osasid. Näitlejad, kes mängisid tragöödiates peaosasid, olid riietatud pidulikult, pikkadesse ja rasketesse rõivastesse ja kandsid kõrgeid peakatteid. Jalas olid neil erilised jalatsid, mis meenutasid külgeseotud pingikesi. Seda tehti selleks, et suurendada näitlejate pikkust. Nii tragöödiates kui ka komöödiates mängisid näitlejad alati näokatetes. Näokatted olid eredalt värvitud, teravate näojoontega ja avatud suuga. Etenduse käigus oli neid võimalik vahetada. Näokatted võimaldasid pealtvaatajail tegelasi kergesti eraldada ning oma avatud suu tõttu kõvendasid tegelaste häält. Kreeka teatri tohutute mõõtmete juures olid näokatted vajalikud.

Tragöödia. Täieliku õitsengu saavutas tragöödia V sajandil

[1] Siit tuleb sõna *orkester.*
[2] Siit tuleb sõna *stseen.*

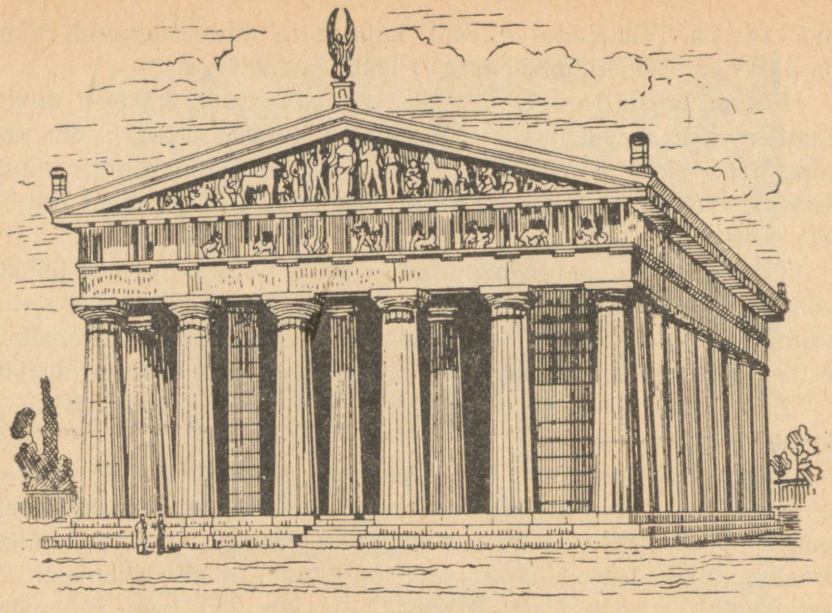

Kreeka tempel.

e. m. a. Ateenas. Suurimaks tragöödiate autoriks oli Kreeka-Pärsia sõdade kaasaegne ja neist osavõtja Aischülos.

Tragöödias «Pärslased» kirjeldas Aischülos Xerxese sõjaretke ja Salamise lahingut. Ta ülistab ateenlasi, kes kaitsevad oma vabadust pärslaste vastu. Aischülose teiste tragöödiate sisuks on müüdid. Niisuguseks tragöödiaks on «Aheldatud Prometheus», mis kujutab Prometheuse kannatusi ja murdumatut mehisust.

Komöödia. Suurimaks komöödiate autoriks Kreekas oli ateenlane Aristofánes. Ta alustas oma kirjanduslikku tegevust Peloponnesose sõja ajal.

Oma komöödiates väljendas Aristofanes Atika põlluharijate huve ja vaateid. Seepärast oli ta Peloponnesose sõja vastu. Oma eitavat suhtumist sellesse väljendas Aristofanes näidendis «Rahu».

Teatri tähtsus ühiskondlikus elus. Teater avaldas Kreekas suurt mõju ühiskondlikule elule. Mitte asjata ei seadnud Perikles sisse raha jaotamist vaesematele kodanikele selleks, et neil oleks võimalus külastada teatrietendusi.

Teatril oli kodanike suhtes suur tähtsus. Nii tragöödiates kui ka komöödiates arutleti tähtsaid küsimusi, mis rahvast erutasid:

riigikorda, sõda ja rahu, noorsoo kasvatamist. Kirjanikud panid inimesi mõtlema nende küsimuste üle, püüdsid kodanikele näidata nende küsimuste niisugust lahendust, mis näis neile enestele kõige õigemana.

§ 54. Kunst.

Arhitektuur. Kreeka ühiskondliku elu ulatusliku arenemise, rohkearvuliste pidustuste ja võimlemisvõistluste tõttu veetis Kreeka kodanik vähe oma ajast kodus. Turud, koosolekuplatsid, templid, teatrid, staadionid meelitasid hulgaliselt rahvast kokku. Seda soodustas ka Kreeka suurepärane kliima rohkearvuliste selgete, päikesepaisteliste, soojade päevadega aastas.

Seetõttu isegi jõukad kreeklased hoolitsesid vähe oma eramajade kauniduse eest. Kogu tähelepanu ja kõik jõud olid suunatud ühiskondlike hoonete ehitamisele. Selleks oli Kreekas suurepärast ehitusmaterjali: vastupidavat kivi, väga head marmorit, head savi.

Ühiskondlikke hooneid ehitati kivist ja marmorist. Mõned hoonete osad kaunistati kumerate kujutistega (reljeefidega) ja värviti.

Kreeka tempel ehitati pikaksvenitatud ristküliku kujul, mis oli igast küljest ümbritsetud sammastega. Teda kattis kaheviiluline tellistest katus.

Kõrge arengu saavutas kreeka arhitektuur Ateenas Periklese ajal. Tema ajal ehitati valmis ja laiendati Ateena akropolis, mis oli hävitatud pärslaste poolt 480. aastal e. m. a. Sinna püstitati Párthenon, jumalanna Athena — Ateena linna kaitsjanna tempel. Templis seisis elevandiluust ja kullast 12 m kõrgune Athena kuju, kuulsa skulptori Feidiase töö. Osa Parthenonist on säilinud meie päevini ja paneb hämmastama oma kaunidusega.

Skulptuur. Ühelgi vana-aja rahval ei ole skulptuur saavutanud niisugust täiuslikkust kui kreeklastel.

Kettaheitja.

Kreeklased jälgisid hoolikalt noorsoo füüsilist kasvatamist. Füüsiline osavus ja vastupidavus olid vajalikud kreeklasele-sõjamehele, kes oli alati valmis välja astuma nii välisvaenlase kui ka ülestõusnud orjade vastu.

Kõik võimlemisharjutused ja võistlused sooritati ilma rõivasteta. Seetõttu võisid kreeka skulptorid jälgida ja tundma õppida võimleja keha kõigis asendites. Just seepärast hakkasidki kreeklased esimestena inimkeha õigesti kujutama. Veel enam: kreeka skulptorid näitasid oma raidkujudes kõige tervema, kõige kaunima inimkeha kuju.

Kreeka skulptoritest tuleb esile tõsta ateenlast Myronit, kes elas umbes V sajandi keskpaiku e. m. a. Skulptor seadis enda eesmärgiks kujutada inimkeha liikumise momendil. Tema kõige kuulsam raidkuju on «Kettaheitja». See kujutab noort inimest sel hetkel, kui ta heidab ketast.

Kõige kuulsamaks ateena skulptoriks peetakse Feidiast, kellest oli juttu eespool. Feidias kujutas peamiselt jumalaid. Me juba räägisime Athena raidkujust Parthenonis. Teiseks tema teoseks oli määratu suur troonil istuva Zeusi raidkuju. See asus Zeusi templis Olümposes. Feidiase raidkujud on hämmastanud kaasaegseid oma kauniduse ja ülevusega, mida ta oskas omistada jumalate kujudele.

Peale suurte raidkujude, mis kujutasid jumalaid ja inimesi oma jõu ja ilu õitsengus, oli kreeklastel ka väikseid kujukesi, mis kujutasid jõuetuid vanaeitesid, koomilisi näitlejaid. Kuid selliseid kujusid on säilinud vähe.

§ 55. Teadus.

Kreeka teaduse tekkimine. Kreeklased rajasid palju kolooniaid ja reisisid kauplemise eesmärgil mööda merd. Nii kolooniates kui ka kaubanduslike sõitude ajal tutvusid kreeklased võõraste maadega, kohtusid teiste rahvastega, uute kommete ja tavadega. See äratas neis huvi ja andis tõuke ümbritseva maailma tundmaõppimiseks.

Kreeka teadus sai alguse VII—VI sajandil e. m. a. Väike-Aasias, suurtes linnriikides Mileetoses ja Éfesoses. Väike-Aasia kreeklastel arenes varem kui euroopa kreeklastel käsitöö ja kaubandus. Väike-Aasia linnad (eriti Mileetos) rajasid kõige rohkem kolooniaid.

Pealegi asusid Väike-Aasia linnad Idamaadele lähedal. Me teame, et Idamaal tekkisid varakult algteadmised matemaatika ja

astronoomia alal, ilmus kalender. Kõik need teadmised tungisid ka Väike-Aasiasse.

Kreeka õpetlased arendasid edasi teaduslikke kujutlusi maailmast.

Suuri edusamme tegi Kreekas astronoomia. Kreeka õpetlased määrasid kindlaks päikesevarjutusi, tegid kindlaks rea tähtede asendi. Mõned kreeka õpetlaste avastused matemaatika alal on säilitanud oma tähtsuse ka meie päevini.

Kreeklased uurisid samuti meditsiini, botaanikat, geograafiat, ajalugu. Looduse kohta kogutud teadusalased teadmised võimaldasid mõnel kreeka õpetlasel avalikult teatada, et maailm ei ole loodud jumala poolt. See andis tugeva hoobi religioonile, mis väitis, et maailma on loonud jumal.

Ajalugu. Herodotos. Kreeklased hakkasid varakult huvi tundma oma mineviku vastu. Esialgu anti jutustusi möödunud sündmustest edasi moonutatud, muinasloolisel kujul. Niisugused on muistendid Trooja sõjast, Odüsseuse rännakutest, argonautide retkest ja teised müüdid. Tõeliste ajalooliste sündmuste avastamine neis muistendeis on väga raske.

V sajandil e. m. a. muutusid ajaloolised jutustused seoses ühiskondliku elu arenemise ja teaduse kasvuga usaldatavamaks. Esimeseks suureks kreeka ajaloolaseks oli Heródotos. Ta pärines Väike-Aasiast, kuid hiljem asus elama Ateenasse, kus kirjutaski oma ajaloolised teosed.

Herodotos.

Herodotos reisis palju. Ta viibis Egiptuses, Babüloonias, Musta mere põhjarannikul asuvais Kreeka kolooniates ja paljudes Euroopa-Kreeka riikides. Nende reiside ajal kogus Herodotos hulgaliselt andmeid maade mineviku kohta, kus ta viibis.

Herodotost nimetatakse «ajaloo isaks». Ta lõi suure teose, milles kirjeldas Kreeka-Pärsia sõdade ajalugu. Samas teoses esitas Herodotos nende maade (Egiptuse, Babüloonia, Pärsia, Sküütia jt.)

ajalugu, kellega kreeklased kokku puutusid. Eriti huvitavad ja tähtsad meile on need andmed, mis Herodotos esitab sküütide kohta.

Herodotose ajalooline töö on kirjutatud väga elavalt. Selles on rohkesti huvitavaid jutustusi. Ühtlasi sisaldab ta palju väärtuslikke ajaloolisi andmeid. Kuid Herodotos ei suutnud veel anda ajalooliste sündmuste teaduslikku seletust. Tema ajaloos on palju mitteusutavat ja muinasjutulist. Ajaloolisi sündmusi seletab Herodotos jumala tahtega.

Kreeka kultuur on loodud orjade töö arvel. Kreeka kultuur — teater, kunst, teadus — oli rahva kultuur, sest ta loodi kreeka rahva poolt. Kuid selle lõid vabad inimesed, mitte aga orjad.

Orjad ei saanud luua oma kultuuri. Nad kuulusid erinevatesse hõimudesse, neil ei olnud ühist keelt. Orjad elasid niivõrd rasketes tingimustes, neid rõhuti niivõrd rängasti, et neil ei olnud mingisuguseid võimalusi kultuuriliseks arenemiseks. Isegi oma isandate — kreeklaste — kultuuri ei saanud nad kasutada. Orjadel oli näiteks keelatud sissepääs teatrisse.

Miks saavutas kreeka kultuur niisuguse kõrge arengu? See oli võimalik ainult sellepärast, et see kultuur oli rajatud orjade julmale rõhumisele. Selleks, et kodanikud saaksid pühendada oma aega ühiskondlikule tegevusele, tegelda teaduse ja kunstiga, külastada teatrit, oli vaja neid vabastada raskest, kurnavast tööst ja anda neile palju vaba aega. Orjad töötasid, kodanikele jäi vaba aeg. Peale selle said ateenlased suuri sissetulekuid oma liitlastelt.

Talupoegadel, väikekaupmeestel ja käsitöölistel, linnakehvikutel orje ei olnud, ja nad hankisid ise endile elatusvahendeid. Kuid paljud neist said tasu sõjaväeteenistuse eest, riiklike kohustuste täitmise eest, samuti ka teatriraha. Periklese ajal toideti umbes 20 tuhat kodanikku riigi arvel, s. o. orjade töö arvel. Seega oli *kogu Kreeka ühiskonna elu ja kogu tema kultuur rajatud orjade rõhumisele.*

Kreeka kultuuri ülemaailmne tähtsus. Kreeka kultuuril oli määratu suur tähtsus inimkonna kultuurilises arengus.

Kreeklased rajasid esimestena Lääne ajaloos teatri, lõid tragöödia ja komöödia. Kreeka teatri mõjul kujunes teater teistel rahvastel.

Kreeka ühiskondlike hoonete vorm kordus palju kordi hilisema aja arhitektuuris.

Skulptuuri alal lõid kreeklased esmakordselt suurepärase inimkeha kauneid näidiseid. Vähesed tervena säilinud kreeka raidkujud

moodustavad ühe muuseumide aaretest. Kreeklaste näidiste varal õpivad meie noored kunstnikud õigesti edasi andma inimkeha proportsioone.

Lõpuks, kreeklased panid aluse paljudele teadustele.

6. KREEKA LANGUS. MAKEDOONIA ALEKSANDRI RIIK JA SELLE LAGUNEMINE.

§ 56. Kreeka langus IV sajandil e. m. a.

Talupoegade ja käsitööliste laostumine. Peloponnesose sõja tõttu said kannatada kaupmehed, käsitöölised, eriti aga talupojad. Paljud Kreeka piirkonnad olid laastatud. Talupoegadel oli väga raske oma majapidamist taastada. Kasutades nende rasket olukorda, ostsid rikkad üles väikseid maatükke või võtsid neid ära võlgade katteks. Nii tekivad Kreekas, eriti Atikas, kes oli saanud sõja tõttu kõige rohkem kannatada, suurmaavaldused, kus hakatakse laialdaselt rakendama orjade tööd. Laostunud talupojad olid sunnitud minema linna, et seal teenistust otsida.

Kuid ka linnas muutus lihtinimeste olukord väga raskeks. Sõda oli esile kutsunud käsitöö ja kaubanduse tagasimineku. Vabadel vaesematel inimestel oli juba varem raske endale tööd leida, sest kõikjal rakendati orjade tööd. Nüüd aga, pärast sõda, muutus vaeste inimeste olukord meeleheitlikuks. Jäi üle kas surra nälga või elada rikaste inimeste almustest ja riiklikust toetusest.

Klassivõitluse tugevnemine. Võitlus rikaste ja vaeste vahel saavutas äärmise astme.

Selles võitluses rikaste vastu toetasid vaeseid sageli orjad. Vaeste vastu ei tundnud orjad viha, sest vabade vaesemate inimeste olukord ei olnud palju parem orjade olukorrast. Nii orjadel kui ka vaestel oli ühine vaenlane — rikkad orjapidajad. Sellepärast astusidki klassivõitluses IV sajandil e. m. a. vabad vaesemad inimesed ja orjad sageli koos välja.

Üsna IV sajandi algul e. m. a. paljastati Spartas helootide ja vaesunud spartalaste suur vandenõu. Korintoses hävitasid vaesed ja orjad palju rikkaid orjapidajaid, võttes ära nende vara. Mõni aeg hiljem toimus seesama Argose linnas (Peloponnesoses), kus ülestõusnud lõid teivastega surnuks 1500 rikast.

Kuid need ülestõusud ei saanud rahvahulkade olukorda paran-

dada. Nii vabadel vaesematel inimestel kui ka orjadel ei olnud selget tegevusplaani ega kindlat organisatsiooni. Nad ei teadnud, millega orjust asendada, missugusel teel saab lõpu teha inimese rõhumisele teise inimese poolt. Pärast ülestõusude esimesi edusamme toibusid ellujäänud orjapidajad hirmust ja kogusid jõude. Nad õiendasid ülestõusnutega arved ja taastasid vana korra. Kuid kõik need ülestõusud kõigutasid vähehaaval orjanduslikku korda.

Kreeka riikide nõrgenemine. Peloponnesose sõda mitte üksnes kiirendas talupoegade ja käsitööliste laostumist: ta põhjustas ka Kreeka riikide nõrgenemise.

Sõda nõrgendas Ateenat: liitlased lõid lahku, nende rahalised sissemaksed lõpetati, laevastik vähenes. Ateena ei suutnud sõjalisest lüüasaamisest enam kunagi toibuda.

Kuid Peloponnesose sõda ei toonud suurt edu ka Spartale. Esialgu haaras Sparta endale Kreeka riigiasjade juhtimise. Kuid sparta aristokraatia ei tulnud selle juhtimisega toime. Ta ainult hävitas relvastatud jõu abil Kreeka riikides demokraatia ja pani võimu juurde aristokraadid. Spartalaste vägivaldne teguviis kutsus nende vastu esile üldise viha.

See viha kasvas üle avalikuks ülestõusuks Sparta riigi vastu.

Alalised sõjad IV sajandi esimesel poolel e. m. a. nõrgendasid Kreeka riike veelgi enam. Sõjategevus takistas kaubandust, õõnestas põllumajandust. Üha raskem oli värvata sõjaväkke raskelt-relvastatud sõjamehi (hopliite), sest need väikeomanikud, kelle hulgast hopliite värvati, olid laostunud.

Seetõttu olid Kreeka riigid sunnitud IV sajandil e. m. a. ikka sagedamini kasutama palgalist sõjavägе. Palgasõjamehi värvati vaesemate inimeste hulgast, kellele sõjaväeteenistus muutus elatusvahendiks. Väepealikud palkasid oma vahendite eest vilunud sõjamehi ning astusid siis ükskõik missuguse riigi ja isegi eraisikute teenistusse. Palju kreeka palgasõjamehi teenis Pärsias.

§ 57. Makedoonia tugevnemine.

Makedoonia loodus ja rahvastik. Kreeka põhjaosas asus Makedoonia. Seda osa Makedooniast, mis ühines merega, nimetati Alam-Makedooniaks. See paistis silma oma pehme kliima poolest. Ülem-Makedoonia oli mägine piirkond võrdlemisi karmide kliimaatiliste tingimustega: talvel olid seal pakased ja jõed kattusid jääga.

Maad asustasid makedoonlased, üks Balkani poolsaare hõimudest.

Oma arenemise poolest oli Makedoonia Kreekast tugevasti maha jäänud. Veel V sajandil e. m. a. olid rahvastiku ainukesteks tegevusaladeks põlluharimine ja karjakasvatus. Kaubandus peaaegu puudus, suuri linnu ei olnud. Orje oli vähe. Rahvastiku peamise massi moodustasid talupojad. Neil oli veel säilinud kogukondlik kord.

Kuningavõim oli piiratud sugukondliku ülemkihi ja hõimujuhtide poolt. Makedoonias oli ka rahvakoosolek sõjaväe-kokkutulekute näol. Alalist sõjaväge Makedoonias ei olnud. Vajaduse korral kutsusid kuningas ja juhid kokku maakaitseväe.

Filippos II. Ühtse ning tugeva Makedoonia riigi loojaks oli Filippos II, kes valitses aastail 359—336 e. m. a. Noores eas elas ta mõned aastad Kreekas ja tutvus põhjalikult kreeklaste eluga ning kreeka kultuuriga.

Saanud kuningaks, teostas Filippos Makedoonias palju tähtsaid reforme. Tema esimeseks ülesandeks oli tugevdada oma võimu. Ta ühendas kogu Makedoonia, võttes hõimujuhtidelt ära nende iseseisvuse. Sugukondlik ülemkiht kaotas endise tähtsuse ning hakkas teenima Filippose õukonnas ja sõjaväes.

Järk-järgult arenesid Makedoonias käsitöö ja kaubandus, viidi sisse kuldraha, ehitati uusi linnu ja häid teid, rajati laevastik.

Makedoonia sõjavägi. Filippose üheks tähtsamaks ümberkujunduseks oli sõjaasjanduse reform. Endiste aegade ebakorrapärane maakaitsevägi muutus tema ajal distsiplineeritud alaliseks sõjaväeks.

Talupojad teenisid jalaväes, ülemkiht — ratsaväes. Jalaväes oli sisse viidud kreeka hopliitide rivi, kuid see oli veelgi tihedam ja sügavam. Iga rea sõjamehed seisid tihedalt õlg õla kõrval, kattes end kilpidega. Ridade arv ulatus 16-ni. Odad olid sõjameestel nii pikad, et lahingus kuus esimest rida sirutasid need rinde ette. Sellist raske-jalaväe rivi nimetati makedoonia faalanksiks.

Rünnaku ajal rõhusid faalanksi tagumised read eesmistele peale, ja see tihe sõjameeste mass, olles eespoolt kaetud kilpidega ja ähvardav oma ülestõstetud odadega, kujutas endast purustamatut jõudu.

Suurt osa Makedoonia sõjaväes etendas raske-ratsavägi. Suurekasvulistel hobustel istusid soomusrüüs ja kiivreis ratsanikud, kes olid relvastatud mõõkade ja odadega. Lahingus andis Makedoonia raske-ratsavägi vaenlasele esimese löögi.

§ 58. Kreeka vallutamine Makedoonia poolt.

Filippose vahelesegamine Kreeka asjadesse. Tugeva sõjaväe abil vallutas Filippos Kreeka linnad Egeuse mere põhjarannikul kuni väinadeni. Laiendades ja tugevdades oma võimsust põhjas, hakkas Filippos segama ka Kreeka asjadesse.

Seda põhjustasid alalised tülid kreeklaste vahel. Kreeka orjapidajad taotlesid tugevat monarhistlikku võimu, kes kaitseks neid vaesemate inimeste ja orjade ülestõusude eest. Niisuguse võimu võisid nad leida Filippose näol. Kreekas kujuneb rühm Makedoonia pooldajaid, keda toetavad rikkad ja suursugused orjapidajad.

Makedoonia pooldajad taotlesid seda, et anda Kreeka Filippose võimu alla. Mõned nende juhid olid Filippose poolt ära ostetud.

Demokraatide — Makedooniale allumise vastaste — eesotsas oli väljapaistev Ateena kõnemees Demósthenes. Noores eas oli tal halb tervis ja nõrk hääl. Kuid visa tööga, pideva harjutamisega sai ta neist puudustest üle ja muutus hiilgavaks kõnemeheks. Demosthenes pidas Filippost Kreeka vabaduse ohtlikumaks vaenlaseks. Tuginedes rahva toetusele, esines Demosthenes kõnedega Filippose ja tema pooldajate vastu. Ta kutsus ateenlasi üles Makedoonia kuningale vastulööki andma. Seni kui rahvakoosolekul käisid läbirääkimised ja vaidlused Filippose vastaste ning pooldajate vahel, vallutas Makedoonia sõjavägi kogu Põhja-Kreeka. Filippos hakkas vahele segama seni vallutamata Kreeka asjadesse. Ta toetas kõikjal aristokraate demokraatide vastu.

Chaironeia lahing. Lõpuks tungis Filippos sõjaväega Kesk-Kreekasse. Ateenlased sõlmisid liidu teebailastega ja astusid makedoonlaste vastu välja.

Lahingus Chaironéia linna juures Kesk-Kreekas purustas Filippose sõjavägi liitlaste sõjaväe (338. aastal e. m. a.).

Pärast Chaironeia lahingut läks ülemvõim Kreekas Makedooniale. Filippos pani kõikjal võimu juurde aristokraadid, kõik sõjaliselt tähtsad punktid aga hõivas oma sõjaväega.

§ 59. Makedoonia Aleksandri sõjaretk Idamaale.

Aleksander — Makedoonia kuningas. 336. aastal e. m. a. tapeti Filippos Makedoonias. Ta tapeti vandeseltslaste poolt vana sugukondliku ülemkihi hulgast, kes tasusid Filipposele kätte selle eest, et ta oli nad võimust ilma jätnud.

Makedoonia kuningaks sai Filippose 20-aastane poeg Aleksander. Juba lapsena hämmastas ta lähikonda oma võimete, vapruse ja sihikindlusega. Kuid Aleksander oli ühtlasi äärmiselt auahne, äkiline ja julm. Filippos andis pojale suurepärase kreeka hariduse. Juba 16-aastaselt võttis Aleksander osa Filippose sõjaretkedest.

Saanud kuningaks, õiendas Aleksander halastamatult arveid vandeseltslastega ja vana ülemkihi nende esindajatega, kes talle ohtlikena näisid.

Makedoonia Aleksander.

Teade Filippose tapmisest kutsus Kreekas esile rahutuse. Demokraadid otsustasid kasutada asjaolu, et uus Makedoonia kuningas on noor, ja vabastada end Makedoonia võimu alt. Teebais puhkes ülestõus. Ateenas ja teistes riikides teostati suuri sõjalisi ettevalmistusi.

Aleksander sooritas Makedoonia sõjaväe eesotsas kaks sõjaretke Kreekasse. Teebai vallutati tormijooksuga, linn tehti maatasa. Ellujäänud elanikud müüdi orjusesse. Julm arveteõiendus Teebaiga kohutas kreeklasi. Kreeka alistus uuesti Makedooniale.

Sõda Pärsia vastu. Väike-Aasia vallutamine. Makedoonia ülemkiht ja kreeka orjapidajad taotlesid uute maade, orjade ja rikkuste haaramist. Seepärast otsustas Aleksander alustada sõda Pärsia vastu. 334. aasta kevadel e. m. a. sõitsid Kreeka-Makedoonia sõjaväed läbi Hellespontose ja tungisid Väike-Aasiasse. Aleksandril oli suhteliselt väike sõjavägi: 30 tuhat jalaväelast, 5 tuhat ratsaväelast ja 160 sõjalaevast koosnev laevastik. Kokkupõrkes pärslaste eeljõududega Graníkose jõe ääres saavutasid enam organiseeritud ja distsiplineeritud Kreeka-Makedoonia sõjaväed võidu.

Pärast seda alistus enamik Kreeka linnu Väike-Aasias vabatahtlikult Aleksandrile.

Aleksander, kes oli Kreekas demokraatliku liikumise julmalt maha surunud, esitas end Väike-Aasias kreeka demokraatia kaitsjana pärslaste ja aristokraatide vastu. Säärane käitumine oli talle

antud hetkel kasulik. Nende linnade demokraadid tõusid Aleksandri lähenemisel üles aristokraatide ja Pärsia valitsejate vastu ning avasid makedoonlastele väravad.

Issose lahing. Süüria vallutamine. Vallutanud Väike-Aasia, jõudsid Kreeka-Makedoonia sõjaväed välja Põhja-Süüriasse. Siin, mererannikul, kitsal tasandikul väikese Issose linna lähedal, ootasid neid pärslaste peajõud. Neid juhtis Pärsia kuningas Dareios III.

Arvuliselt ületasid pärslased makedoonlasi ja kreeklasi tunduvalt. Kuid kitsal tasandikul ei saanud nad kõiki oma jõude laiali paigutada. Äge lahing lõppes jällegi makedoonlaste võiduga. Dareiosel läks vaevu korda end põgenemisega päästa.

Egiptuse vallutamine. Kreeka-Makedoonia sõjaväed suundusid Niiluse orgu. Egiptlased vihkasid pärslasi rõhumise pärast, ja olid korduvalt nende vastu üles tõusnud. Seepärast võeti makedoonlasi ja kreeklasi Egiptuses vastu kui Pärsia ikkest vabastajaid. Preestrid kuulutasid Aleksandri jumala pojaks ja Egiptuse kuningaks.

Egiptuses viibimise ajal rajas Aleksander Niiluse deltas linna, mis nimetati tema nime järgi Aleksandriaks. See linn muutus hiljem üheks vana-aja kõige rikkamaks ja kultuursemaks keskuseks.

Dareiose lõplik lüüasaamine. Egiptusest liikusid makedoonlased Mesopotaamiasse. Ületanud Eufrati ja Tigrise jõe, kohtusid nad Ninive varemete lähedal Dareiose sõjaväega, kes oli värvatud Dareiose riigi kogu idaosast (lääneosa oli juba kaotatud).

Hoolimata jõudude tohutust ülekaalust löödi pärslased ka seekord puruks. Makedoonlaste kõrgem sõjatehnika ja Aleksandri kui väejuhi oskus pääsesid võidule (331. aastal e. m. a.). Dareiosel õnnestus põgeneda. Varsti pärast seda tapeti ta oma lähikondlaste poolt.

Pärast lahingut Ninive varemete juures vallutasid makedoonlased Babüloni ja teised Pärsia riigi linnad peaaegu ilma vastupanuta. Kuningapaleede keldritest said Aleksander ja tema väejuhid loendamatuid rikkusi.

Sõjaretk Kesk-Aasiasse. Pärast Pärsia riigi purustamist liikus Aleksander edasi Itta.

Läbinud Kaspia mere lõunaranniku, jõudsid Kreeka-Makedoonia sõjaväed tänapäeva Afganistani territooriumile. Sealt tungisid nad Kesk-Aasiasse.

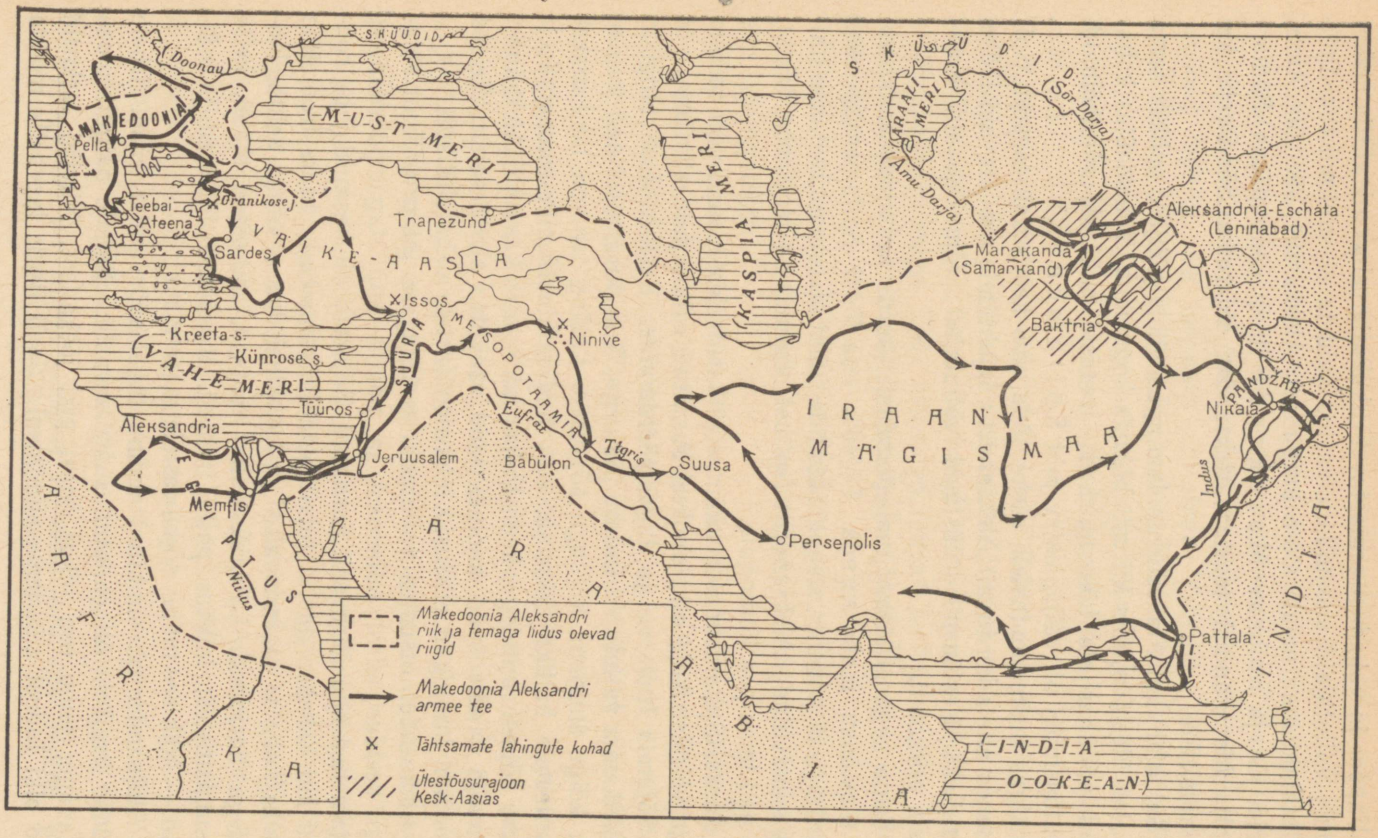

Makedoonia Aleksandri sõjaretked.

Vapper ja vabadust armastav Kesk-Aasia rahvastik võttis makedoonia vallutajaid vaenulikult vastu. Kuid ta ei suutnud takistada vallutajaid oma maale sisse tungimast. Aleksander läks üle Amú-Darjá jõe ja vallutas Marakandi linna (tänapäeva Samarkand). Marakandist teostas Aleksander sõjaretke Sõr-Darjá jõe ülemjooksule.

Sel ajal kui Makedoonia kuningas viibis põhjas, puhkes tema tagalas ülestõus, mis kiiresti hõlmas kogu maa. Tõusid üles kohalikud põlluharijate hõimud, keda toetasid sküütide rändhõimud. Ülestõusnutel oli väljapaistev juht Spitaménos.

Algas makedoonlastele raske sõda, mis kestis kaks aastat. Spitamenos andis korduvalt Aleksandri väejuhtidele purustavaid lööke. Vastuseks ülestõusule rüüstasid vallutajad palju õitsvaid Kesk-Aasia piirkondi.

Kaua aega ei läinud makedoonlastel korda Spitamenost tabada ja ülestõusu maha suruda. Lõpuks aga löödi Spitamenose väed puruks ja ta põgenes steppi. Sküütide juhid otsustasid reetmise hinnaga saavutada Aleksandrilt lepitust: tapnud Spitamenose, läkitasid nad tema pea kuningale.

Pärast Spitamenose hukkumist jätkasid ülestõusnud veel mõnda aega võitlust, kuid olid seejärel sunnitud vallutajaile alistuma.

Sõjaretk Indiasse ja tagasipöördumine. Kesk-Aasiast tungisid makedoonia vallutajad Induse jõe orgu. Siin purustasid nad Induse oru kõige suurema kuninga sõjaväed. Lahing temaga läks makedoonlastele kalliks maksma, sest nad puutusid siin esmakordselt kokku sõjaelevantidega, keda Indias lahingutes kasutati. Aleksandri sõjavägi kandis suuri kaotusi, kuid saavutas siiski võidu. Teised Pandžabi kuningad alistusid makedoonlastele vabatahtlikult.

Aleksander otsustas vallutada ka Gangese jõe oru. Kuid sõjavägi keeldus edasi minemast ja nõudis koju tagasipöördumist. Sõjamehed olid äärmiselt kurnatud. Sõjaretk oli kestnud juba rohkem kui kaheksa aastat tulvil ohte ja kannatusi. India troopiline loodus kohutas makedoonlasi ja kreeklasi, kes ei olnud sellise loodusega harjunud. Läbipääsmatud metsad, mürgised maod, kelle hammustustest hukkus palju inimesi, troopilised äikesed ja vihmad — kõik see mõjus sõjameestele masendavalt.

Aleksander oli sunnitud andma tagasipöördumise käsu. Ühele Induse lisajõele oli ehitatud suur laevastik. Sellele paigutati osa sõjaväge; teine osa liikus edasi piki jõekallast. Niiviisi laskusid nad piki Indust alla tema suudmeni. Sealt liikus laevastik mööda

India ookeani läände, sõjavägi läks maad mööda. 324. aasta algul e. m. a. kohtusid sõjavägi ja laevastik Tigrise jõesuus. Nii lõppes Aleksandri ida-sõjakäik, mis oli kestnud peaaegu kümme aastat.

Aleksandri surm ja tema riigi lagunemine. Pärast Indiast tagasipöördumist hakkas Aleksander uut sõjaretke ette valmistama, seekord läände. Ta kavatses vallutada Vahemere läänepoolsed maad: Põhja-Aafrika, Itaalia, Hispaania. Kuid mõni päev enne sõjaretkele minekut Aleksander haigestus ja mõne päeva pärast suri Babülonis, mille ta oli teinud oma riigi pealinnaks (323. aastal e. m. a.).

Aleksandri riik, mis ulatus Indusest Doonauni, oli kõige suurem neist riikidest, mis olid eksisteerinud enne teda. Kuid ta ei olnud kindel. Temasse kuulusid maad ja piirkonnad, mis ei olnud seotud kaubandusega. Teda asustasid rahvad ja hõimud, kes kõnelesid erinevaid keeli. Nende kultuur ja majanduslik elu olid samuti erinevad.

Pärast Aleksandri surma tema riik lagunes. Aleksandri väejuhid haarasid üksikud maad algul kui valitsejad. Hiljem kuulutasid nad end kuningateks.

Nii lagunes Aleksandri ühtne riik kolmeks: 1) Kreeka-Makedooniaks, mis hõlmas Makedoonia ja Kreeka; 2) Egiptuseks ja 3) Süüriaks, kuhu esialgu kuulus suurem osa Aleksandri Aasia valdustest. Peale selle oli veel väikseid riike Väike-Aasias.

Egiptuse monarhia. Pärast Makedoonia Aleksandri riigi lagunemist kujunenud riikides arenes intensiivselt orjus, tegid suuri edusamme tehnika, käsitöö, kaubandus, ehitustöö. Eriti rikas ja tugev oli Egiptuse monarhia[1]. Seal valitses Ptolemáiose dünastia, mis põlvnes ühest Makedoonia Aleksandri väejuhist.

Ptolemaiosed valitsesid orjapidajatele tuginedes, kes enamikus olid Egiptusesse ümber asunud kreeklased ja makedoonlased. Ptolemaiostel oli rohkearvuline sõjavägi, mis koosnes väikepõlluharijatest, kes said jaosmaid ja olid selle eest kohustatud teenima sõjaväes. Suur hulk ametnikke kogus egiptuse rahvastikult, kes oli õigusteta seisundis, määratu suuri makse.

Rohkearvulised orjad töötasid kõrgemate ametnike, ülemkihi ja preestrite mõisates, kudumistöökodades ja õliveskites. Ptole-

[1] *Monarhiaks* nimetatakse niisugust valitsemisvormi, kus kõrgem võim riigis kuulub ühele inimesele ja läheb üle pärimise teel.

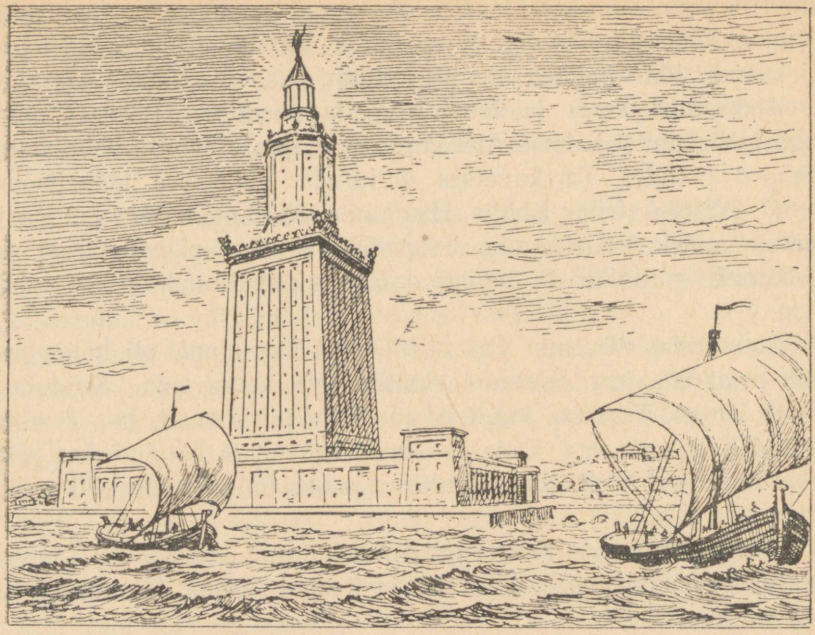

Farose majakas Aleksandrias.

maiostele kuulusid parimad maad Egiptuses ja suur hulk töökodasid. Kogu Egiptuse kaubandus teiste maadega oli kuninga käes.

Egiptuse pealinnaks oli Aleksandria. See oli suur linn, mille elanikkond ulatus 700 tuhande inimeseni ning koosnes kreeklastest, makedoonlastest, egiptlastest ja juutidest. Aleksandria oli mere- ja jõeteede (Niiluse) kaudu seotud paljude maailma maadega. Aleksandriasse sõitsid kõikjalt kaupmehed. Linnas olid sirged, laiad tänavad, mis olid kaunistatud suurepäraste hoonete, aedade, väljakute ja purskkaevudega. Kahte Aleksandria sadamat valgustas tohutu suur majakas, mis asus F a r o s e saarel. Majakas kujutas endast kõrget torni, mille tipus kupli all süüdati öösiti põlevaine. Selle majaka valgus oli meresõitjaile näha mitu kilomeetrit enne linna.

Kõige tähelepanuväärsemaks ehituseks Egiptuse pealinnas oli M u s é i o n (muuseum). Seal asus suur raamatukogu, milles oli mitusada tuhat käsikirjalist raamatut. Museioni olid kogutud mitmesugused kollektsioonid, seal olid kabinetid teaduslike tööde

jaoks ja loenguruumid. Museioni juures elasid õpetlased. Teadus saavutas Aleksandrias suure arengu.

Kokkuvõte. Vana-Kreekas toimub orjandusliku ühiskonna edasiarenemine. Ilmub hulgaliselt sissetoodud orje. Tekivad orjanduslikud töökojad, mis valmistavad kaupu müügiks. Areneb merekaubandus Vahemerel, Mustal merel ja Aasovi merel. Nende rannikuil rajavad kreeklased oma asulaid (kolooniaid) ja teostavad kaubandust kohaliku rahvastikuga.

Vana-Kreeka ei olnud ühtne riik, ta koosnes paljudest väikestest iseseisvatest linnriikidest (polistest). Need ühinesid liiduks niisuguste suurte linnriikide ülevõimu alla, nagu Sparta ja Ateena.

IV sajandil e. m. a. algab Kreeka linnriikide langemine. Nad satuvad Makedoonia võimu alla. Määratu suur, kuid ebakindel Makedoonia Aleksandri riik laguneb mitmeks suureks orjanduslikuks riigiks.

Orjatöö alusel saavutas Kreeka orjanduslikes riikides kõrge õitsengu kultuur. Vana-Kreeka kultuur avaldas tugevat mõju inimkonna edasisele kultuurilisele arenemisele.

VANA-ROOMA

1. ROOMA ORJANDUSLIKU VABARIIGI TEKKIMINE JA TÕUS.

§ 60. Vana-Itaalia loodus ja rahvastik.

Rooma riik tekkis Itaalias, Apenniini poolsaarel. Ta ulatub pika ribana loodest kagusse, tungides kaugele merre. Lõunas, üksikus kitsas väinas asub suur ja viljarikas Sitsiilia saar, läänes — Sardiinia ja Korsika saared.

Itaalias olid tingimused põlluharimise ja karjakasvatuse arenemiseks palju paremad kui Kreekas. Kliima on Itaalias hea ja jõed — Po ning Tiber — veerikkad. Paljud Itaalia piirkonnad on väga viljarikkad. Seal külvati nisu, polbnisu, hernest, kaera, kasvatati viinamarju, oliive, viljapuid.

Vana-Itaalias, eriti lõunas, olid suurepärased karjamaad veiste jaoks. Tammesaludes karjatati suuri seakarju.

Mõned Itaalia piirkonnad olid rikkad metallide — raua, vase, tina poolest.

Apenniini mägedes, mis ulatuvad pika ahelikuna poolsaare põhjaosast lõunasse, kaevandati head liiki ehituskive ja marmorit.

Tänu oma loodusrikkustele ei olnud Itaalial seega vajadust niisugusel määral, nagu Kreekal, sisse vedada vilja, ehitusmetsa, nahka ja muid tooraineid. Kõike majapidamiseks vajalikku leidus Itaalias endas.

Tingimused meresõitude arenemiseks olid aga Itaalias halvemad kui Kreekas. Apenniini poolsaare idarannik ei ole laevasõiduks üldse sobiv: siin peaaegu ei ole lahtesid laevade peatuskohaks, rannik

aga on täis külvatud leetseljakutega. Lõuna- ja läänerannik on selles suhtes mõnevõrra paremad, kuid ka seal oli häid lahtesid vähe.

Meresõitude arenemist Itaalias takistas ka see, et tema ümber puuduvad saared. Sardiinia ja Korsika asuvad liiga kaugel, Sitsiilia aga on nagu Apenniini poolsaare jätkuks. Väikseid saari on aga Itaalia ümber väga vähe. Selles on Itaalial suur erinevus Kreekast, mis, nagu me teame, on idast ümbritsetud paljude saartega.

Kõigil neil põhjustel olid kaubandus ja suhtlemine teiste maadega Itaalias palju vähem arenenud kui Kreekas.

Itaalias elas palju hõime, kes erinesid üksteisest keele ja kultuuri poolest.

Apenniini poolsaarest põhja pool, Po jõe orus, elasid *gállialaste* hõimud.

Gallialased tungisid Po orgu *Alpi mägedetagant*. Nende poolt hõivatud piirkonda hakati nimetama *siinpool Alpe asuvaks Galliaks* (Gallia Cisalpina). Sellest Galliast eristasid roomlased *sealpool Alpe asuvat Galliat* (Gallia Transalpina) — tänapäeva Prantsusmaad.

Tiberi jõe alamjooksul asus viljarikas *Latiumi* piirkond, mis oli asustatud *ladinlaste* hõimudega. Itaalias elas ka muid hõime.

§ 61. Rooma orjandusliku aristokraatliku vabariigi tekkimine.

Rooma tekkimine. Rooma asutati Latiumis, Tiberi vasakul kaldal asetsevail küngastel, mitte kaugel merest.

Legendi järgi asutati Rooma linn kaksikvendade *Rómuluse* ja *Rémuse* poolt. Nad olid ühe Trooja müütilise kangelase Aenéase järeltulijad. Aeneas pääses Trooja hukkumise ajal ja asus elama Itaaliasse. Tema poeg asutas Latiumis *Alba-Lónga* linna.

Palju aastaid hiljem sündisid ühe Alba-Longa valitseja tütrel kaksikud. Nende vanaisa vend, soovides ise haarata võimu, käskis kaksikud heita Tiberisse. Kuid vennad pääsesid imekombel: neid toitis oma piimaga emahunt, hiljem aga leidis neid kuninga karjus. Ta lapsendas nad ja nimetas ühe Romuluseks, teise Remuseks.

Kui kaksikud olid suureks kasvanud, tapsid nad oma vanaisa venna, kuid ise ei jäänud Alba-Longasse, vaid otsustasid asutada uue linna sinna kohta, kust neid karjus oli leidnud. Linna asutamisel läksid vennad tülli. Tülitsemisel tappis Romulus Remuse ja

nimetas linna oma nimega (ladina keeles nimetatakse Roomat «Roma»). Roomlased arvasid, et Rooma asutamine toimus 753. aastal e. m. a., ja hakkasid sellest aastast pidama oma ajaarvamist.

See legend oli välja mõeldud selleks, et seletada Rooma ja ta nimetuse tekkimist. Nagu kõik vana-aja rahvad, omistasid ka roomlased linnade asutamise mitmesugustele müütilistele isikutele. Sellisteks müütilisteks isikuteks olid Romulus ja Remus.

Tegelikult me ei tea täpselt, millal tekkis esimene asula tulevase Rooma kohale ja kes olid tema esimesed elanikud. Rooma asend oli väga sobiv: ta asus laevatatava jõe ääres, mere lähedal. Küngastel asetsevat Roomat oli vaenlaste eest hõlbus kaitsta: künkad olid järsud ja ümbritsetud soodega. Merelt kulges piki Tiberit kaubatee, mille kaudu veeti soola, mida hangiti mereveest. Küngaste ümber oli viljarikas vulkaanipinnas, mis andis head saaki.

Nende soodsate tingimuste tõttu rajati Rooma küngastele asula juba X—IX sajandil e. m. a. Mõni aeg oli seal mitu iseseisvat asulat, mis VIII—VII sajandil e. m. a. ühte sulasid. Nii tekkis Rooma.

Vana-Rooma ühiskondlik kord. Patriitsid. Vana Rooma põliselanikke nimetati patriitsideks. Nii nimetati neid sellepärast, et patriitsidel perekonna eesotsas oli isa — ladina keeles «páter». Isa võim oli väga suur: ta võis müüa orjusesse või isegi hukata oma perekonnaliikmeid. Patriitsidel oli järelikult isajärgne ehk patriarhaalne sugukond.

Esialgu puudus patriitsidel maaeraomand. Maa kuulus kogu kogukonnale ja seda nimetati ühispõlluks. Sellest kogukonna maast sai iga patriitsiperekond kasutamiseks teatava osa põllumaad. Iga perekonna omandiks oli ainult väike aiamaa (juur- ja puuviljaaed). Luhad, metsad, karjamaad olid ühises valduses.

Kuid juba VI sajandil e. m. a. patriitside omandiks olevad maatükid suurenevad, ulatudes kuni 20 jugerumini[1] ja rohkem.

Patriitsidel eksisteeris kaua aega sugukondlik kord. Sugukondi oli üldse 300. Iga sugukond koosnes mitmest perekonnast.

Sugukonnavanemad moodustasid senati, s. o. vanemate nõukogu. Patriitsid tulid kokku koosolekuile. Need koosolekud otsustasid tähtsamaid küsimusi: valisid juhte, kuulutasid sõda, sõlmisid rahu.

Rooma kogukonna eesotsas oli rex — kogukonna juht. Tema võim oli piiratud senati ja rahvakoosoleku poolt. Võim oli valitav

[1] *Jugerum* — rooma põllumõõtmise ühik, võrdub ligikaudu ¼ *ha*.

ega läinud üle pärimise teel. Rex juhtis patriitside maakaitseväge, ta oli ülemkohtunikuks ja preestriks.

Seega meenutab varasemate aegade patriitside ühiskondlik kord kreeklaste muistset korda, mis kajastub «Iliases» ja «Odüsseias».

Plebeid. Patriitside kogukonda mitte kuuluvat Rooma ülejäänud vaba rahvastikku nimetati p l e b é i d e k s. Plebeid olid Rooma poolt vallutatud Latiumi kogukondade elanikud, kellega hiljem ühinesid paljud ümberasunud teistest linnadest.

Neid ei lastud patriitside kogukonda. Plebeidel ei olnud kodanikuõigusi: nad ei võtnud osa patriitside koosolekuist, ei teeninud sõjaväes, neid ei lubatud osa võtta patriitside usukommetest. Abielu patriitside ja plebeide vahel oli keelatud. Plebeidel ei olnud samuti õigust kasutada ühispõlde. Kuigi plebeidel ei olnud kodanikuõigusi, siiski mõned nende hulgast rikastusid. Nad tegelesid käsitööga, kaubandusega ja l i i g k a s u v õ t m i s e g a[1].

Roomas oli juba muistsest ajast alates sõjas vangi võetud või ostetud võõramaalastest orje. Nende tööd rakendati peamiselt koduses majapidamises. Kuid niisuguseid orje ei olnud veel kuigi palju.

Aristokraatliku vabariigi tekkimine. Viimane rex T a r q u í n i u s U h k e valitses, ilma et oleks arvestanud senatit ja rahvakoosolekut. Oma vägivallaga kutsus ta enda vastu esile üldise viha. VI sajandi lõpul e. m. a. puhkes Roomas ülestõus. Tarquinius Uhke ja tema perekonnaliikmed saadeti maalt välja.

Pärast Tarquiniuse väljasaatmist otsustasid patriitsid mitte enam valida juhti, vaid võtta valitsemine endi kätte. Juhi võim asendati k a h e k o n s u l i omaga, kes valiti iga aasta rahvakoosolekul. Konsuliteks võisid olla ainult patriitsid. Nad määrasid endile kaks abilist kohtuasjade alal, samuti patriitside hulgast.

Roomas tekkinud vabariik oli *aristokraatlik, patriitslik vabariik.* Kõrgemad ameti-isikud olid patriitside hulgast, senatisse kuulusid ainult patriitsid.

Plebeide võitlus patriitside vastu. Plebeide õigusteta seisund kutsus esile suure rahulolematuse. Äärmist pahameelt avaldasid plebeid-kehvikud. Nad kannatasid maapuuduse ja võlaorjuse tõttu. Korratuid võlgnikke võis kreeditor 60 päeva vältel oma kodus ahelates hoida. Kui ka pärast seda võlga ei tasutud, võidi võlgnik võõrsile orjusesse müüa või isegi tappa.

Kuid ka rikkad plebeid avaldasid rahulolematust: nad taotlesid

[1] *Liigkasuvõtmine* — raha andmine võlgu kõrgete protsentidega.

täielikku võrdõiguslikkust patriitsidega: ligipääsu ühismaa juurde, senatisse, patriitsidega abiellumise seaduslikuks tunnistamist. Plebeide hulgas toimusid rahutused ja nad nõudsid korra muutmist.

Rahvatribuunid. V sajandi esimesel poolel e. m. a. saavutasid plebeid visa võitlusega, mis jõudis välja ülestõusudeni, õiguse valida oma ameti-isikuid, kes võiksid neid patriitside vägivalla vastu kaitsta.

Need plebeist ameti-isikud said r a h v a t r i b u u n i d e nimetuse. Rahvatribuune oli kümme. Plebeid valisid need igal aastal oma koosolekutel eranditult plebeide hulgast. Tribuunid võisid seisma panna konsulite või muude ameti-isikute igasuguse korralduse (peale sõjaliste käskude). Selleks laususid nad sõna «veto» (mis tähendab — «keelan»). Kuid tribuunide võim oli maksev ainult Rooma linna piirides.

Rahvatribuuni isik kuulutati puutumatuks: iga inimene, kes kasutas tema vastu vägivalda, mõisteti surma. Tribuunid ei tohtinud linnast välja sõita ja pidid hoidma oma majauksed kogu ööpäeva jooksul avatuina. Seda tehti selleks, et iga plebei võiks igal ajal, nii päeval kui ka öösel nende kaitset kasutada. Rahvatribuunidel oli kaks abilist, kes valiti samuti plebeide hulgast.

Võitluse jätkamine. Plebeide oma ameti-isikute tekkimine ei peatanud nende võitlust. Vastupidi — nüüd hakkasid nad võitlema organiseeritumalt.

IV sajandi keskpaiku e. m. a. läks plebeidel korda saavutada seaduse väljaandmine, mis keelas rikastel inimestel ühispõldudest suurte maatükkide äravõtmise. Määrati samuti kindlaks, et üks konsulitest tuleb valida plebeide hulgast. Pärast seda muutusid ka teised kõrgemad riiklikud ametikohad plebeidele kättesaadavaks.

326. aastal e. m. a. kaotati Roomas plebeide survel võlaorjus. Lõpuks, III sajandi algul e. m. a. puhkesid Roomas rahutused seetõttu, et senat ja ameti-isikud ei tunnistanud plebeide koosolekute otsuseid. Et rahvast rahustada, anti välja seadus, mille järgi plebeide poolt nende koosolekutel vastuvõetud otsused olid kohustuslikud kogu riigi jaoks.

Plebeide võit. Võitluses patriitside vastu saavutasid plebeid palju. Kaotati vihatud võlaorjus. Plebeid said õiguse ühismaad kasutada. Paljudele vaestele kodanikele anti omandiks jaosmaad Rooma poolt vallutatud Itaalia piirkondades. Lõpuks võitsid plebeid endile kätte võrdse kodanikuõiguse patriitsidega.

Kuid kõrgematele riiklikele ametikohtadele ja senatisse võisid pääseda tegelikult ainult rikkad plebeid. Valitavatel riiklikel ametikohtadel Roomas tasu ei makstud ja seepärast ei olnud nende pidamine vaestele jõukohane.

Aja jooksul läksid Roomas kõrgemad ametikohad ja senaatorite kohad rikaste patriitside ja väikese rühma plebeide kätte. Eraldus mõnikümmend rikast perekonda, kelle liikmeid valiti põlvest põlve vabariigi kõrgematele ametikohtadele ja senatisse.

Sel teel kujunes Roomas vanade suursuguste patriitside asemel uus rikas teenistuslik ülemkiht, keda nimetati nobiilideks, s. o. suursugusteks.

Kuigi plebeide võit ei andnud võimu rahvale, etendas see siiski suurt osa Rooma ajaloos. See võit hävitas sugukondliku korra jäänused. *Orjanduslik riik kujunes lõplikult välja.* Võlaorjuse kaotamise tõttu hakkasid orjapidajad rõhuma mitte oma kaaskodanikke, vaid sissetoodud orje.

§ 62. Rooma vabariigi korraldus.

Senat ja rahvakoosolek. Senat oli Roomas kõige tähtsamaks riigiasutuseks. Ta koosnes 300 inimesest. Senaatorid määrati ameti-isikutest, kes olid oma teenistusaja välja teeninud. Senat kinnitas rahvakoosolekute otsused, tegeles küsimustega, mis puutusid suhtlemisse teiste riikidega, juhtis sõjaasjandust, riigi rahandust. Senatis kuulus võim nobiilidele.

Roomas rahvakoosolekutel ei olnud suurt võimu. Nende otsused pidi kinnitama senat. Mingisugust küsimuste arutamist rahvakoosolekul ei lubatud. Rahvakoosolek ainult hääletas nende ettepanekute suhtes, mis koosoleku juhataja esitas. Tavaliselt said rahvakoosolekul enamuse rikkad ja suursugused inimesed — nobiilid.

Ameti-isikud. Rooma vabariigi eesotsas oli kaks konsulit. Nad valiti iga aasta rahvakoosolekul. Konsulid juhtisid sõjaväge, valvasid korra järele riigis, olid juhatajateks rahvakoosolekutel ja senatis.

Kõrgeima võimu märgiks sammusid konsuli ees 12 liktorit (teenrit) kepikimpudega. Rooma müüride taga pandi kepikimpudesse kirved. See tähendas, et linna taga olid konsulil piiramatud õigused kodanike elu ja surma üle. Linnas aga olid need õigused rahvakoosoleku poolt piiratud.

Äärmise ohu hetkel, kui oli vaja koondada kogu võim ühe isiku

kätte, tegi senat ettepaneku d i k t a a t o r i määramiseks. Diktaatori määras üks konsuleist väljapaistvate kodanike hulgast. Diktaatorile kuulus piiramatu võim, mis ei saanud kesta üle kuue kuu. Teda saatsid 24 liktorit. Nende kepikimpudesse pandi kirved mitte ainult linna müüri taga, vaid ka linnas.

§ 63. Itaalia vallutamine Rooma poolt.

Rooma sõjavägi. Rooma sõjavägi koosnes l e e g i o n i d e s t. Igas leegionis oli 4500 sõjameest. Leegioni peamise massi moodustas raskelt-relvastatud jalavägi. Peale jalaväe kuulus leegionisse teatud hulk kergelt-relvastatud sõjamehi ja ratsanikke. Raskelt-relvastatud sõjamehed olid varustatud lühikese mõõga ja pika viskeodaga. Kaitseks oli neil soomusrüü, kiiver ja suur kilp.

Rooma leegionär.

Lahingu ajal rivistus leegion kolmele joonele. Esimesel joonel seisid noored sõjamehed, teisel — kogenumad, kolmandal — kõige kogenumad ja karastatumad sõjamehed. Kolmas joon moodustas reservi. Iga lahingujoon koosnes 10 eri üksusest, mida nimetati m a n i i p u l i t e k s. Nad seisid üksteisest mõnevõrra eemal. Selline leegioni rivistus andis talle lahingus suure paremuse.

Lahingut alustas kerge-jalavägi, kes oli relvastatud lingudega ja lühikeste viskeodadega. Seejärel astus välja esimene joon. Leegionärid viskasid vaenlase pihta oma raskeid odasid, seejärel hakati tegutsema mõõkadega. Kui esimene joon nõrgenes, astus välja teine joon, ja ainult kõige otsustavamal hetkel — kolmas joon.

Rooma sõjaväes kasutati mitmesuguseid m e h h a a n i l i s i v a h e n d e i d. Nende hulgas olid viskevahendid vaenlase pihta noolte ja kivide pildumiseks (k a t a p u l d i d, b a l l i s t i d ja teised). T a r a a n i d e, s. o. kettide otsa riputatud raskete palkidega purustasid sõjamehed vaenlaste linnamüüre. Suurtest r ü n d a m i s-

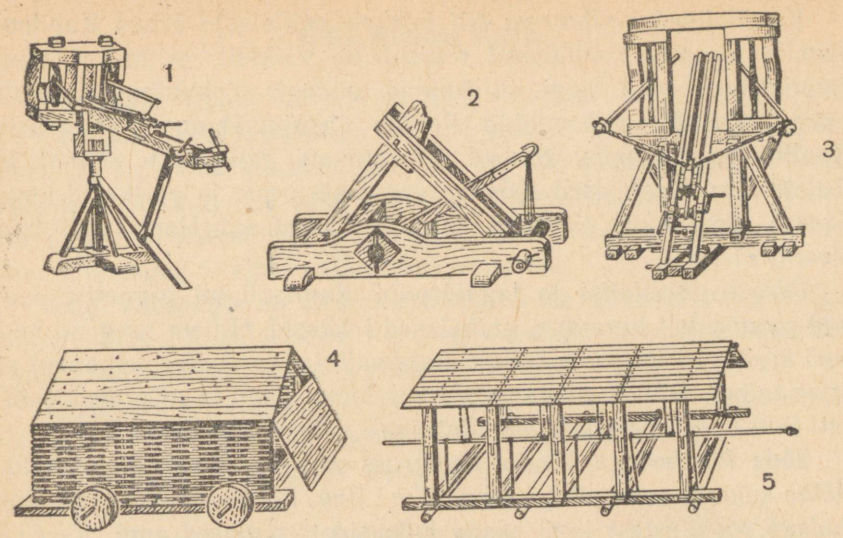

1. Katapult. 2. Raskete kivide heitemasin. 3. Bailist.
4. Liikuv kaitsevari. 5. Taraan.

tornidest, mis veeti piiratava linna müüride juurde, tulistati linnamüüride kaitsjaid.

Suur tähtsus Rooma sõjaväes oli kindlustatud laagril. Sõjaretke ajal, kui jäädi ööseks peatuma, ehitasid sõjamehed alati laagri. See ümbritseti sügava kraavi ja muldvallidega. Iga sõjaväeüksus asus selles rangelt kindlaksmääratud kohal.

Kindlustatud laagri tõttu ei saanud vaenlane kunagi roomlastele ootamatult kallale tungida. Laagrist sooritasid roomlased kallaletunge ja seal varjasid nad end ka ebaõnnestumise korral.

Gallialaste sissetung. Tunginud V sajandil e. m. a. Po jõe orgu, ründasid gallialased 390. aastal e. m. a. Roomat. Rooma sõjavägi kohtas neid linna lähedal. Gallialaste tohutud hulgad, kes olid relvastatud suurte kilpide ja pikkade mõõkadega, purustasid sõjahüüete saatel roomlased ühe hoobiga. Ellujäänud sõjamehed ja suurem osa Rooma elanikkonnast jooksis ümbruskonna linnadesse laiali.

Järgmisel päeval vallutasid gallialased kaitsetu linna, röövisid ta paljaks ja süütasid põlema, sinna jäänud elanikud tapeti. Ainult väike sõjameeste üksus koos mõne senaatoriga varjas end kindluses Kapitooliumi künkal. Gallialaste katsed vallutada kindlus rünnakuga ei õnnestunud. Siis asusid nad selle piiramisele.

Kord pimedal vihmasel ööl hakkas gallialaste üksus Kapitooliumile tõusma. Gallialased ronisid nii vaikselt, et mitte ainult tunnimehed, vaid isegi vahikoerad midagi ei kuulnud. Ainult haned, kes olid pühendatud Rooma ülemjumalannale ja asusid Kapitooliumi templis, kuulsid ülesronivate gallialaste sahinat ja tõstsid kisa. Roomlased sööstsid vaenlaste peale ja paiskasid kogu üksuse kuristikku. (Siit on tulnud väljendus: «Haned päästsid Rooma.»)

Pärast pikaajalist ja tagajärjetut Kapitooliumi piiramist, saanud roomlastelt lunaraha, gallialased lahkusid. Hiljem tungisid nad veel korduvalt Roomale kallale, kuid vallutada Roomat neil enam ei õnnestunud. Pärast gallialaste poolt toime pandud rüüstamist ehitati linn uuesti üles ja kindlustati igati võimsate müüridega.

Sõda Pürrhosega. Itaalia lõunaosas oli palju Kreeka kolooniaid. Kõige suurem neist oli T a r é n t u m i linn. Lootmata omaenda jõududega roomlastest jagu saada kutsusid tarentlased appi E p é i r o s e kuninga P ü r r h o s e. Epeirose riik asus Põhja-Kreeka lääneosas.

Pürrhos oli andekas väejuht, kes unistas tugeva riigi loomisest. Ta võttis tarentlaste ettepaneku meeleldi vastu, lootes Itaaliat kergesti vallutada.

280. aasta kevadel e. m. a. maabus Pürrhos Itaalias väikese, kuid eliitsõjaväega, kuhu kuulusid ka sõjaelevandid. Juba esimeses lahingus roomlased purustati: esmakordselt kohtusid nad Makedoonia faalanksi riviga ja sõjaelevantidega.

Järgmisel aastal toimus uus lahing, mis kestis kaks päeva. Pürrhos saavutas jällegi võidu, kuid tema kaotused olid niivõrd suured, et ta ütles: «Veel üks selline võit, ja mul ei ole enam kellega Epeirosesse tagasi pöörduda!» (Siit ongi tulnud väljendus «Pürrhose võit».) Siis püüdis kuningas roomlastega rahuläbirääkimisi alustada, pannes ette kasulikke tingimusi. Kuid senat keeldus rahuläbirääkimisi pidamast, seni kui vaenlane asub Rooma territooriumil.

Sõda kestis edasi. Kolmandas lahingus saavutasid võidu roomlased (275. aastal e. m. a.). Pürrhos oli sunnitud häbiga Itaaliast lahkuma.

Pärast võitu Pürrhose üle vallutasid roomlased ilma vaevata kogu Lõuna-Itaalia.

§ 64. Puunia sõjad.

Kartaago. Põhja-Aafrika rannikul, Sitsiilia vastas asus Kartaago linn. Kartaagole kuulusid viljarikkad maad. Tema kaubanduslikud kolooniad ulatusid kitsa ribana piki peaaegu kogu Põhja-Aafrika rannikut, olid laiali pillatud Lõuna-Hispaanias ja Vahemere läänepoolsetel saartel. Talle kuulus Sitsiilia lääneosa. Kartaago oli tugev ja rikas orjanduslik vabariik.

Kuigi vabariigis oli olemas rahvakoosolek, ei olnud sel peaaegu mingit võimu. Tegelik võim Kartaagos kuulus käputäiele orjapidajatele: suurmaaomanikele ja rikastele kaupmeestele.

Kartaagos oli tugev sõja- ja kaubalaevastik. Kuid maaväed olid väikesearvulised. Nad koosnesid peamiselt palgasõduritest.

Roomlased nimetasid kartaagolasi puunlasteks.

Hannibal.

Teine Puunia sõda. Hannibali sõjaretk Itaaliasse. Et saada ülevõimu Vahemerel, pidas Rooma Kartaago vastu kolm sõda. Kõige raskemaks ja ohtlikumaks Roomale oli teine Puunia sõda (aastail 218—201 e. m. a.). 218. aasta kevadel e. m. a. liikus Kartaago noor andekas väejuht Hannibal koos suure sõjaväega Hispaaniast Itaaliasse. Ta läbis Lääne-Alpid ja tungis Po jõe orgu. Mägedest üleminekul kaotasid kartaagolased palju inimesi, hobuseid ja sõjaelevante. Kuid need kaotused kaeti osaliselt gallialastega, kes mitte ammu enne seda olid Rooma poolt alistatud ja läksid nüüd üle Hannibali poole.

Roomlastele oli Hannibali sõjaretk ootamatuseks, sest nad arvasid, et ta ei julge ületada Alpe ja Itaaliasse tungida. Kartaagolaste vastu saadetud sõjaväed purustati mitmes lahingus.

Siiski otsustas Hannibal Roomat ennast mitte rünnata. Ta teadis, et tal ei jätku sõjaväge suure ja tugevasti kindlustatud linna vallutamiseks tormijooksuga. Hannibali plaan oli teistsugune: ta tahtis vaenlase sõjaväed hävitada ja saavutada seda, et kõik itaalikud[1] lööksid Roomast lahku.

[1] *Itaalikud* — Rooma poolt alistatud Itaalia elanikud.

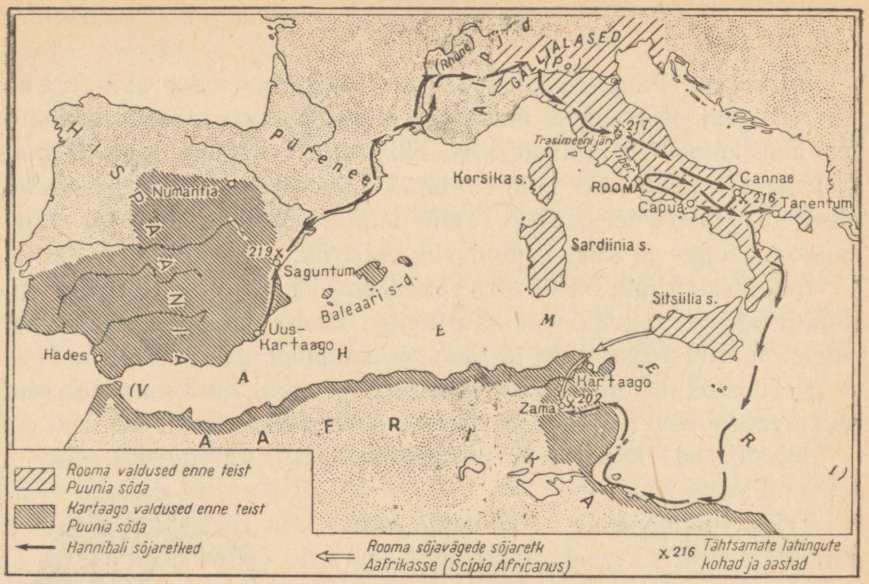

Teine Puunia sõda.

Cannae lahing. Suur lahing toimus Lõuna-Itaalias Cánnae linnakese lähedal 216. aasta suvel e. m. a. Roomlasi oli arvuliselt peaaegu kaks korda rohkem kui kartaagolasi, kuid nende ratsavägi oli kartaagolaste omast nõrgem.

Hannibal rivistas oma sõjaväe poolkuu kujuliselt, mis kumera küljega oli pööratud roomlaste poole. Keskkohta paigutas ta nõrgemad jalaväeüksused, tiibadele aga oma parema jala- ja ratsaväe.

Roomlased andsid löögi kartaagolaste keskkohta, mis hakkas taganema. Samal ajal algas ratsaväeüksuste lahing, milles tugevam Kartaago ratsavägi purustas Rooma ratsaväe.

Hannibal paiskas Rooma jalaväe tiibadele oma värske eliitsõjaväe, Kartaago ratsavägi aga läks roomlaste tagalasse. Rooma jalavägi osutus igast küljest ümber piiratuks. Algul moodustasid roomlased ringi ja püüdsid ennast kaitsta, kuid hiljem ei suutnud nad kartaagolaste ägedale survele vastu pidada ja sattusid segadusse. Algas nende massiline hävitamine.

Roomlaste kaotused olid suured. Tapetute hulgas oli üks konsul, palju sõjaväes olevaid senaatoreid ja peaaegu kõik väejuhid.

Sõja kulgemine pärast Cannae lahingut. Pärast Cannae lahingut oli Rooma sattunud raskesse olukorda: tema sõjavägi oli hävitatud, Hannibali poole läks üle peaaegu kogu Lõuna-Itaalia; Makedoonia kuningas sõlmis Kartaagoga liidu ja alustas sõda Rooma vastu.

Kuid hoolimata hiilgavast edust oli Hannibali olukord Itaalias raske. Roomlased ei lasknud pead norgu ja jätkasid määratu suure energiaga võitlust. Kuigi tunduv osa Lõuna-Itaaliast lõi Roomast lahku, oli Hannibalil sellest vähe kasu: lahkulöönud hõimud, kartes roomlasi, peaaegu ei andnud talle abiväge. Ülejäänud Itaalia aga jäi roomlastele ustavaks ja Rooma valitsus värbas sealt Cannae all hukkunud leegionide asemele uued.

Hannibal lootis abile Aafrikast. Kuid Kartaago orjapidajad kartsid oma väejuhti: nad mõtlesid, et pärast võitu Rooma üle haarab ta võimu Kartaagos. Seepärast abistas Kartaago valitsus Hannibali väga kitsilt.

Sõda kestis veel 15 aastat. Hannibali jõud sulasid võitudest hoolimata kokku, Rooma jõud aga kasvasid. Roomlastel läks korda tagasi võita paljud Lõuna-Itaalia linnad. Makedoonia ei suutnud Hannibali millegagi aidata, sest tema vastu olid välja astunud kreeklased.

Hannibali viimaseks lootuseks jäi Hispaania. Kui Hannibal oli sealt Itaaliasse lahkunud, oli ta Hispaaniasse jätnud oma venna Hásdrubali. 208. aastal e. m. a. liikus Hasdrubal koos sõjaväega oma vennale appi sama teed mööda, mida mööda oli läinud Hannibal. Kuid roomlased kohtasid teda Itaalias, võttes temalt võimaluse Hannibaliga ühinemiseks. Hasdrubal hukkus lahingus, ta sõjavägi hävitati. Pärast seda puhastasid roomlased Hispaania Kartaago sõjaväe riismetest.

Kartaago lüüasaamine. Nüüd viisid roomlased sõja üle Aafrikasse. Rooma sõjaväed noore andeka väejuhi Scípio juhtimisel maabusid Põhja-Aafrikas Kartaago lähedal. Kohkunud Kartaago valitsus kutsus Hannibali Itaaliast ära.

202. aastal e. m. a. toimus Záma linna lähedal, Kartaagost lõuna pool teise Puunia sõja viimne lahing. Seekord Hannibal purustati.

Järgmisel aastal kirjutas Kartaago valitsus rasketele rahutingimustele alla. Kartaagole jäeti ainult väikesed valdused Aafrikas; kõik teised maa-alad ta kaotas. Kartaago pidi Roomale 50 aasta

jooksul maksma määratu suure kontributsiooni[1], ära andma sõjaelevandid ja laevastiku.

Rooma ja Kartaago vaheline sõda oli mõlemalt poolt vallutussõda. See oli sõda uute territooriumide vallutamise, orjade omandamise, kolooniate üle valitsemise pärast.

Kartaago hävitamine. Kartaago toibus sõjast kiiresti. Uuesti arenes ta kaubandus ja eriti põllundus. Rooma orjapidajad jälgisid rahutusega Kartaago tugevnemist.

149. aastal e. m. a. kuulutas Rooma valitsus Kartaagole sõja, viidates rahulepingu tingimuste rikkumisele Kartaago poolt. Algas kolmas Puunia sõda. Rooma sõjaväed maabusid Aafrikas ja esitasid Kartaago valitsusele karmi nõudmise: kartaagolased peavad ise hävitama oma linna ja asuma elama uuele kohale, eemale merest.

See nõudmine kutsus Kartaagos esile pahameeletormi. Otsustati kaitsta end viimse veretilgani. Seni kui roomlased ilma kiirustamata oma sõjavägesid Kartaago juurde koondasid, oli linn end piiramise vastu hästi ette valmistanud. Roomlased leidsid eest kõrgete tornidega ligipääsmatud müürid. Kogu elanikkond oli relvastatud. Linna oli kokku veetud suur hulk toiduaineid.

Kartaago piiramine kestis kolm aastat. Ainult siis, kui nälg oli tema kaitsjad nõrgendanud, õnnestus roomlastel linna sisse tungida. Kuid ka pärast seda kestsid kuue päeva vältel ägedad tänavalahingud: roomlastel tuli iga maja võtta rünnakuga.

Kartaago terveksjäänud elanikud müüdi orjusesse. Linn tehti maatasa. Kartaago piirkond muudeti provintsiks[2] Aafrika nimetuse all. Kartaago orjapidajate rikkad mõisad läksid rooma senaatoritele.

Rooma ülevõim Vahemerel. III ja II sajandil e. m. a. toimunud rohkearvuliste sõdade tagajärjel vallutasid roomlased suurema osa Hispaaniast, osa Põhja-Aafrikast, Balkani poolsaare ja palju Vahemere saari.

Kõigil neil sõdadel oli *vallutuslik, röövellik iseloom.* Need olid kasulikud ainult rooma suurorjapidajatele, rikastele maaomanikele, liigkasuvõtjatele ja kaupmeestele. Talupojad, käsitöölised, väikekaupmehed ei saanud neist sõdadest mitte midagi.

---

[1] *Kontributsiooniks* nimetatakse rahasummat, mida võidetud riigid maksavad võitjale.

[2] *Provintsideks* nimetati Roomas neid vallutatud piirkondi, mis asusid väljaspool Itaaliat ja mida valitsesid Rooma asevalitsejad.

§ 65. Orjanduse arenemine Roomas.

Orjuse allikad. III ja II sajandil e. m. a. toimunud röövsõdade üheks tähtsamaks tulemuseks oli orjade töö ulatuslik levik Itaalias.

Orjuse peamiseks allikaks Roomas olid s õ j a d.

Vallutanud mingi maa, muutsid roomlased suurema osa selle elanikkonnast orjadeks. Pärast Kartaago hävitamist näiteks muutsid nad orjadeks 50 tuhat sõjavangi. Sageli müüdi sõjavangid siinsamas kohapeal orjakauplejatele, kes järgnesid sõjaväele.

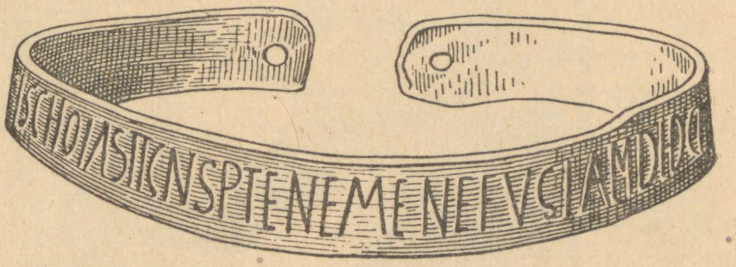

Orja kaelaraud, orjaomaniku nime näitava pealiskirjaga.

Teiseks orjade saamise allikaks oli p i r a a t l u s. Mereröövimine võttis Vahemerel II ja I sajandil e. m. a. tohutu ulatuse. Piraatidel olid kindlustatud punktid Väike-Aasia lõunarannikul, Kreeta saarel ja teistes kohtades. Piraadid ühinesid liitudeks. Sajad piraatide laevad ristlesid mööda Vahemerd kõigis suundades. Mereröövlite jultumus jõudis niikaugele, et nad tungisid kallale isegi Itaalia rannikuile. Anastatud elanikke müüsid nad orjusesse.

Orjuse kolmandaks allikaks olid v õ l a d. Ehkki võlaorjus oli Rooma kodanikele juba IV sajandil e. m. a. kaotatud, säilis ta siiski täielikult provintside elanike osas. Nad pidid Roomale maksma kümnendiku osa oma sissetulekutest. Neid laostasid Rooma asevalitsejad ja nende ametnikud, ja sellepärast oli provintside elanikel alati rahast puudus. Paljud neist võtsid raha liigkasuvõtjatelt ja omamata võimalust võlga ära tasuda, muutusid orjadeks. Seetõttu vähenes mõnes provintsis vaba elanikkonna arv tunduvalt.

Orje müüdi turgudel, nagu igasugust muud kaupa, nagu igasuguseid muid tööriistu. Roomlased ütlesid, et tööriistad jagunevad tummadeks (vankrid), ammuvateks (härjad) ja rääkivateks

Rooma orjapidaja mõisas.

(orjad). Peaaegu igas linnas oli turul eraldatud koht, kus oli võimalik osta orje. Eriti suur orjaturg oli Deelose saarel. Siia sõitsid orjakauplejad Rooma vabariigi kõigist nurkadest. Siin müüdi iga päev tuhandeid orje, keda hiljem veeti kõigisse Rooma valdustesse.

Müügiks välja pandud orjadel olid eraldusmärgid: kriidiga võõbatud jalad, peas villane sirmita müts või pärg. Mõnikord riputati orja kaela tahvlike, millele olid märgitud kõik ostjale vajalikud andmed: orja päritolu, tema vanus, mida ta oskab teha. Kui müüja varjas ostja eest orja mingisuguseid puudusi, võis ostja orja eest makstud raha kohtu teel tagasi nõuda.

Tohutu hulga orjade tõttu Rooma vabariigis oli nende hind väga madal. Eriti langesid orjade hinnad pärast suurt sõda, ülestõusu mahasurumist või suurt piraatide kallaletungi. Odavad hinnad võimaldasid hoida majapidamises palju orje.

Kus kasutati orjade tööd. Orjade töö oli Roomas rohkem levinud kui Kreekas. Itaalia oli põllunduslik maa, ja orjatööd kasutati väga laiaulatuslikult *põllumajanduses*. Itaalias ja Sitsiilias olid rooma orjapidajate suured mõisad, mida nimetati *latifundiumideks*. Ühtedes külvati vilja, teistes kasvatati oliive, juurvilja, viinamarju ja muid puuvilju. Lõuna-Itaalias ja Sitsiilias olid karjakasvatuslikud suurmajapidamised.

Peamiseks tööjõuks latifundiumides olid orjad. Ainult viljalõikuse või oliivide ja viinamarjade kogumise ajal palgati orjadele lisaks maata või vähese maaga talupoegade hulgast sulaseid.

Põllutööriistad tehti rauast. Need olid sirbid, vikatid, hangud, äkked, noad, labidad, adrad. Viinamarjade ja oliivide pressimiseks kasutati erilisi presse.

Ulatuslikult kasutati orjade tööd *mäeasjanduses*. Kaevandused ja kivimurrud kuulusid riigile. Neid anti osade kaupa rentnikele, kes kaevandasid neid omaenda või laenatud orjade abil. Hispaania hõbedakaevandustes oli umbes 40 tuhat orja.

Ööd kui päevad töötasid orjad niisketes maa-alustes kaevandustes, ilma päikese ja värske õhuta. Massiliselt surid nad ülemäärasest tööst ja järelvaatajate hoopidest. Orjapidajad ei haletsenud oma orje, ehkki orjad tõid neile määratu suuri sissetulekuid: surnud orja oli ju kerge asendada uue orjaga!

Iga rikka roomlase maja teenindasid sajad orjad. Siin olid kingsepad, müürissepad, kokad, väravavahid, kudujad, nõudepesi-

jad, ihukaitsjad, juuksurid, ümberkirjutajad, muusikandid, näitlejad, õpetajad — ühesõnaga, igasuguse erialaga inimesed.

Ühed neist teenisid isanda koduses majapidamises, teisi laskis ta siirduda kaugemale, lubades neil avada käsitööndusliku töökoja või poe sel tingimusel, kui talle iga kuu makstakse kindel rahasumma; kolmandaid andis teistele orjapidajatele laenuks.

Riigiorjad. Paljud orjad Roomas kuulusid riigile. Riigiorje kasutati ühiskondlikel töödel — veevärgi ja ühiskondlike hoonete ehitamisel, teede sillutamisel. Riigiorjad asusid ka alamatel riiklikel ja ühiskondlikel ametikohtadel: olid teenriteks templites, käskjalgadeks, vangla järelvaatajateks, timukateks.

Orjad-gladiaatorid. Eri liigi orje moodustasid gladiaatorid. Need olid inimesed, keda sunniti jõude elavate hulkade lõbuks üksteisega võitlema või heitlema metsloomadega amfiteatri[1] areenil. Gladiaatoriteks võeti kõige tugevamad ja vapramad orjad — sõjavangid või surmamõistetud kurjategijad. Rikkad roomlased andsid mõnikord osa oma orjadest gladiaatoriteks. Omanikud viisid gladiaatorid areenile, kui nad korraldasid oma kulul mänge või andsid neid teistele inimestele laenuks. Paljud rikkad pidasid gladiaatoreid oma ihukaitsjatena.

Gladiaatoreid õpetati erilistes koolides, milliseid oli Itaalias rohkesti. Neid hoiti luku taga, valve all, väiksemagi eksimuse eest karistati neid karmilt. Eriti tuntud olid gladiaatorite koolid Capua linnas.

Olenevalt relvastusest ja võitluspidamise viisist jagunesid gladiaatorid liikidesse: jalamehed, hobusemehed, mõõgaga, pistodaga, võrguga või kolmikhargiga relvastatud mehed. Kõige sagedamini võideldi paarikaupa, kuid mõnikord korraldati tõelisi lahinguid, hilisemal ajal aga isegi merelahinguid.

Orjade olukord. Orjade olukord Roomas oli veelgi raskem kui Kreekas. Roomas ei kandnud orjapidaja vastust oma orja tapmise eest. Tiberil oli saar, mis oli pühendatud arstiteaduse jumalale. Sellele saarele vedasid orjapidajad lootusetult haigeid orje ja jätsid nad sinna ilma igasuguse abita surema. Roomas oli üks rikas orjapidaja, kes karistuseks viskas elusaid orje söödaks röövkaladele, keda ta oma tiikides kasvatas. Isanda käsul võis orje saata amfiteatri areenile metsloomadele lõhkikiskumiseks.

Orjade säärane julm kohtlemine Roomas on seletatav sellega,

[1] *Amfiteater* on eri laadi tsirkus, kus toimusid gladiaatorite võitlused ja heitlused metsloomadega.

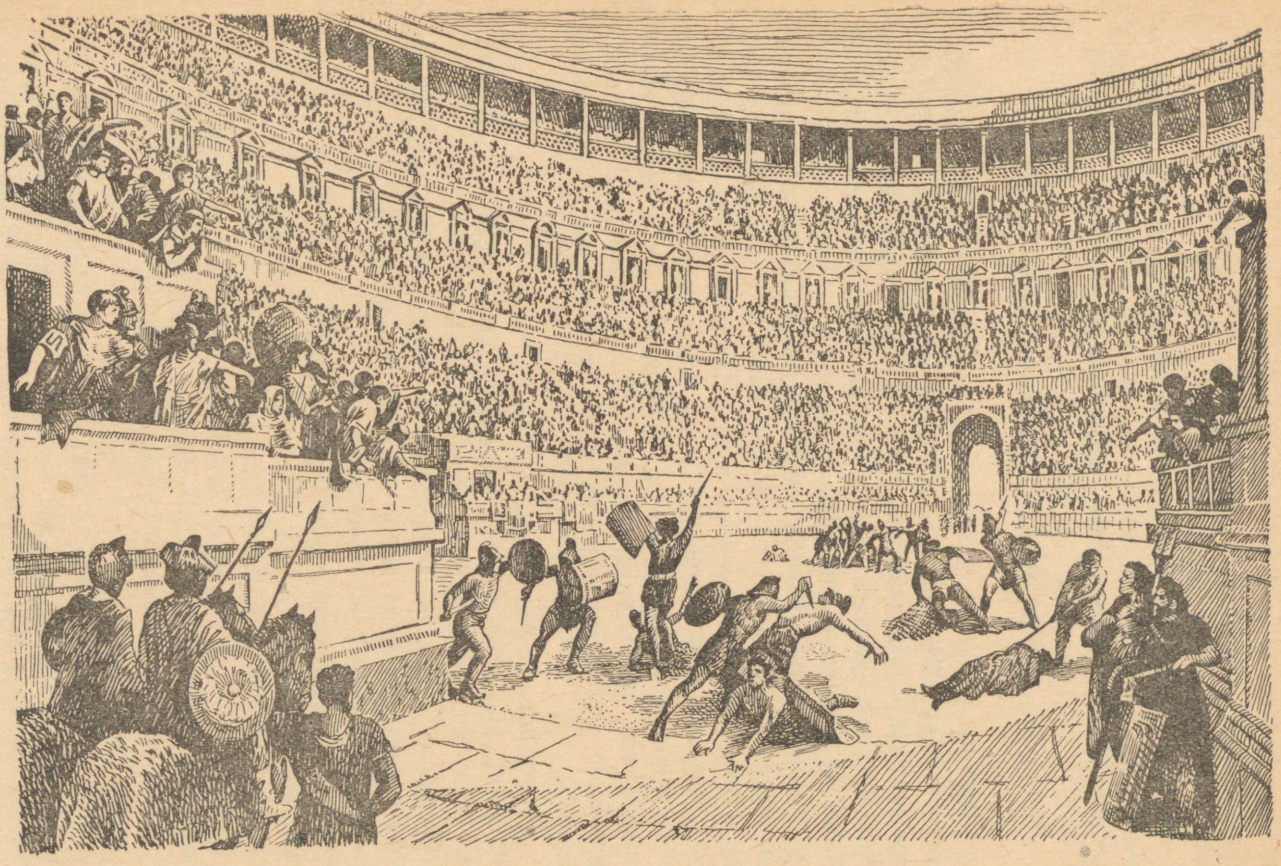

Gladiaatorite võitlus amfiteatris.

et orje oli väga palju ja nad olid odavad. Orjapidajad arvasid, et neil ei ole kasulik orje pehmelt kohelda, hoida nende tervist ja jõudu. Hoopis hõlpsam ja odavam oli osta talumatu töö, haiguse või julma kohtlemise tõttu hukkunud orja asemele uus ori.

Kuid rooma orjapidajad kartsid oma orje, keda oli Itaalias ja mõnes provintsis rohkem kui vabu inimesi. Orjad vihkasid oma isandaid ja tõusid nende vastu sageli üles.

§ 66. Orjade ülestõus Sitsiilias.

Ülestõusu põhjused. Esimene suur orjade ülestõus toimus Sitsiilias (aastail 138—132 e. m. a.). Saar oli kuulus oma viljaka pinnase ja sooja kliima poolest. Saarel oli tohutu hulk orje. Neid koheldi äärmiselt julmalt. Mõned sitsiilia orjapidajad peaaegu ei toitnud ega riietanud oma orje.

Ülestõusu algus. Sitsiilia orjapidajate hulgast paistis erilise julmusega silma D a m o f í l o s, kes elas otse saare keskosas asuvas E n n a linnas. Linna taga asus tema rikas mõis. Damofilose orjad, kes olid oma isanda ja tema naise julmuse tõttu viidud meeleheitele, hakkasid koos käima salajastel koosolekutel. Nad arutasid seda, kuidas vabaneda oma väljakannatamatust saatusest. Damofilose orjad tõmbasid oma poole ka teisi, nii maa- kui ka linnaorje.

Linnaorjade hulgas Ennas oli ori, nimega E u n u s. Tal oli suur mõju oma kaaslaste hulgas, kes alatasa pöördusid tema poole nõu saamiseks. Tema andiski signaali ülestõusuks.

Ülestõusu alustasid Damofilose 400 maaorja. Öösel tungisid nad Eunuse juhtimisel linna. Nendega ühinesid otsekohe teised orjad. Algas orjapidajate tapmine.

Orjade võit ja võimu organiseerimine. Vallutanud Enna ja õiendanud orjapidajatega arved, tulid ülestõusnud kokku linna teatrisse. Nad valisid endi juhiks Eunuse. Tema juurde organiseeriti nõukogu, kuhu Eunus määras kõige vapramad ja targemad orjad. Mõne päeva jooksul loodi sõjavägi, mis koosnes 6 tuhandest inimesest. Sõjavägi purustas Rooma üksused, mis olid saadetud Enna rahustamiseks.

Samal ajal puhkes Sitsiilia edelaosas teine ülestõus. Selle eteotsa asus Väike-Aasiast pärinev ori K l é o n. Ta kogus 5 tuhandest inimesest koosneva sõjaväe ja ühines vabatahtlikult Eunusega tema abilise ja väejuhina.

Ühinenud jõududega purustasid ülestõusnud suure Rooma sõjaväe. Ülestõusnud orjade arv ulatus 200 tuhandeni; nende kätte läksid peaaegu kõik saare kesk- ja idaosades asuvad linnad. Nendes rajoonides, kus ülestõus võitis, hävitati orjapidajate latifundiumid. Kuid orjad ei puudutanud väikemajapidamisi ega teinud liiga neile põlluharijaile, kes rahulikult oma tööd jätkasid.

Ülestõusu mahasurumine. Ülestõusnud purustasid korduvalt Rooma sõjaväed. Roomas valitses rahutus, sest Sitsiilia ülestõus oli orjade väljaastumise signaaliks Rooma vabariigi teistes paikades.

Sitsiiliasse saadeti suured sõjaväejõud. Roomlased piirasid Enna ümber. Orjad kaitsesid end harukordse mehisusega. Orjade pealinna tormijooksuga vallutada osutus võimatuks. Siis piirasid roomlased linna igast küljest ümber, milletõttu tekkis linnas kohutav nälg. Kleon tungis väikese salgaga välja ja langes pärast kangelaslikku võitlust. Eunus sattus elusalt roomlaste kätte ja piinati vanglas surnuks.

Pärast Enna vallutamist hävitasid sõjaväed ülestõusnute riismed kogu saarel. Esimene suur orjade ülestõus lõppes nende lüüasaamisega. Orjanduslik Rooma oli veel väga tugev.

§ 67. Itaalia talupoegade liikumine.

Itaalia talupoegade laostumine. Sel ajal kui toimus orjade Sitsiilia ülestõus, algas Itaalias suur talurahvaliikumine.

Talurahva majapidamine elas üle raskeid aegu. II sajandil e. m. a. tekkisid Itaalias orjapidajate suurmõisad (latifundiumid). Talupojal oli raske välja kannatada võitlust suur-orjapidajaga. Väikepõlluharijad laostusid ja sattusid võlgadesse. Kuigi neid nüüd ei saadud orjadeks muuta, nagu varem, võidi neid võlgade pärast maatükilt minema kihutada, mida liigkasuvõtjad ka tegid.

Pikaajalised sõjad kiskusid põlluharijad tööst eemale. Nende majapidamine laostus, nad ise aga võõrdusid tööst, harjudes elama sõduripalgast ja sõjasaagist. Koju tagasi pöördunud, eelistasid talupojad oma laostunud majapidamise maha jätta ja linna minna. Seal elasid nad juhuslikust tööst ja rikaste armuandidest. Rikkad inimesed Roomas raiskasid suuri summasid, et saada endale hääli rahvakoosolekul: rahvale korraldati tasuta söögiminguid, hiilgavaid vaatemänge, anti raha.

Seega jäi küla inimtühjaks, sinnajäänud maaelanikud aga elasid viletsuses.

Vajadus maareformi järele. Et parandada talupoegade olukorda, oli tarvis varustada neid maaga. Seda taotlesid mitte üksnes talupojad. Isegi mõned nobiilide esindajad said aru maareformi vajalikkusest.

Rooma sõjaväed värvati peamiselt talupoegade hulgast. Seetõttu nende laostumine ja vaba töö asendamine orjatööga nõrgendasid Rooma sõjalist jõudu. Pealegi näitas orjade ülestõus Sitsiilias, kuivõrd ohtlik on orjapidajatele suur orjade kokkukuhjamine. Seepärast saidki valitseva klassi kõige ettenägelikumad inimesed aru, et talupoegade nõudmistele on vaja järeleandmisi teha ja neile maad anda.

Varustada talupoegi maaga oli võimalik, kui võtta suurmaaomanikelt ära nende poolt omastatud riigimaad ja jagada need vähese maaga ja maata talupoegadele.

Vennad Gracchused. Maareformi püüdsid läbi viia vennad Gracchused. Ehkki nad kuulusid suursuguste hulka, olid nad siiski rahva keskel tuntud oma demokraatlike vaadete poolest.

Vanem vend Tibérius valiti rahvatribuuniks 133. aastaks e. m. a. Valimiste ajal toimusid kogu Itaalias kehvikute rahutused. Hoonete seintele ilmusid rohkearvulised pealiskirjad, mis kutsusid üles rikastelt riigimaid ära võtma ja neid varatuile jagama.

Tiberiuse seaduseelnõu. Astunud tribuuni ametikohale, esitas Tiberius rahvakoosolekule maaseaduse-eelnõu. Vastavalt sellele seadusele ei ole ühel perekonnal õigust omada üle 1000 jugerumi (umbes 250 ha) riigimaad. Kõik ülejäägid, mis selle pindala ületavad, peab riigile tagastatama. Ülejäägid tükeldatakse väikesteks osadeks ja jaotatakse vaestele kodanikele ilma edasimüümise õiguseta. Maareformi teostamiseks valitakse erikomisjon.

Võitlus seaduseelnõu vastu ja selle kinnitamine. Mõned nobiilid pooldasid küll seaduseelnõu, kuid selliseid oli siiski vähe. Ülemkihi enamus, omades määratu suuri ühismaatükke, astus teravalt välja igasuguse maareformi vastu. Üks rahvatribuune Márcus Octávius, rikas maaomanik, pani seaduseelnõule oma «veto» peale.

Siis võeti rahvakoosoleku otsusega Marcus Octaviuselt kui inimeselt, kes astub rahva vastu, rahvatribuuni nimetus ära.

Pärast seda seaduseelnõu kinnitati. Reformi läbiviimise komisjoni valiti Tiberius ise ja tema noorem vend Gaius.

Maareformi läbiviimine. Kui maakomisjon tööle asus, põrkas ta suurte raskuste vastu. Ühismaade valdajad vaatasid ammust ajast nendele maadele kui oma eraomandile. Riigimaid pärandati, kingiti, müüdi. Seetõttu oli komisjonil sageli raske kindlaks teha, missugune on eramaa, missugune aga riigimaa.

Tiberiuse vaenlased kasutasid neid raskusi, et teda hävitada. Tiberiust süüdistati selles, et ta oli solvanud rahvatribuuni Octaviuse puutumatut isikut, tagandades Octaviuse ametikohalt.

Kuid hoolimata ülemkihi vihkamisest ja ähvardustest jätkas Tiberius mehiselt oma tööd. Rikastelt võeti ära palju riigimaad ja jaotati kehvikutele.

Tiberius Gracchuse hukkumine. Et maareformi lõpule viia, oli Tiberiusel vaja säilitada rahvatribuuni võim ka järgnevaks aastaks.

Rahvatribuunide valimised toimusid 133. aasta suvel, kui põllutööd olid täies hoos. Seetõttu ilmus valimistele vähe talupoegi — Tiberiuse peamisi poolehoidjaid. Kui platsil toimus rahvakoosolek, tungis senaatorite rühm koos oma ihukaitsjatega relvitu rahva kallale. Toimus äge heitlus, mille ajal tapeti Tiberius ja 300 tema lähemat poolehoidjat. Öösel heideti nende laibad Tiberisse.

Pärast Tiberius Gracchuse hukkumist jälitasid nobiilid edasi tema sõpru ja poolehoidjaid. Mõned neist hukati, teised põgenesid Itaaliast. Maakomisjoni tegevus jäi seisma.

Gaius Gracchus. Tiberiuse töö jätkajana astus välja tema noorem vend Gaius. Ta ületas Tiberiust sütitava iluköne, otsustavuse ja pulbitseva energia poolest. Täpselt 10 aastat pärast Tiberiust valiti Gaius rahvatribuuniks 123. aastaks e. m. a.

Gaius Gracchuse seadused. Saanud rahvatribuuniks, taastas Gaius eelkõige maakomisjoni tegevuse: uuesti hakati ära võtma riigimaad ja jaotama seda puudust kannatavaile talupoegadele.

Et tõmmata vaesemat linnaelanikkonda enda poole, viis Gaius läbi v i l j a s e a d u s e. Vastavalt sellele seadusele hakati rahvale riiklikest poodidest odava hinnaga vilja müüma.

Kuid Gaiusele oli eriti tähtis leida toetust r a t s a n i k e hulgas. Need olid kõige rikkamad inimesed, kes endistel aegadel olid teeninud ratsaväes. Kuid II sajandil e. m. a. hakati ratsanikeks nimetama rikkaid rahakaid inimesi, liigkasuvõtjaid ja kaupmehi, erinevalt nobiilidest, kellede peamine rikkuse peitus nende maas. Ratsanikud olid nobiilidega vaenujalal, sest nobiilid ei lasknud neid kõrgematele riiklikele ametikohtadele ja senatisse.

Et ratsanikke enda poole võita, viis Gaius läbi k o h t u s e a-

duse. Seniajani määrati kohtunikke senaatorite hulgast. Nüüd võeti neilt õigus olla kohtunikeks ja see õigus anti üle ratsanikele.

Talurahva, käsitööliste ja kaupmeeste huvides otsustati hävitatud Kartaago kohale rajada koloonia. See kutsus esile ülemkihi tugeva vastupanu. Kuid rahvakoosolekul võeti vastu seadus koloonia rajamisest Kartaagos.

Võitlus Gaius Gracchuse vastu. Kunagi ei olnud Rooma vabariigis demokraadid nii tugevad kui 123. aastal e. m. a. Gaius Gracchus teostas oma üritused, toetudes rahvakoosolekule. Senati nõusolekut ta ei küsinud. Demokraatia vaenlased olid ära hirmutatud ja pugesid peitu.

122. aastaks valiti Gaius Gracchus teistkordselt rahvatribuuniks.

Ta pani ette anda Itaalia alistatud hõimudele kodanikuõigused. Esinedes selle ettepanekuga, toimis ta kogu Itaalia talupoegade huvides. Kuid just sellepärast ei meeldinud uus seaduseelnõu Rooma kodanikele: nad ei tahtnud kellegagi jagada neid eeliseid, mida andis Rooma kodakondsus. Kui Gracchus nägi seda rahulolematust, võttis ta oma seaduseelnõu tagasi.

Kuid 121. aastaks teda enam rahvatribuuniks ei valitud.

Gaius Gracchuse hukkumine. Kui Gracchus ei olnud enam rahvatribuun, läksid nobiilid üle avalikule pealetungile tema ja ta pooldajate vastu. Senat kuulutas, et riik on hädaohus. Ühele konsulile tehti ülesandeks demokraatidega arveid õiendada.

Gaius Gracchus koos oma pooldajatega hõivas Rooma need kvartalid, kus elas kõige vaesem rahvastik. Viimasel hetkel pöördus Gaius abi saamiseks orjade poole, lubades neile vabadust. Kuid oli juba hilja. Konsul saatis ülestõusnute vastu suured relvastatud jõud. 3 tuhat Gaiuse pooldajat tapeti. Gaius ise mõne sõbraga taganes Tiberi teisele kaldale, kuid teel väänas ta jala. Mitte soovides elusana vaenlase kätte sattuda, käskis Gaius oma orja end tappa.

Vendade Gracchuste maareformi ebaõnnestumine. Vennad Gracchused hukkusid seetõttu, et Rooma demokraadid olid puudulikult organiseeritud. Otsustaval hetkel talupojad ei toetanud Tiberiust. Gaius jäi Rooma demokraatide toetusest ilma seepärast, et nad ei tahtnud jagada oma õigusi teiste Itaalia elanikega.

Hoolimata Gracchuste hukkumisest mõned nende reformidest säilisid. Ratsanikud hoidsid kaua aega enda käes kohtuid. Suurenes rahvakoosoleku tähtsus, senati mõju aga langes.

Ent Gracchustel ei läinud korda saavutada oma peamist eesmärki — parandada itaalia talurahva olukorda. Maareformi tulemusena said umbes 80 tuhat kodanikku jaosmaad. Kuid kohe pärast Gaius Gracchuse hukkumist anti välja seadus, mis lubas neid jaosmaid müüa. Maakomisjon kaotati ja edasised jaotamised ühismaadest lõpetati. Seepärast langes mõne aasta pärast suurem osa maatükkidest, mis olid saadud Tiberius Gracchuse seaduse põhjal, uuesti suurmaaomanike kätte. Talurahva laostumine ja orjus arenesid veelgi kiiremini kui enne.

2. KLASSIVÕITLUSE TERAVNEMINE ROOMAS JA ROOMA VABARIIGI LANGEMINE.

§ 68. Sulla diktatuur.

Rooma armee muutumine palgaliseks armeeks. II sajandi lõpuks e. m. a. muutus tunduv osa rooma talurahvast varatuks. See tekitas suuri raskusi sõjaväe värbamisel, sest leegionides võisid Rooma seaduste järgi teenida ainult varakad inimesed.

Siis teostati tähtis sõjaväereform. Leegionidesse hakati võtma kõiki soovijaid, sealhulgas ka varatuid. Leegionärid said teatud palka ja sõjaväelise varustuse. Teenima pidid nad 16 aastat.

Sel viisil muutus Rooma tsiviilmaakaitsevägi alaliseks palgaliseks armeeks. See võimaldas parandada leegionäride väljaõpetamist.

Sõjaväereformil oli suur tähtsus Rooma edasisele ajaloole. Alalist palgalist armeed võis iga väejuht, keda sõjamehed armastasid, kasutada oma isiklikes huvides.

Võimuhaaramine Sulla poolt. Esimeseks väejuhiks, kes uue armee abil haaras enda kätte ainuvõimu Roomas, oli aristokraat S u l l a.

I sajandi alguses e. m. a. puhkes Väike-Aasias ja Kreekas ülestõus Rooma vastu. Ülestõusu mahasurumiseks saadeti sinna konsul Sulla.

Kuni ta sõdis Idamaal, valitsesid Roomas demokraadid. Maha surunud ülestõusu, maabus Sulla oma armeega Itaalias. Algas verine võitlus demokraatide vastu. See kestis poolteist aastat ja hõlmas kogu Itaalia. Rooma demokraate toetas osa itaalikuid. Nobiilid läksid Sulla poole üle.

Ägedas öölahingus Rooma müüride all purustas Sulla oma vastased (82. aastal e. m. a.). 6 tuhat inimest sattusid vangi. Sulla käskis nad tsirkusesse viia ja kõik maha tappa.

Võimuhaaramisele Sulla poolt kaasnes kohutav julmus. Ta riputas välja erilised nimekirjad, kuhu kandis oma vastaste, vahel aga lihtsalt rikaste inimeste nimesid. Sellesse nimekirja sattunud inimese võis igaüks maha tappa. Tapja sai tasuks osa tapetu varandusest. Suurem osa varandust läks aga Sullale. Kogu Itaalias algasid massilised tapmised.

Sulla.

Sulla diktatuur. Sulla kuulutati eluaegseks diktaatoriks. Varem oli diktaatorite võim ajutine: see ei võinud kesta üle kuue kuu. Sulla oli esimene, kes armee abil haaras enda kätte piiramatu ja tähtajatu võimu. *Nii tekkis Roomas alaline sõjaline diktatuur.*

Sulla säilitas küll vabariigi, kuid hävitas selles demokraatliku korra. Rahvakoosoleku õigusi kärbiti. Esikohale asus senat. Sulla suurendas tema liikmete arvu 600 inimeseni, täiendas neid oma pooldajatega. Kohtud anti uuesti üle senaatoritele. Rahvatribuunide võimu vähendati tunduvalt.

Sulla sõjalist diktatuuri kasutasid orjapidajad selleks, et võidelda rahvaliikumise vastu provintsides ja Itaalias. Ent Sulla võim osutus ebakindlaks. Uue korraga ei olnud paljud rahul, sealhulgas ka ratsanikud. Nad said tugevasti kannatada massiliste tapmiste ajal, neilt oli võetud õigus olla kohtunikeks. Mõni aasta hiljem pärast Sulla surma hävitati tema poolt kehtestatud kord.

§ 69. Spartacuse ülestõus.

Ülestõusu algus. Capua linnas, ühes gladiaatorite koolis organiseerisid orjad vandenõu (73. aastal e. m. a.). Selle eesotsas oli traaklane[1] Spártacus. Ta paistis silma oma tarkuse, vapruse ja jõu poolest. Vandenõu paljastati. Kuid mõnekümnel gladiaatoril õnnestus koolist põgeneda ja end Vesuuvi mäel varjata.

[1] *Traakia* — Balkani poolsaare kirdeosas asuv maa.

Vesuuv oli tol ajal mittetegutsev vulkaan. Tema järsud nõlvad olid täis kasvanud metsviinapuudega. Juurdepääs tipule oli raske. Gladiaatorid lõid seal üles laagri ja hakkasid orjapidajate mõisaid ründama. Spartacuse juurde tulid ümberkaudsed orjad ja laostunud talupojad.

Ülestõusnute vastu saadeti tugev väeüksus. Roomlased sulgesid oma laagriga ainukese teeraja, mis tipult alla viis. Nad lootsid nälja abil sundida orje alistuma.

Kuid raskel hetkel oli Spartacus äärmiselt leidlik ja julge. Tema käsu järgi punusid orjad viinapuuväätidest köied. Nende abil laskusid nad alla mäe järsust küljest, kus roomlasi ei olnud. Seejärel tungis Spartacuse salk ootamatult Rooma laagrile kallale ja vallutas selle. Roomlased põgenesid.

Ülestõusu edu ja esimesed lahkhelid. Pärast seda edu kasvasid ülestõusnute jõud kiiresti. Kohkunud Rooma valitsus saatis ülestõusu mahasurumiseks kaks leegioni. Kuid ka need sõjaväed purustati Spartacuse poolt.

Nüüd hõlmas ülestõus peaaegu kogu Lõuna-Itaalia. Spartacuse sõjaväes oli 70 tuhat inimest. Ülestõusnute ette kerkis küsimus: mida siis edasi teha? Spartacusel oli kavas kokku koguda võimalikult rohkem orje ja viia nad Ida-Alpide kaudu Itaaliast välja. Spartacus sai aru, et Roomat sõjalise võitluse teel purustada oli tol ajal võimatu. Kergem oli orjad Itaaliast välja viia. Olles vabaduses, võisid nad laiali minna oma kodukohtadesse.

Kuid mitte kõik ülestõusnud ei olnud Spartacuse plaaniga nõus. Osa orje ei tahtnud Itaaliast lahkuda. Nendega ühinesid ka vabad kehvikud, kes olid ülestõusust osa võtnud. Nad tahtsid saada maad, mitte aga Itaaliast lahkuda.

Spartacuse sõjaväes toimus lõhenemine. Suur, 20 tuhandest inimesest koosnev väesalk, kes ei olnud rahul Spartacuse plaaniga, eraldus peajõududest. Just sel ajal astusid ülestõusnute vastu suurte jõududega välja mõlemad Rooma konsulid. Ühel neist läks korda eraldunud väesalka purustada ja hävitada.

Retk põhja poole ja tagasipöördumine. See ei peatanud Spartacust. Ta tekitas konsuleile korduvalt kaotusi ja liikus kiiresti põhja poole. Po jõe orus purustas Spartacus Gallia Cisalpina asevalitseja armee. Pärast seda võitu oli tee Alpidesse avatud.

Kuid selle asemel, et minna Alpidesse, pöördus Spartacus tagasi. Olles mõjutatud oma edust, nõudsid orjad, et neid viidaks Rooma peale. Orjapidajaid valdas hirm. Senat kõrvaldas juhtimiselt mõle-

Spartacuse ülestõus.

mad konsulid. Väejuhiks määrati rikas Crassus, kellele anti kaheksast leegionist koosnev suur armee.

Crassus sulges oma vägedega Rooma viiva tee. Ta tahtis ümber piirata ja hävitada kõik Spartacuse jõud. Kuid ülestõusnutel läks korda linna suunas läbi murda.

Retk lõuna poole. Spartacus oli sunnitud loobuma retkest Rooma peale. Tal tekkis nüüd uus plaan. Ta otsustas paisata osa oma sõja-

Arveteõiendamine orjadega.

väest Sitsiiliasse ja korraldada seal uus orjade ülestõus. Spartacus leppis piraatidega kokku, kes lubasid anda talle laevu sõjaväe üleviimiseks Sitsiiliasse.

Kui aga ülestõusnud jõudsid Sitsiilia ja Itaalia vahel asuva lahe juurde, selgus, et piraadid olid Spartacust petnud: nad olid Sitsiilia asevalitseja poolt ära ostetud. Parvedega üle lahe sõita tormi tõttu ei õnnestunud.

Selle aja jooksul jõudsid põhjast kohale Crassuse leegionid. Rooma väejuhataja otsustas sulgeda orjad Itaalia lõunaossa ja neid näljaga ära piinata. Poolsaare kõige kitsamas kohas kaevasid roomlased merest mereni sügava kraavi koos valliga.

Kuid Spartacust see ei peatanud. Tormisel talveööl käskis ta osa kraavist mulla ja hagudega täis kuhjata ja viis selle kaudu oma sõjaväe üle.

Spartacuse hukkumine. Nüüd püüdis Spartacus orjad Itaaliast välja viia Balkani poolsaarele. Selleks viis ta oma sõjaväe itta, Aadria mere suunas. Sel hetkel elavnesid orjade hulgas endised lahkhelid. Jällegi eraldus peajõududest suur väesalk, mis hävitati Crassuse poolt.

Lahkhelid nõrgendasid ülestõusnuid. 71. aasta kevadel e. m. a. toimus otsustav lahing. Ülestõusnud võitlesid suure mehisusega. Spartacus tormas otse lahingukeerisesse, püüdes läbi murda Crassuse juurde. Kuid väsinud ja halvasti relvastatud orjad ei pidanud vastu Rooma värskete sõjavägede löögile. Nad purustati ja 60 tuhat inimest eesotsas Spartacusega langesid. Spartacus raiuti tükkideks, nii et ta laipa ei suudetud hiljem üles leida. 6 tuhat orja sattusid elusalt roomlaste kätte ja löödi risti piki tee äärt Capuast Roomani. Kuid üksikud ülestõusnute väesalgad varjasid end veel mitme aasta jooksul mägedes.

Spartacus oli suur orjade juht, vana-aja üks paremaid väejuhte. K. Marx nimetas teda suureks väejuhiks ja õilsaks inimeseks. V. I. Lenin kirjutas tema kohta: «Spartacus oli üks kõige väljapaistvamaid sangareid ühes suurimas orjade ülestõusus umbes kahe tuhande aasta eest.»

Itaalia orjade ülestõus suruti maha. See õnnestus selletõttu, et rooma orjapidajatel oli veel palju jõudu.

Orjadel aga ei olnud niisugust ühtsust ja monoliitsust, mis on vajalikud rõhutuile, selleks et edukalt võidelda oma rõhujate vastu.

§ 70. Caesari ja Pompeiuse võitlus.

Spartacuse ülestõusu tagajärjed. Kuigi suur orjade ülestõus maha suruti, vapustas ta siiski kogu Itaaliat. Paljud latifundiumid hävitati. Suur hulk orje hukkus. Kuna töökäsi ei jätkunud, hakkasid orjapidajad oma mõisaid väikeste osadena talupoegadele rendile andma. Selliseid vabu rentnikke nimetati koloonideks. Hirm uue orjade ülestõusu ees sundis samuti orjapidajaid andma oma maid rendile.

Pompeiuse, Crassuse ja Caesari liit. Spartacuse ülestõus sisendas orjapidajatesse hirmu. Paljud neist mõtlesid üha sagedamini alalise sõjalise, Sulla diktatuuri taolise diktatuuri sisseseadmisest. Ainult selline diktatuur võis neid päästa uutest orjade ülestõusudest.

Roomas oli kolm suurt väejuhti, kes püüdsid võimu juurde pääseda. Igaüks neist, tuginedes armeele, samuti nagu Sulla, võis saada sõjaliseks diktaatoriks. Üks nendest oli väejuht Pompéius. Ta sõdis kaua aega Idamaal ja pöördus Itaaliasse tagasi tohutu suure saagiga. Teine oli rikas Crassus, kes võiduga Spartacuse üle oli rooma orjapidajate hulgas kuulsaks saanud.

Lõpuks, kolmas oli Cáesar. Ta oli oma võistlejatest noorem, kuid ületas neid hiilgavate võimete poolest. Caesar kuulus nimekasse suguvõssa. Teda peeti demokraadiks ja ta võitis kodanike armastuse sellega, et korraldas Roomas hiilgavaid vaatemänge. Caesar kui väejuht sai kuulsaks Hispaanias, kus ta, olles asevalitseja, alistas ühe hispaanlaste hõimudest.

Ent Pompeius, Crassus ega Caesar ei olnud nii tugevad, et igaüks neist oleks iseseisvalt võinud võimu haarata. Seepärast otsustasid nad esialgu sõlmida liidu ja jaotada võimu riigis (60. aastal e. m. a.).

Caesar siirdus vallutama Gallia Transalpinat, Crassus sõitis Idamaale, Pompeius jäi Rooma.

Caesari ja Pompeiuse vaheline võitlus. Crassus hukkus sõja ajal Mesopotaamias. Caesar vallutas seitsme aastaga Gallia. Pompeius oli kogu aeg Roomas. Caesari edu Gallias kutsus Pompeiuses esile kadeduse ja kartuse. Ta kartis, et Caesar haarab oma sõjaväe abil võimu Roomas. Ka senati enamus oli meelestatud Caesari vastu. Seetõttu senat ja Pompeius lähenesid teineteisele.

Caesari Gallias viibimise tähtaeg lõppes 49. aasta alguses

e. m. a. Senat pani talle ette sõjavägi laiali saata ja ilmuda Rooma. Selle asemel ületas Caesar 49. aasta jaanuaris e. m. a. ühe leegioniga ja 300 ratsanikuga Rúbico jõekese. See oli piiriks Itaalia ja Gallia Cisalpina vahel.

Rubico ületamine tähendas relvastatud võitluse algust Pompeiuse ja senati vastu. Caesari sõjaväed hakkasid kiiresti liikuma Rooma peale.

Konsulid ja suurem osa senatist põgenesid; Pompeius siirdus Balkani poolsaarele, et koguda sõjaväge võitluseks Caesari vastu.

Caesar vallutas ilma igasuguse vastupanuta pealinna ja viis oma sõjaväed Balkani poolsaare suunas. Algul oli Caesaril vähe jõudu, sest laevastik oli Pompeiuse käes ja Caesaril oli raske oma sõjaväge üle viia. Seepärast ei olnud sõda Caesarile esialgu edukas.

Kuid siis õnnestus tal juurde tuua abiväge. Põhja-Kreekas, Fársalose linna lähedal toimus otsustav lahing. Hoolimata jõudude ülekaalust Pompeius purustati ja ta põgenes lahinguväljalt. Tema armee riismed alistusid Caesarile. Pompeius püüdis varjata end Caesari eest Egiptuses, kuid tapeti Egiptuse valitsuse käsu kohaselt, kes kartis Caesariga tülli minna.

Kuigi Pompeius hukkus, tuli Caesaril veel kolm aastat sõdida Pompeiuse pooldajate vastu. Alles 45. aastaks e. m. a. murti nende relvastatud vastupanu. Caesar muutus Rooma ainukeseks ja piiramatuks valitsejaks.

§ 71. Caesari diktatuur.

Võimu organiseerimine. Sulla eeskujul kuulutati Caesar eluaegseks diktaatoriks. Peale selle oli tal rahvatribuuni võim. Caesar pidas korduvalt ka konsuli ametit. Ta sai keisri tiitli[1], s. o. võiduka väejuhi, käskija tiitli.

Näiliselt säilis Roomas vabariik: tuli kokku rahvakoosolek, oli olemas senat, iga aasta valiti ameti-isikuid. Tegelikult aga oli see sõjaline monarhia, mida nimetatakse «Caesari impeeriumiks».

Caesari reformid. Caesar suurendas ameti-isikute arvu, senaatorite arvu aga suurendas ta 900-le inimesele. Nii kõrgematele ametikohtadele kui ka senatisse paigutas ta oma poolehoidjaid. Rahvakoosolek hääletas Caesari näpunäidete järgi. Et omada kindlamat

[1] *Tiitel* — aunimetus.

tuge riigis, jaotas ta oma endistele sõduritele palju jaosmaid provintsides.

Caesar hoolitses provintside eest. Ta mõistis, et roomlastel ei ole kasulik viia neid täieliku laostumiseni. Seepärast reguleeris ta maksude kogumist provintsidelt. Paljude provintsilinnade elanikud said Rooma kodaniku õigused. Provintside asevalitsejatele määrati kuritarvituse eest rangemaid karistusi.

Caesar.

Caesari hukkumine. Seni kui Caesar ei olnud haaranud võimu, püüdis ta end näidata demokraatia pooldajana. See oli talle kasulik, sest ta tugines rahva toetusele. Saanud diktaatoriks, loobus Caesar demokraatiast. Ta astus mõningaid samme, mis olid suunatud linna vaesema elanikkonna vastu. Nii vähendas ta tunduvalt vilja tasuta jagamist, millega kutsus esile rahva rahulolematuse.

Kuid eriti suurt rahulolematust avaldas senaatorite see osa, kes pooldas vabariiki. Need senaatorid ei tahtnud loobuda võimust ühe inimese — Caesari kasuks. Nad lootsid, et suudavad orjade ülestõusudega toime tulla ka ilma sõjalise diktatuurita.

Senati vabariikliku osa hulgas kujunes välja vandenõu Caesari vastu. Selle eesotsas olid senaatorid Brútus ja Cássius. 44. aastal e. m. a. tapsid vandeseltslased Caesari senati istungi ajal.

§ 72. Octavianuse võimu kehtestamine. Vabariigi lõpp.

Antonius ja Octavianus. Caesar oli tapetud, kuid taastada vabariiki osutus juba võimatuks. Roomas oli vähe vabariigi pooldajaid. Ehkki rahvas viimasel ajal oli muutunud ükskõikseks Caesari suhtes, astusid rahvahulgad välja tema tapjate vastu. Brutus ja Cassius olid sunnitud Roomast põgenema.

Hukkunud diktaatori kohale püüdsid asuda kaks inimest: Antónius ja Octaviánus. Antonius oli olnud Caesari lähem sõber ja abiline. Caesari tapmise hetkel oli ta konsuliks. Octavia-

nus oli Caesari õetütre poeg. Kuna Caesaril lapsi polnud, siis lapsendas ta Octavianuse ja pärandas talle suurema osa oma tohutust varandusest.

Antonius oli kogenud riigitegelane ja hea väejuht. Kuid ta paistis silma jämeduse ja taltsutamatuse poolest. Octavianus ei olnud Caesari tapmise hetkel veel üheksateistkümne aastanegi, kuid ta oli väga tark, kaval ja ettevaatlik.

Octavianus mõistis väga hästi, et üksinda ei suuda ta praegu Roomas võimu haarata. Seepärast sõlmis ta Antoniusega liidu.

Brutus ja Cassius, kes olid sõitnud idaprovintsidesse, kogusid seal suure sõjaväe vabariigi kaitsmiseks. Seepärast oli Octavianusel ja Antoniusel kõigepealt vaja raha hankida selleks, et pidada sõda vabariiklaste vastu.

Sulla eeskujul koostasid nad samuti erilised nimekirjad. Nimekirjadesse kanti peamiselt rikkaid inimesi, kelle varanduse nad endile võtsid. Lühikese aja vältel tapeti Itaalias 2 tuhat ratsanikku ja 300 senaatorit.

Hankinud sel teel raha, siirdusid Antonius ja Octavianus sõjaväega Makedooniasse. Seal kohtusid nende leegionid vabariiklaste sõjaväega. Lahingus Brutus ja Cassius purustati ja nad lõpetasid oma elu enesetapmisega. Nende sõjaväe riismed läksid üle Antoniuse ja Octavianuse poole.

Liitlastel oli jälle vaja raha: neil tuli maksta oma sõduritele. Antonius sõitis idaprovintsidesse, et sealt raha hankida, Octavianus aga pöördus Itaaliasse tagasi.

Antoniuse ja Octavianuse vaheline võitlus. Antoniuse ja Octavianuse vahelised suhted muutusid üha vaenulikumaks. Antonius jäi idaprovintsidesse, sõites ainult mõnikord Itaaliasse. Idas käitus ta kui diktaator, jagades Rooma valdusi oma lastele. Octavianus aga surus maha orjade ülestõusud ja teenis sellega orjapidajate tänu.

Antoniuse tegevus kutsus Roomas esile äärmise pahameele, mida Octavianus ära kasutas. Rahvakoosolek ja senat võtsid Antoniuselt ära tema volitused. Octavianuse ja Antoniuse vahel algas avalik sõda.

Lahing Aktioni juures. Antoniuse hukkumine. Otsustav lahing toimus merel Aktioni neeme juures, Kreeka läänerannikul (31. aastal e. m. a.). Kaotanud lootuse võidule, põgenes Antonius lahingu ajal Egiptusesse. Mõni aeg võitles Antoniuse laevastik

ilma väejuhita, kuid siis alistus Octavianusele. Seejärel alistusid ka Antoniuse maaväed.

Järgmisel aastal alustas Octavianus pealetungi Egiptusele. Antonius püüdis talle vastupanu osutada Aleksandria all, kuid tema väed läksid üle Octavianuse poole. Antonius lõpetas oma elu enesetapmisega.

Vabariigi lõpp. Pärast Antoniuse surma jäi Octavianus Rooma ainuvalitsejaks. *Roomas kindlustus lõplikult sõjaline monarhia (impeerium). Rooma vabariigi ajalugu lõppes, algas Rooma impeeriumi ajalugu.*

Keisrite sõjaline diktatuur oli vajalik selleks, et ülestõusnud orje ja vabu kehvikuid maha suruda ning uusi maid vallutada. Orjapidajad, keda olid hirmutanud ülestõusud ja üksikute väejuhtide verine võitlus võimu pärast, loobusid vabariigist ja võtsid vaimustusega vastu Octavianuse monarhiavõimu. Senat andis talle Augustuse, s. o. «Püha» tiitli. Talle ehitati altareid nagu jumalale, luuletajad ja kirjanikud ülistasid teda selle eest, et ta seadis riigis jalule rahu.

3. ROOMA IMPEERIUM I SAJANDIL JA II SAJANDI ALGUL M. A. J.

§ 73. Augustuse valitsemine (30. aastast e. m. a. kuni 14. aastani m. a. j.).

Võimu organiseerimine. Augustus ei söandanud ennast avalikult monarhiks kuulutada. Vabariiklikud institutsioonid — rahvakoosolek, senat, konsulid ja teised ameti-isikud jäid alles. Kuid neil ei olnud mingit võimu. Kogu võim kuulus Augustusele.

Järgides Sulla ja Caesari eeskuju, ühendas Augustus enda kätte kõige tähtsamad ametikohad. Kui keisril oli tal kõrgem sõjaline võim. Talle kuulus rahvatribuuni kõrgem tsiviilvõim. Ta oli ülempreestriks. Mitu korda oli Augustus konsuliks. Vahetult allusid temale sõjaliselt kõige tähtsamad provintsid: Süüria, Egiptus, Hispaania ja Gallia.

Armee. Augustus organiseeris suure alalise armee, mis ulatus 300 tuhande inimeseni. Armee asus peamiselt Rooma impeeriumi piiridel.

Peale selle armee lõi Augustus enda kaitseks erilise palee-kaardiväe. See asus pealinnas ja Itaalia lähemates linnades.

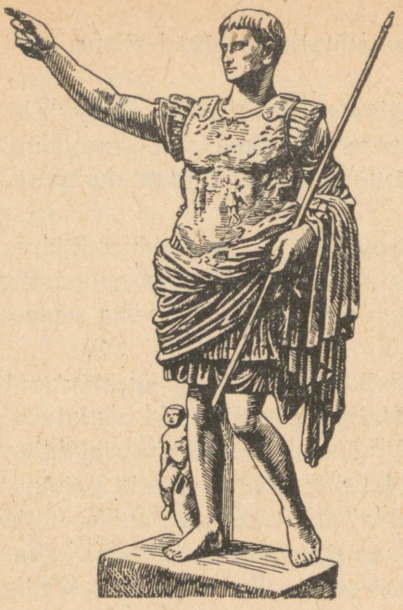

Augustus.

Teenistusaeg paleekaardiväes oli lühem, palk aga suurem kui armees.

Augustuse vallutused. Augustuse ajal suurenesid Rooma impeeriumi valdused tunduvalt. Tema ajal vallutati Põhja-Hispaania, nii et nüüd oli kogu Hispaania roomlastele allutatud.

Augustuse väejuhid pidasid edukaid sõdu Doonau jõe ääres. Piki Doonau jooksu rajati rida uusi provintse. Impeeriumi kirdepiir kulges nüüd piki Doonaud. Vähem edukad olid Augustuse sõjad germaanlaste hõimudega. Algul õnnestus roomlastel vallutada nendelt kogu Reini ja Elbe jõe vaheline piirkond. Kuid varsti tõusid germaanlased üles. Nad valmistasid Rooma sõjavägedele lõksu. Kolm leegioni, eesotsas asevalitsejaga, piirati ümber tihedais metsades Reinist ida pool. Neli päeva kestnud ägedas lahingus roomlased hävitati. Pärast seda lüüasaamist läksid kaotsi peaaegu kõik Rooma vallutused Reini taga.

§ 74. Rooma kultuur ja elulaad I sajandil m. a. j.

Kirjandus ja teadus. Rooma rahva hulgast tulid paljud silmapaistvad kirjanikud ja teadlased.

Kõige suurem Augustuse-aegne luuletaja oli Vergílius, kes oli pärit väikemaaomanike hulgast. Ta kirjutas suure poeemi «Aenéida», milles jutustatakse kangelase Aenéase seiklustest, kes oli pääsenud Trooja hävitamise ajal ja sattunud Itaaliasse. Oma teistes luuletustes ülistas Vergilius Augustust.

Kõige suuremaks rooma ajaloolaseks oli Tacitus, kes elas I sajandi teisel poolel ja II sajandi algul m. a. j. Oma teostes «Ajalugu» ja «Kroonika» esitas ta esimeste keisrite, Augustuse järglaste valitsemise ajalugu. Tacitus oli vabariigi pooldaja ja suhtus eita-

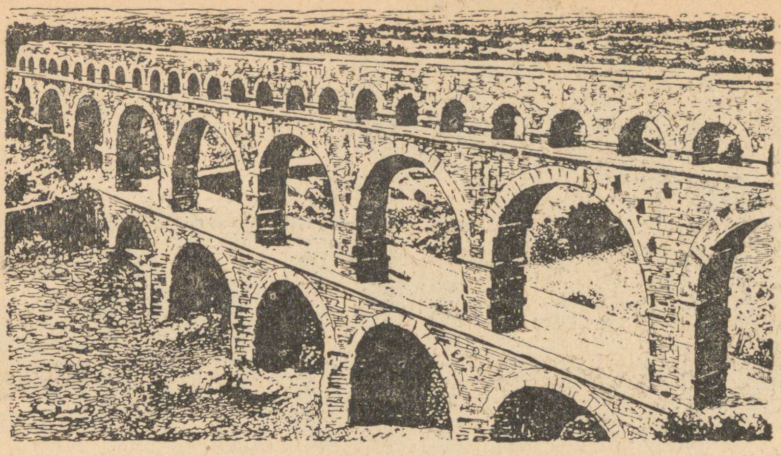

Rooma akvädukt (veevärk) jõel.

valt impeeriumisse. Tema teosed on kirjutatud suurepärases keeles ja annavad kujukaid pilte rooma elust.

Ehituskunst. I sajandil m. a. j. arenes Roomas endas, Itaalias ja provintsides suur ehitustöö. Rooma linn oli ühendatud teiste Itaalia linnadega ja provintsidega suurepäraste teede kaudu.

Rooma teed ja sillad olid niivõrd hästi ehitatud, et mõned neist on seniajani kasutusel Itaalias, Lõuna-Prantsusmaal ja Hispaanias.

Rooma linnas elas umbes üks miljon inimest. Temas oli palju kauneid keisrite ja ülemkihi aedadega ümbritsetud paleesid, templeid, väljakuid, amfiteatreid. Rooma sai joogivett 9 veevärgi abil, millega juhiti vesi linna ümbrusest torude kaudu linna. Kõige suurem amfiteater, mida nimetati C o l o s s é u m i k s[1], mahutas üle 50 tuhande pealtvaataja. Tema varemed on säilinud seniajani.

Kuid nende suurepäraste hoonete kõrval olid terved vaestega asustatud kvartalid. Siin kerkisid suured kuue- ja seitsmekorruselised majad (neid nimetati «saarteks»). Alumistel korrustel olid poed ja töökojad, ülemistel — väikesed toakesed ja nurgakesed vaeste jaoks.

Elada sellistes majades oli ebatervislik ja ohtlik. Kõveratele kitsastele tänavatele ei langenud peaaegu kunagi päikesekiiri. Majad olid ehitatud kiiruga ja varisesid seetõttu sageli kokku. Ülemised korrused tehti puust. Tulekahju korral lõõmasid need nagu

[1] *Colosseum* tähendab määratu suurt, kolossaalset.

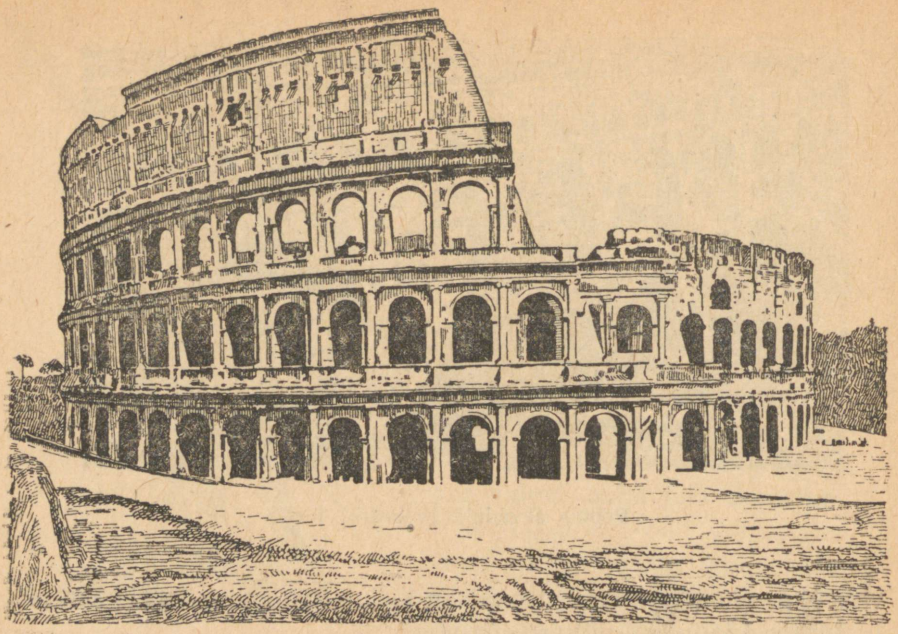

Colosseumi varemed.

lõkketuled. Roomas leidsid tihtipeale aset tohutud tulekahjud. Siis põlesid maha terved rajoonid ja oli palju ohvreid.

Vaatemängud. Rahva rahulolematuse summutamiseks kasutasid Rooma keisrid igasuguseid vahendeid. Augustuse ja tema järglaste ajal sai üle 300 tuhande Rooma kõige vaesema elaniku armuande leiva ja raha näol. Endised Augustuse sõdurid, kes olid pikaajaliste sõjaretkede ajal võõrdunud tööst, müüsid ära oma jaosmaad ja siirdusid Rooma. Linnaelanikkonna alamkihid võõrdusid lõplikult tööst ja elasid keisrite ja rikaste armuandidest: tasuta sööminguist, raha ja leiva väljajagamisest. Selles ilma tööta elavas rahvahulgas arenes kirg tooreste ja veriste vaatemängude järele. «Leiba ja vaatemänge!» — nõudsid rooma rahvahulgad oma valitsejailt. Ja valitsejad püüdsid igati seda nõudmist rahuldada.

Gladiaatorite võitlustest, mida Augustus mitu korda korraldas, võttis osa kuni 10 tuhat inimest. Kord korraldas Augustus rahva jaoks ebatavalise vaatemängu tõelisest merelahingust. Selleks kaevati Tiberi taha kunstlik järv, mis oli 1800 sammu pikk ja 1200 sammu lai. Lahingust võtsid osa 30 suurt lahingulaeva ja suur hulk väiksemaid laevu. Peale aerutajate oli laevadel umbes 3 tuhat sõjameest.

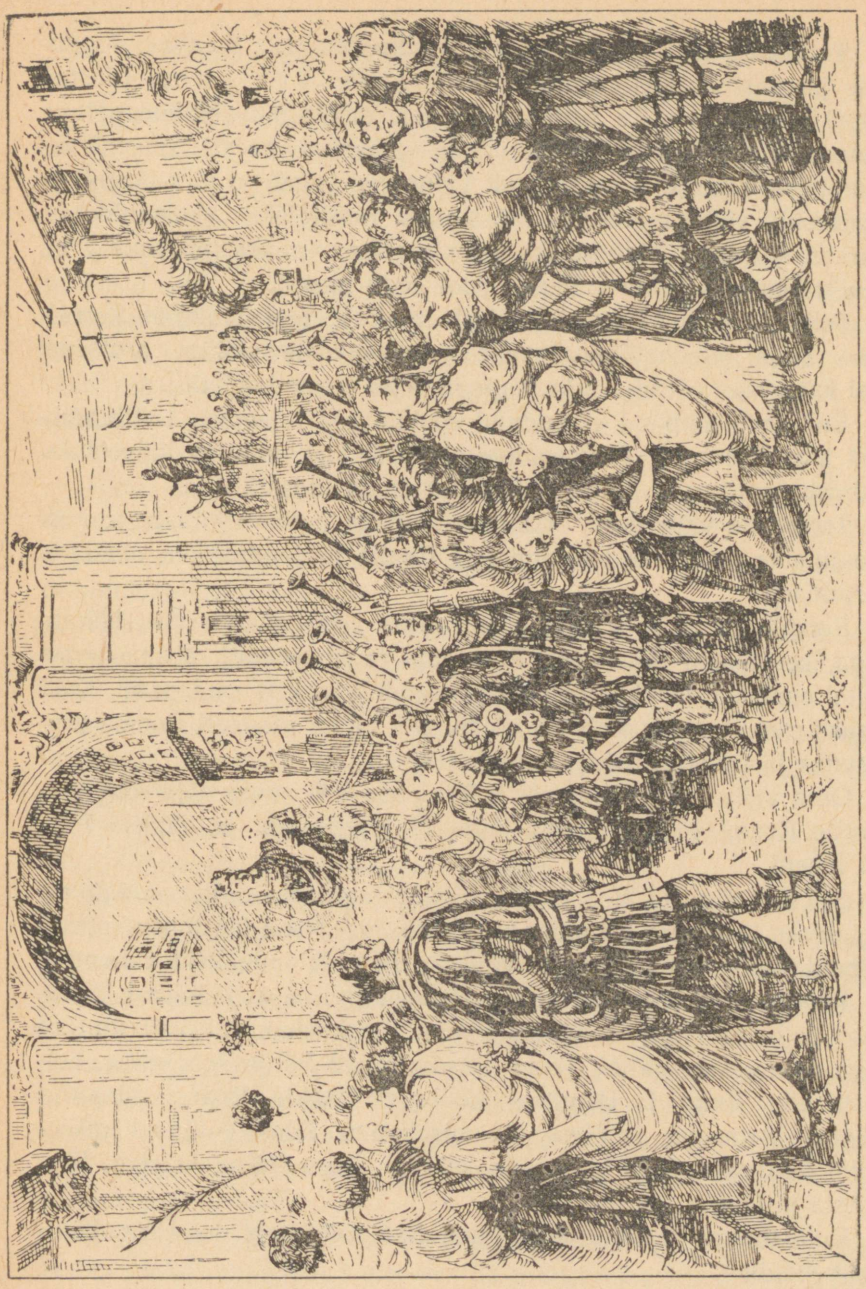

Rooma keisri triumf.

§ 75. Traianuse valitsemine.

Traianuse abinõud põllunduse kindlustamiseks Itaalias. Augustuse järglastest üheks tuntumaks oli keiser Traiánus (aastail 98—117 m. a. j.). Ta võttis tarvitusele mõningad abinõud põllunduse kindlustamiseks Itaalias. Juba vabariigi päevil suurmõisad suurenesid talurahva maa arvel. Talupojad laostusid järk-järgult ja muutusid väikeomanikest võõra maa rentijateks (koloonideks). Parem ei olnud olukord ka provintsides. Aafrika provintsis oli kuue rikka orjapidaja valduses pool kogu maast.

Selleks, et abistada põllundust Itaalias, tegi Traianus korralduse anda puudustkannatavaile talupoegadele väikese protsendi eest raha maa ostmiseks ja majapidamise parandamiseks.

Ent need abinõud ei andnud soovitavaid tulemusi. Latifundiumid aina kasvasid. Talupoegade olukord aga muutus halvemaks. Rahvakoosolekut ei kutsutud Roomas enam üldse kokku.

Traianuse vallutused. Traianus püüdis uute vallutustega, uute provintside ja orjade haaramisega Itaalia majanduslikku olukorda parandada.

Roomlased pidasid kaks visa, verist sõda daakide hõimudega, kes elasid tänapäeva Rumeenia territooriumil. Mitme aasta vältel osutasid daakid Rooma sõjavägedele mehist vastupanu. Kuid lõpuks saavutasid roomlased võidu. Daakia muudeti Rooma provintsiks ja asustati rooma kolonistidega.

Oma valitsemise lõpul võttis Traianus ette suure sõjaretke Idamaale. Roomlased vallutasid kogu Mesopotaamia ja jõudsid Pärsia laheni.

Sel ajal algasid Rooma sõjavägede tagalas — Mesopotaamias, Egiptuses ja teistes kohtades — ülestõusud. Need ülestõusud suruti julmalt maha, kuid sõja jätkamiseks Idamaal puudusid vahendid.

Rooma impeeriumi piirid II sajandi algul m. a. j. Pärast Traianuse vallutusi idas saavutas Rooma impeerium suurima ulatuse kogu oma ajaloo vältel. Tema piirid algasid Põhja-Britannias, kulgesid piki Reini ja Doonaud, hõlmates Daakia. Rooma idapiirid kulgesid Armeenia ja Mesopotaamia kaudu. Edasi kuulusid impeeriumi koosseisu: Süüria, Loode-Araabia, kogu Põhja-Aafrika, Hispaania ja Gallia.

Kuid Rooma ei olnud enam suuteline kõiki neid maid sõnakuulmises hoidma.

4. LÄÄNE-ROOMA IMPEERIUMI KRIIS JA LANGEMINE.

§ 76. Rooma impeeriumi nõrgenemine I—III sajandil m. a. j.

Orjandusliku majanduse langus. Alates II sajandi keskpaigast m. a. j. hakkab Rooma impeeriumi majanduselu allamäge minema. Kõigepealt algas langus Itaalias, hiljem aga levis see ka provintsidesse. Kuna orjad olid odavad, tõrjus nende töö välja vabade talupoegade ja käsitööliste töö, kes järk-järgult laostusid. Ühed palkasid end armeesse, teised — koloonid — rentisid suurmaaomanike käest maatükke. Enamus aga muutus mittetöötavaks massiks, kes elas keisri ja rikaste armuandidest. Koloonid sattusid kiiresti nende orjapidajate võlgnevusse, kelle käest nad maad olid rentinud.

Seega viis orjatöö vaba töö täieliku languseni.

Kuid ainuüksi orjatööl ei saanud ühiskond kaua eksisteerida. Orjad vihkasid oma sunniviisilist tööd: nad rikkusid tööriistu, vigastasid tööloomi, harisid halvasti maad. Orjatöö pidurdas majanduse arenemist.

Traianus oli viimane keiser, kes püüdis uute vallutuste teel tugevdada orjanduslikku korda. Kuid see katse ei andnud tagajärgi. Traianuse järglased mitte ainult et loobusid tema vallutustest Idas, vaid lõpetasid üldse igasugused vallutamised. Pealetungiks ümbruses asuvatele hõimudele ei olnud Roomal enam jõudu. Oldi sunnitud end ainult kaitsma.

Vallutamiste lõpetamine vähendas uute orjade juurdevoolu. See kiirendas orjandusliku majanduse langust.

Ülestõusud provintsides. Rahvahulkade olukord halvenes kiiresti. Eriti raskeks kujunes see provintsides. Koloonid olid mässitud võlgadesse ja nõrkesid jõupingutusist, et neid tasuda. Linnakehvikud ei saanud neid armuande, mis langesid kehvikuile osaks Itaalias ja Roomas endas. Rooma valitsus, vajades üha enam raha, suurendas makse. Orjade elu muutus veelgi raskemaks, nende arv vähenes, ja seepärast püüti orjadelt saada võimalikult rohkem tulu.

Oma olukorra järsule halvenemisele vastas rahvas ülestõusudega. Juba Traianuse ajal, nagu me nägime, puhkesid mõnes idaprovintsis ülestõusud.

II sajandi lõpul m. a. j. organiseeris Gallias endine sõdur Maternus põgenenud orjadest ja sõduritest terve armee. Maternus teatas, et ta kaitseb kõiki rõhutuid. Ülestõusnud avasid vang-

lad ja lasksid vangid vabadusse. Nad tegutsesid Gallias ja Hispaanias, rünnates isegi suuri linnu. Pärast seda kui Maternuse salgad Gallias purustati, mõtles ta välja julge plaani. Riietunud ümber, tuli ta koos oma poolehoidjatega Rooma, et tappa keiser ja haarata võim. Kuid vandenõu paljastati ühe osavõtja reetmise tõttu.

Eriti palju ülestõuse toimus III sajandil m. a. j.

III sajandi keskpaiku puhkes Sitsiilias orjade ülestõus, mis suruti vaevu maha.

Kõige sagedamini astusid orjad sel ajal välja mitte iseseisvalt, vaid koos koloonidega. Selline oli III sajandi kõige suurem ülestõus — b a g a u d i d e[1] ülestõus Gallias. Olles maksudega, raskete töödega mõisates, ametnike tagakiusamistega meeleheitele viidud, tõusid rahvahulgad kogu Gallias üles. Ülestõusust võtsid osa nii orjad kui ka koloonid. Bagaudidel oli hästi organiseeritud sõjavägi, kus põlluharijad moodustasid jalaväe, karjused aga ratsaväe. Suurmõisad ja paljud linnad vallutati ja hävitati. Bagaudid kuulutasid välja Gallia eraldumise impeeriumist. Neil olid oma keisrid, kes isegi oma raha müntisid. Bagaudide rahustamiseks saadeti suured sõjalised jõud. Ajutiselt õnnestus ülestõusu maha suruda. Kuid see puhkes palju kordi uuesti, kandus Hispaaniasse ja kestis üldkokkuvõttes umbes 150 aastat.

Isegi Roomas endas toimusid III sajandil m. a. j. suured rahutused. Need algasid Rooma m ü n t i m i s k o j a s[2] töötavate riigiorjade ja käsitööliste hulgas. Seejärel hõlmasid rahutused teisi linnaorje ja -käsitöölisi ning kasvasid üle suureks ülestõusuks. Seda maha surudes kaotasid keisri sõjaväed 7000 sõjameest.

Rooma võitlus barbarite vastu. Seni kui orjanduslik Rooma oli tugev, ei kartnud ta ümbruses asuvaid hõime. Roomlased, samuti kreeklased, nimetasid neid «barbariteks». Barbarid moodustasid Roomas orjade põhimassi.

Olukord muutus, kui Rooma hakkas nõrgenema. Barbarid läksid ise üle pealetungile oma vaenlase vastu.

II sajandi teisel poolel m. a. j. tungisid Doonau keskjooksul elanud hõimud Rooma impeeriumile kallale. Nad murdsid läbi Doonau kindlustatud piiri ja jõudsid Itaaliani. Nende poolt vallutatud piirkonnad laastati, paljud elanikud võeti sõjavangi. Roomlastel läks suurte raskustega korda sissetunginud hõime minema kihutada.

---

[1] *Bagaudid* — gallia keeles «võitlejad».

[2] *Müntimiskoda* — riiklik asutus, kus münditi metallraha — münte.

Eriti ohtlikuks muutus Rooma olukord III sajandil m. a. j. Sel ajal hakkasid üksikud hõimud võitluses Rooma vastu ühinema suurteks liitudeks. Alam-Doonaul ilmusid g o o d i d, Reinil — f r a n g i d. Nende liitude vastu võidelda oli roomlastel raskem kui üksikute hõimude vastu. Barbarid mitte üksnes ründasid Rooma impeeriumi piire, vaid tungisid kaugele tema sisemusse. Itaaliat ennast laastati korduvalt. Rooma linna tuli ümbritseda uute võimsate müüridega.

Barbarite edu on seletatav mitte üksnes Rooma sõjalise jõu langusega, vaid ka sellega, et *neid sageli toetas kohalik elanikkond, rooma orjad ja koloonid.* Paljud orjad ja koloonid olid pärit nende hõimude hulgast, kes olid tunginud Rooma impeeriumisse. Rooma orjad ja koloonid vaatasid barbaritele kui oma liitlastele võitluses ühise vaenlase — Rooma orjandusliku impeeriumi vastu.

§ 77. Kristlus.

Kristluse tekkimine. I sajandil m. a. j. suruti orjade, linnakehvikute ja talupoegade liikumised kauaks ajaks maha.

Rahvahulkadel ei olnud mingit läbimõeldud tegevusplaani. Nad ei näinud väljapääsu oma talumatust olukorrast. Rooma keisrite julma sõjalise diktatuuri vastu võidelda oli äärmiselt raske.

Siis valdas Rooma impeeriumi rahvahulki elust pettumine ja nukrus. Olles viidud meeleheitele, ootasid nad abi üleloomulikest, taevalikest jõududest.

«Kümneid ja sadu kordi», ütles J. V. Stalin, «on töörahvas sajandite vältel katsunud rõhujaid oma turjalt maha heita ja oma seisukorra peremeheks saada. Kuid iga kord on ta olnud sunnitud lööduna ning häbistatuna taganema, varjates oma hinges ülekohut ja alandust, viha ja ahastust ning suunates pilgud tundmatu taeva poole, kust ta lootis pääsu leida.»

I sajandil m. a. j. tugevnesid Rooma impeeriumi orjade ja vaeste hulgas religioossed meeleolud. Vanad usundid ei rahuldanud enam orje ja vaeseid. Neid ei rahuldanud enam usk egiptuse jumalatesse, kes sarnanesid loomadega, ja kreeka-rooma jumalatesse, kes sarnanesid inimestega. Need jumalad ei päästnud neid ju orjusest, viletsusest ega näljast!

Siis ilmusid Rooma impeeriumi linnades lihtrahva keskel jutlustajad. Nad reisisid ühest linnast teise ja õpetasid, et varsti lõpevad

rõhutute piinad. Varsti ilmub maa peale inimeste päästja — jumala poeg.

Nii kujunes rahva hulgas müüt Jeesusest Kristusest. See müüt kujunes lõplikult välja II sajandi keskpaigaks m. a. j. Algul anti see müüt edasi suust suhu ja alles hiljem kirjutati üles. Selles müüdis räägiti, et ainus ja kõikvõimas jumal, tundes kaasa inimestele, saatis maa peale oma poja Kristuse, kes võttis inimese kuju ja Jeesuse nime. Jeesus Kristus elas Palestiinas, jutlustas ja pani toime imetegusid: muutis vee veiniks, käis mööda merd, ravis terveks haigeid ja äratas ellu surnuid. Ta õpetas, et on vaja alandlikult kannatada piina ja armastada oma rõhujaid. Pärast surma naudivad vaevatud ja koormatud igavest õndsust taevas, kõik rõhujad aga määratakse igavestele piinadele. Selle jutlustuse eest võeti Jeesus Kristus võimude poolt kinni ja löödi risti. Kuid kolmandal päeval pärast surma olevat ta surmast üles tõusnud, ilmunud oma õpilaste juurde ja seejärel läinud üles taeva.

Selles muistendis ei ole ainsatki sõna tõtt. Mingisugust Jeesust Kristust tegelikkuses ei olnud. Üheski ajaloolises teoses I sajandil m. a. j. ei räägita temast sõnagi. Müüt tema kohta mõeldi välja teiste idamaa müütide eeskuju järgi. Orjad ja vaesed uskusid Jeesusesse Kristusesse sellepärast, et müüt tema kohta andis neile lootust hauatagusele õndsusele. Kannatades maa peal, unistasid rõhutud vähemalt taevaski saada tasu oma kannatuste eest.

Kristliku kiriku tekkimine. Kristusesse uskujaid hakati nimetama kristlasteks. Algul olid need orjad, väikekäsitöölised ja vaesed kaupmehed. Nad moodustasid linnades väikesed ristiusukogudused. Usklikud tulid kokku koosolekutele, kus nad kuulasid jutlustajaid ja palvetasid, korraldasid ühise raha eest lõunasööke. Kristlased abistasid üksteist töö leidmisel. Ühe linna kogudused astusid läbikäimisse teiste linnade kogudustega. Selline organisatsioon meelitas ligi hulgaliselt orje ja vabu vaeseid inimesi. Peagi kattusid kõik Rooma impeeriumi linnad ristiusukoguduste võrguga.

II ja III sajandil m. a. j. hakkas ristiusukogudustesse üha enam tungima jõukaid inimesi. Majanduselu langus, ülestõusud, barbarite sissetungid, linnade hävitamised sisendasid hirmu ja ahastust. Kõik see tõukas inimesi uue religiooni poole, kristluse poole.

Rikaste inimeste tungimise tõttu ristiusukogudustesse rikastu-

sid ka kogudused ise. Neis tekkisid valitavad ameti-isikud, kes valitsesid koguduste vara ja kogu nende elu. Rooma impeeriumi ristiusukogudused ühinevad, luuakse k r i s t l i k k i r i k[1].

Kristlaste tagakiusamine. Kristlus ei olnud revolutsiooniliseks liikumiseks. Vastupidi, uus religioon kutsus töötajaid üles kannatlikkusele ja alandlikkusele. Kuid kristlased keeldusid kummardamast rooma jumalaid, sealhulgas ka keisrit, keda peeti jumalaks, tunnistades ainult oma ainujumalat.

Selletõttu Rooma valitsus vaatas kristlastele kui ühiskondliku korra vaenlastele. Aeg-ajalt algasid Rooma impeeriumi mitmesugustes piirkondades, vahel aga ka kogu impeeriumis kristlaste tagakiusamised. Kristlasi püüti kinni, eriti kangekaelsed surmati, ristiusukogudustelt võeti ära nende vara, mis läks riigi kasuks. Niisugused tagakiusamised tugevnesid III sajandil m. a. j., mil ülestõusud orjandusliku korra vastu sagenesid eriti.

§ 78. Keiser Diocletianus.

Keisrivõimu tugevnemine. 284. aastal m. a. j. haaras keisrivõimu paleekaardiväe ülem D i o c l e t i á n u s. Võitluseks ülestõusudega ja barbarite sissetungidega oli vaja veelgi tugevdada Rooma keisrite sõjalist diktatuuri.

Diocletianuse ja tema järglaste ajal kaovad riigikorras vabariigi viimased jäljed. Rahvakoosolek lakkas kokku tulemast juba I sajandil m. a. j. Nüüd lakkas ka senat osa võtmast impeeriumi valitsemisest. Senatit asendas keisrinõukogu, kelle liikmed olid lihtametnikud.

Diocletianusest alates hakkasid Rooma keisrid kandma Idamaa eeskujul kallihinnalisi rõivaid, ümbritsema end arvukate õukondlastega, nõudma, et nende ees laskutaks põlvili. Keisri isikut loeti jumalikuks, pühaks.

Diocletianuse reformid. Et edukamalt võidelda ülestõusude ja barbarite sissetungide vastu, määras Diocletianus endale kolm abilist — kaasvalitsejat. Igaüks neist valitses impeeriumi teatud ala. Sel viisil jagunes Rooma impeerium nelja ossa. Diocletianusele kuulus peale selle veel ülemjuhatus.

See abinõu andis teatud tagajärgi. Orjapidajatel õnnestus üles-

[1] *Kirikuks* nimetatakse ka ruumi (templit), kus inimesed palvetavad.

tõuse mõneks ajaks maha suruda, välisvaenlasi tagasi lüüa ja impeeriumi piire uuesti kindlustada.

Kõik see nõudis armee suurendamist. Oli vaja rohkesti raha. Seepärast tuli tõsta makse, ehkki nende kogumine laostunud elanikkonnalt muutus üha raskemaks.

Rooma impeeriumi majandusliku languse tõttu kasvasid tunduvalt kaupade hinnad. Et võidelda elukallidusega, andis Diocletianus korralduse, mille järgi määrati kindlaks kaupade hinnad ja tasu mitmesuguste tööliikide eest. Määratust kõrgemaid hindu ei tohtinud surmanuhtluse ähvardusel nõuda. Ent see korraldus ei andnud mingisuguseid tulemusi ja see tuli tühistada.

Diocletianuse ajal toimus viimane, kõige tugevam kristlaste tagakiusamine, mis kestis mitu aastat.

§ 79. Keiser Constantinus.

Kristluse tunnustamine. Pärast Diocletianust läks riigi valitsemine üle tema kaasvalitsejate kätte. Nende vahel algas pikaajaline võitlus, mis lõppes keiser Constantínuse võiduga.

Tema ajal lõpetati kristlaste tagakiusamine. Ristiusku tunnustati riigi poolt.

Ristiusku tunnustama sundis paratamatus. Tagakiusamised ei saavutanud oma eesmärki, ja kristlaste arv kasvas. Palju kristlasi oli ka kõrgemate sõjaväepealikute, ametnike ja õukondlaste hulgas. Kristlik kirik muutus rikkaks ja tugevaks. Ta hakkas jutlustama, et orjad peavad oma isandaile alluma, et keisrivõim on kehtima pandud jumala enda poolt ja seetõttu ei või keisrivõimu vastu välja astuda. Keisril oli kasulikum toetuda kirikule kui teda taga kiusata.

Constantinus mitte ainult tunnustas kristlust, vaid igati soosis kristlikku kirikut: ristiusu vaimulikkond, s. o. kiriku ameti-isikud vabastati maksudest. *Ristiusk kujunes Rooma impeeriumis valitsevaks usuks.*

Sellest ajast peale hakkas kristlik kirik teenima rikkaid töötava rahva rõhumisel.

Constantinuse muud abinõud. Constantinuse ajal tugevnes keisrivõim veelgi. Ta kaotas ära impeeriumi jagunemise nelja ossa ja valitses ainuisikuliselt. Tema ajal tugevnes armee ja suurenes ametnike arv, kes rõhusid ja laostasid rahvast.

Constantinuse ajal viidi Rooma impeeriumi pealinn üle Idamaale, vana kreeka koloonia Bütsantioni kohale (330. aastal m. a. j.). Linn nimetati Konstantinoopoliks («Constantinuse linn»). Ta ehitati ümber ja laiendati, kaunistati suurepäraste hoonetega ning Kreekast ja Roomast väljaveetud kunstiteostega.

Pealinna üleviimine Idamaale oli tingitud sellest, et Rooma impeeriumi idaosa oli majanduslikult tugevam ja kultuursem. Konstantinoopol asus mereteedel, mis viisid Mustast merest Vahemerre. Tema kaudu kulgesid ka maismaa kaubateed, mis sidusid Idamaid Läänemaadega. Seega oli Konstantinoopoli asend väga sobiv.

§ 80. Rooma impeeriumi langemine.

Orjade töö ebakasulikkus. Koloonide kinnistamine maa külge. Kuigi Diocletianusel ja Constantinusel õnnestus impeeriumi lagunemist mõneks ajaks peatada, siiski tema majanduslik langus jätkus. Käsitöö ja kaubandus kitsenesid. Linnad jäid inimtühjaks ja muutusid suurteks müüridega piiratud küladeks. Orjade arv üha vähenes. Et tõsta orjade töötootlikkust, andsid orjapidajad neile maatükke harimiseks ja lubasid neid iseseisvalt majandada. Orjad pidid andma isandale teatud osa saagist.

Koloonide olukord ei erinenud palju selliste orjade olukorrast, kes olid saanud maad. *IV sajandil m. a. j. kinnistati koloonid lõplikult maa külge.* Juba varemgi ei saanud nad võlgade tõttu ühest mõisast teise minna, ehkki neid peeti vabadeks. Nüüd aga kinnistatakse koloonid keisri seadustega alatiseks selle mõisa juurde, kus nad maad rendivad. Põgenenud koloonid kästi kinni püüda ja maaomaniku juurde tagasi toimetada.

Hunnide kallaletung ja gootide ümberasumine impeeriumi piiridesse. Pärast Constantinuse surma algas võitlus tema järglaste vahel. Keisrivõim üha nõrgenes. Seda kasutasid uuesti Rooma impeeriumi ümbruses elavad hõimud.

IV sajandi teisel poolel m. a. j. ilmus tänapäeva Ukraina territooriumile hunnide rändhõim, kes oli tulnud Kesk-Aasiast. Tohutu hulgana, teisi Musta mere äärseid hõime endaga kaasa tõmmates ja kõike oma teel laastates, liikusid hunnid läände. Goodid, kes elasid piki Doonau alamjooksu ega tahtnud hunnidele alistuda, pöördusid keiser Válensi poole palvega lubada neil ületada Doonau ja asuda keisririigi territooriumile.

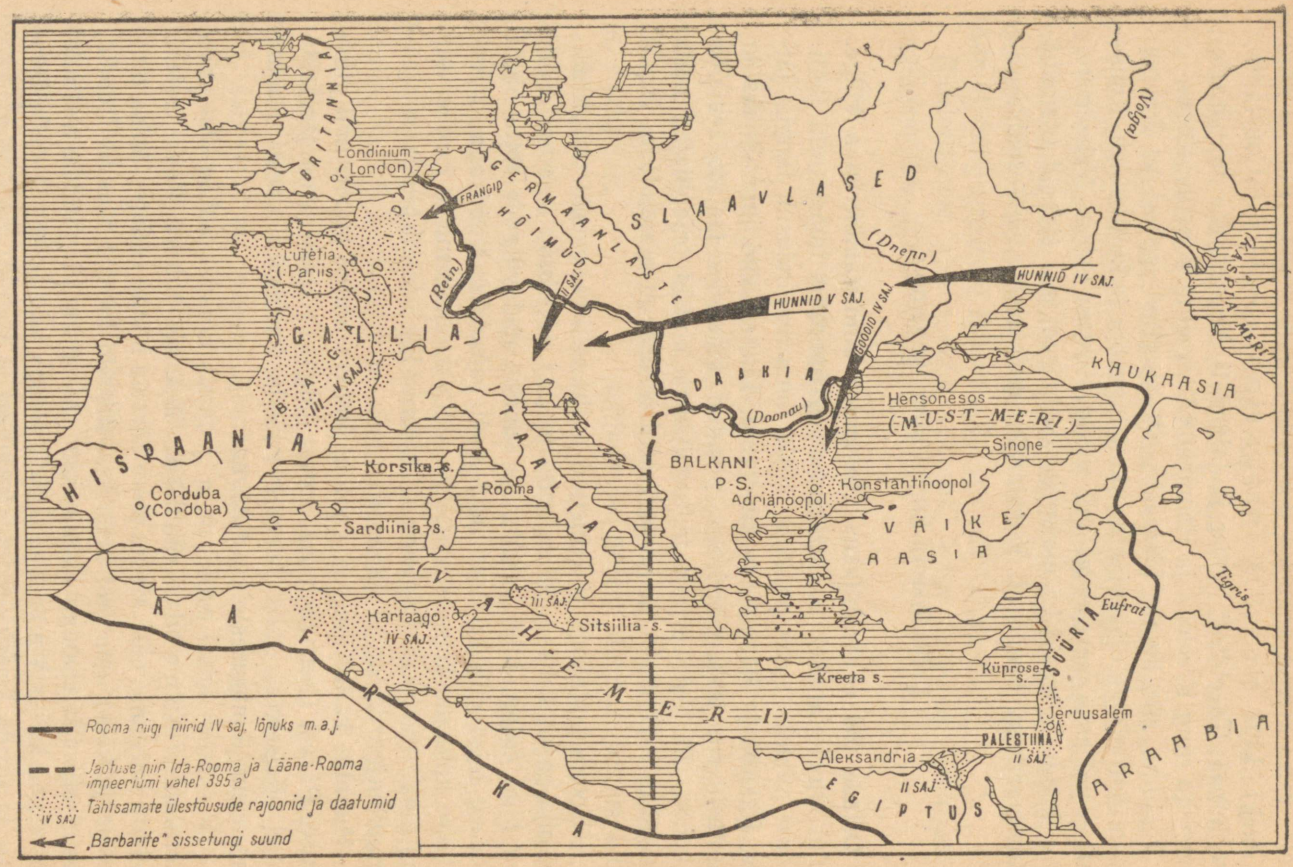

Orjade ja koloonide ülestõusud ning «barbarite» sissetung Rooma impeeriumisse

Keiser andis nõusoleku. Suur gootide hõim ületas Doonau ja asus elama tänapäeva Bulgaaria territooriumile.

Gootide, orjade ja koloonide ülestõus. Varsti algas gootide hulgas tugev rahulolematus. Rooma ametnikud, kes pidid vastavalt gootidega sõlmitud lepingule varustama viimaseid toiduainetega, petsid neid. Nad võtsid toiduained endale ja müüsid neid gootidele kõrge hinna eest. Goodid olid sunnitud oma lapsi orjusesse müüma.

Siis puhkes nende hulgas ülestõus. Gootidega ühinesid Balkani poolsaarelt pärinevad orjad ja koloonid. Ülestõusnud rüüstasid rikkaid mõisaid, tapsid nende omanikke. Rooma sõjaväed suundusid ülestõusu maha suruma. 378. aastal m. a. j. löödi nad ülestõusnute poolt Adrianoopoli linna all täielikult puruks.

Väejuht Theodósiusel läks suurte raskustega korda goote rahustada. Ta asustas nad Balkani poolsaarele Rooma liitlastena, kes olid kohustatud andma impeeriumile sõjaväeüksusi.

Varsti kuulutati Theodosius keisriks. Surres andis ta oma ühele pojale idapoolse osa impeeriumist, teisele aga läänepoolse osa. *Seega jagunes Rooma impeerium kahte ossa* (395. aastal m. a. j.).

Rooma vallutamine Alarichi poolt. Theodosiuse poegade ajal puhkes uus gootide ülestõus nende juhi Alarichi juhtimisel. Ta tungis Itaaliasse ja piiras Rooma ümber. 40 tuhat orja kogunes Itaaliast Alarichi laagrisse. Ööse avasid linnas elavad orjad Rooma väravad ja goodid tungisid linna (410. aastal m. a. j.). Rooma sattus kohutava rüüstamise alla.

Üsna pea suri Alarich. Goodid ei jäänud laastatud Itaaliasse, vaid läksid Lõuna-Galliasse.

Lääne-Rooma impeeriumi langemine. V sajandi keskpaigaks vallutati Lääne-Rooma impeerium mitmesuguste barbarite hõimude poolt. Keisrivõim oli tol ajal barbarite palgaliste sõjavägede ülemate käsutuses. Oma soovi järgi panid nad Rooma keisreid troonile ja kukutasid neid. 476. aastal kukutati ühe sellise ülema poolt viimane Rooma keiser, noor Rómulus Augústulus. *476. aastat m. a. j. peetakse Lääne-Rooma impeeriumi lõpliku langemise aastaks.*

Rooma impeeriumi idapoolne osa pidas kauem vastu.

Kokkuvõte. Rooma ajaloos jõudis orjanduslik ühiskond oma arenemises lõpule. Orjatöö hõlmas kõiki majanduse külgi. Orjade rõhumine saavutas äärmise astme. Algasid suured orjade ülestõusud, mis vapustasid määratu suurt Rooma riiki.

Orjanduslik majandus vajas uute orjade alalist juurdevoolu. Neid andis sõda, piraatlus, neid saadi tervete maade laostamise teel.

Orjatöö alusel loodi Vana-Idamaal, Kreekas ja Roomas kõrge kultuur, mis avaldas suurt mõju kogu inimkonna hilisemale arenemisele.

Edaspidi muutus orjatöö ühiskondliku arenemise pidurdajaks. Orjatöö oli vähetootlik. Vabad inimesed aga põlgasid tööd kui orjade tegevust.

Orjus takistas seega ühiskonna edasist arenemist. See oligi tema hukkumise põhjuseks.

Rooma langes orjade ja koloonide ülestõusude ning barbarite sissetungide tagajärjel.

Orjuse asemele tuli uus ühiskondlik kord. Vana-aeg oli lõppenud, algas k e s k a e g.

VANA-AJA TÄHTSAMAD DAATUMID.

Vana-Idamaa.

	Aastad enne meie ajaarvamist
Ühtse Egiptuse riigi tekkimine	umbes 3200
Talupoegade ja orjade ülestõus Egiptuses	1750
Egiptuse vallutamine Pärsia poolt . . .	525
Hammurapi	1792—1750
Dareios I	521—486
Tsin Ši-Huangti	246—209
	Aastad meie ajaarvamise järgi
«Punakulmude» ülestõus	18—28

Kreeka ja Musta mere äärsed rahvad vana-ajal.

	Aastad enne meie ajaarvamist
Esimene olümpiaad	776
Soloni reformid	594
Dareiose sõjaretk sküütide vastu	513
Kreeka-Pärsia sõjad	500—449
Maratoni lahing	490
Salamise lahing	480
Ateena liidu tekkimine	478
Peloponnesose sõda	431—404
Chaironeia lahing	338
Makedoonia Aleksander	336—323

Vana-Rooma.

	Aastad enne meie ajaarvamist
Rooma legendaarse asutamise aasta . . .	753
Rooma hävitamine gallialaste poolt . . .	390
Võlaorjuse kaotamine	326
Teine Puunia sõda	218—201
Cannae lahing	216
Zama lahing	202
Orjade ülestõus Sitsiilias	138—132
Itaalia talupoegade liikumine	133—121
Spartacuse ülestõus	73—71
Caesari tapmine	44
Augustuse valitsemine	30 e. m. a.—14 m. a. j.
	Aastad meie ajaarvamise järgi
Traianus	98—117
Pealinna üleviimine Konstantinoopolisse .	330
Adrianoopoli lahing	378
Rooma impeeriumi jagunemine kahte ossa	395
Rooma vallutamine Alarichi poolt	410
Romulus Augustuluse kukutamine	476

SISUKORD.

SISSEJUHATUS.

§ 1. Mida uurib ajalugu 3
§ 2. Kust me teame minevikku 4
§ 3. Kuidas arvatakse ajaloos aega 5

I. ÜRGINIMESTE ELU.

§ 4. Muistsed kütid 6
§ 5. Ühine töö ja ühisomand 7
§ 6. Ürginimeste keel 8
§ 7. Religiooni tekkimine 8
§ 8. Ürghord ja ürgsugukond 9
§ 9. Põlluharimise ja karjakasvatuse tekkimine 9
§ 10. Põlluharijate ja karjakasvatajate sugukond 10

II. VANA-IDAMAA.

1. Vana-Egiptus.

§ 11. Egiptuse loodus ja rahvastiku tegevus vana-ajal 12
§ 12. Orjad ja orjapidajad. Rikkad ja vaesed 13
§ 13. Riigi tekkimine 15
§ 14. Vana-Egiptuse riigikord 17
§ 15. Püramiidid ja Suur Sfinks 17
§ 16. Talupoegade ja orjade ülestõusud 19
§ 17. Vana-Egiptuse usund 20
§ 18. Egiptuse kultuur 24
§ 19. Egiptuse sõjad Aasia ja Aafrika maadega 28
§ 20. Egiptuse nõrgenemine ja tema iseseisvuse kaotamine 30

2. Mesopotaamia vana-ajal.

§ 21. Mesopotaamia loodus 31
§ 22. Vanimad riigid Lõuna-Mesopotaamias 31
§ 23. Babüloni linn ja Babüloonia riik 32
§ 24. Kuningas Hammurapi seadused 33
§ 25. Assüüria sõjariik 34
§ 26. Mesopotaamia maade kultuur 37

3. Urartu — esimene riik meie kodumaa territooriumil.

§ 27. Maa ja rahvastik 39
§ 28. Urartu riik 40
§ 29. Urartu kultuur 41
§ 30. Urartu langemine 43

4. Vana-Pärsia.

§ 31. Iraani mägismaa loodus ja rahvastik 43
§ 32. Pärsia riik 44

5. Vana-India.

§ 33. Maa ja rahvastik vana-ajal 47
§ 34. India ühiskondlik kord 48

6. Vana-Hiina.

§ 35. Hiina loodus ja rahvastik vana-ajal 50
§ 36. Riigi tekkimine Vana-Hiinas 52
§ 37. «Punakulmude» ja «Kollaste turbanite» ülestõus 54
§ 38. Vana-Hiina kultuur 55

III. VANA-KREEKA.

1. Vana-Kreeka.

§ 39. Kreeka loodus ja rahvastik 58
§ 40. Vana-Kreeka ühiskondlik kord 60
§ 41. Kreeka usund 67

2. Tähtsamad Kreeka riigid VIII—VI sajandil e. m. a.

§ 42. Ateena riik 71
§ 43. Sparta 76

3. Musta mere põhjarannik VII—V sajandil e. m. a.

§ 44. Sküüdid Musta mere äärsetes maades 80
§ 45. Musta mere äärsed Kreeka linnad 83

4. Kreeka-Pärsia sõjad. Ateena võimsus ja langus.

§ 46. Dareiose sõjaretk sküütide vastu 86
§ 47. Väike-Aasia kreeklaste ülestõus ja selle mahasurumine 86
§ 48. Kreeka-Pärsia sõjad 87
§ 49. Orjuse kasv Kreekas 92
§ 50. Ateena mereriik ja Ateena õitseng 95
§ 51. Peloponnesose sõda ja Ateena langus 100

5. Kreeka kultuur V—IV sajandil e. m. a.

§ 52. Olümpiamängud 104
§ 53. Teater 105
§ 54. Kunst 109
§ 55. Teadus 110

6. Kreeka langus. Makedoonia Aleksandri riik ja selle lagunemine.

§ 56. Kreeka langus IV sajandil e. m. a. 113
§ 57. Makedoonia tugevnemine 114
§ 58. Kreeka vallutamine Makedoonia poolt 116
§ 59. Makedoonia Aleksandri sõjaretk Idamaale 116

IV. VANA-ROOMA.

1. Rooma orjandusliku vabariigi tekkimine ja tõus.

§ 60. Vana-Itaalia loodus ja rahvastik 124
§ 61. Rooma orjandusliku aristokraatliku vabariigi tekkimine 125
§ 62. Rooma vabariigi korraldus 129
§ 63. Itaalia vallutamine Rooma poolt 130
§ 64. Puunia sõjad 133
§ 65. Orjanduse arenemine Roomas 137
§ 66. Orjade ülestõus Sitsiilias 142
§ 67. Itaalia talupoegade liikumine 143

2. Klassivõitluse teravnemine Roomas ja Rooma vabariigi langemine.

§ 68. Sulla diktatuur 147
§ 69. Spartacuse ülestõus 148
§ 70. Caesari ja Pompeiuse võitlus 153
§ 71. Caesari diktatuur 154
§ 72. Octavianuse võimu kehtestamine. Vabariigi lõpp 155

3. Rooma impeerium I sajandil ja II sajandi algul m. a. j.

§ 73. Augustuse valitsemine (30. aastast e. m. a. kuni 14. aastani m. a. j.). 157
§ 74. Rooma kultuur ja elulaad I sajandil m. a. j. 158
§ 75. Traianuse valitsemine 162

4. Lääne-Rooma impeeriumi kriis ja langemine.

§ 76. Rooma impeeriumi nõrgenemine I—III sajandil m. a. j. 163
§ 77. Kristlus 165
§ 78. Keiser Diocletianus 167
§ 79. Keiser Constantinus 168
§ 80. Lääne-Rooma impeeriumi langemine 169
Vana-aja tähtsamad daatumid 173

Toimetaja E. Peterson.

Tehniline toimetaja M. Aardma.

Korrektorid O. Mägi ja E. Toots.

Ladumisele antud 27. X 1954. Trükkimisele antud 25. XII 1954. Trükiarv 15 000. Paber 60×92, 1/16. Trükipoognaid 11 + 5 lisa. Arvutuspoognaid 11,5. MB-19072. Trükikoda «Punane Täht», Tallinn, Pikk tn. 54/58. Tellimise nr. 1831.

Hind rbl. 3.25

На эстонском языке.

6—6

28.
C 674
25.9.96

Rbl. 3.25

A
20718
7850946

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00785094 6